

บทที่ 4 ผลการวิจัย

การนำเสนอผลการวิจัย เรื่องการผลิตในระบบเกษตรกรรมทางเลือกนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งข้อมูล ออกเป็น 5 ส่วน ดังนี้

1. ข้อมูลทั่วไปของชุมชน

เพื่อให้เข้าใจภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต ตลอดจนการใช้ทรัพยากรต่าง ๆ ในท้องถิ่นในการผลิตในระบบเกษตรกรรมทางเลือก เนื่องจากเกษตรกรหมู่บ้านคำปลาหลายบางส่วนได้เปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจากเดิมที่ทำการผลิตเพื่อขายมาเป็นผลิตเพื่ออยู่ เพื่อกิน ผู้วิจัยจึงให้ความสนใจศึกษาวิจัยในประเด็นนี้ โดยเริ่มจากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับบริบทของชุมชน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.1 ประวัติความเป็นมาของชุมชน

จากคำบอกเล่าของพ่อคำดี แพงदान อายุ 85 ปี และแม่สมัย สิงห์น้อย อายุ 66 ปี ราษฎรหมู่บ้านคำปลาหลาย หมู่บ้านคำปลาหลายก่อตั้งโดยครอบครัวของท่านพร้อมด้วยญาติ ๆ จำนวน 6 ครอบครัว เป็นคนกลุ่มแรกที่ได้ชักชวนกันอพยพมาจากบ้านขุนด่าน ตำบลบ้านดง อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น มาตั้งหลักฐานอยู่ที่หมู่บ้านคำปลาหลาย เมื่อปี พ.ศ. 2498 และได้พากันจับจองที่ดินทำกินซึ่งในขณะนั้นมีสภาพเป็นป่าดงดิบที่มีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าไม้และสัตว์ป่านานาชนิด มีอาหารธรรมชาติมากมาย ชาวบ้านไม่อดอยาก

ผู้สูงอายุในหมู่บ้านได้เล่าต่อไปว่า บริเวณรอบๆ หมู่บ้านเป็นพื้นที่ทำกินของชาวบ้านเป็นทุ่งไร่ ทุ่งนา และสวน มีป่าไม้เบญจพรรณ ป่าไผ่ ป่าหญ้า ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้ประดู่ ไม้มะค่า ไม้พลวง ไม้แดง ไม้สีเสียด ไม้มะม่วงป่า ฯลฯ ไม้เหล่านี้ขึ้นอยู่ตามภูเขา เนื่องจากที่ตั้งของหมู่บ้านอยู่ใกล้กับอุทยานแห่งชาติภูเก้า-ภูพานคำ สภาพป่าจึงมีความอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านได้อาศัยของป่า เช่น หน่อไม้ หน่อหวาย ผักหวานป่า เห็ดต่าง ๆ ไข่มดแดง และสัตว์เล็ก ๆ อาทิเช่น นก แอ้ กระรอก กระแต หนู ตัวนึ่ง ฯลฯ เป็นอาหารในการดำรงชีวิตเรื่อยมา ต่อมาได้มีการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านอย่างเป็นทางการเมื่อปี พ.ศ. 2520 นายมี ชาวัตร ราษฎรหมู่บ้านคำปลาหลาย ได้รับเลือกตั้งให้เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก ในปี พ.ศ. 2531 นายมี ชาวัตร ได้ถึงแก่กรรม ชาวบ้านจึงได้พร้อมใจกันเลือกตั้งนายถาวร สรรสมบัติ ให้เป็นผู้ใหญ่บ้านแทนตำแหน่งที่ว่างลงเมื่อวันที่ 19 เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2531 ต่อมา นายถาวร สรรสมบัติ ผู้ใหญ่บ้านนักพัฒนา ได้เป็นผู้ใหญ่บ้านดีเด่นระดับจังหวัด ประจำปี

พ.ศ. 2543 และได้รับรางวัลแหวนทองคำเป็นเกียรติแก่วงศ์ตระกูล ซึ่งเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายจาก ผู้ที่ไปศึกษาดูงานเกษตรผสมผสาน ณ หมู่บ้านคำปลาหลาย จนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้ (ข้อมูลจากศูนย์ข้อมูลชุมชน หมู่บ้านคำปลาหลาย)

อาณาเขต

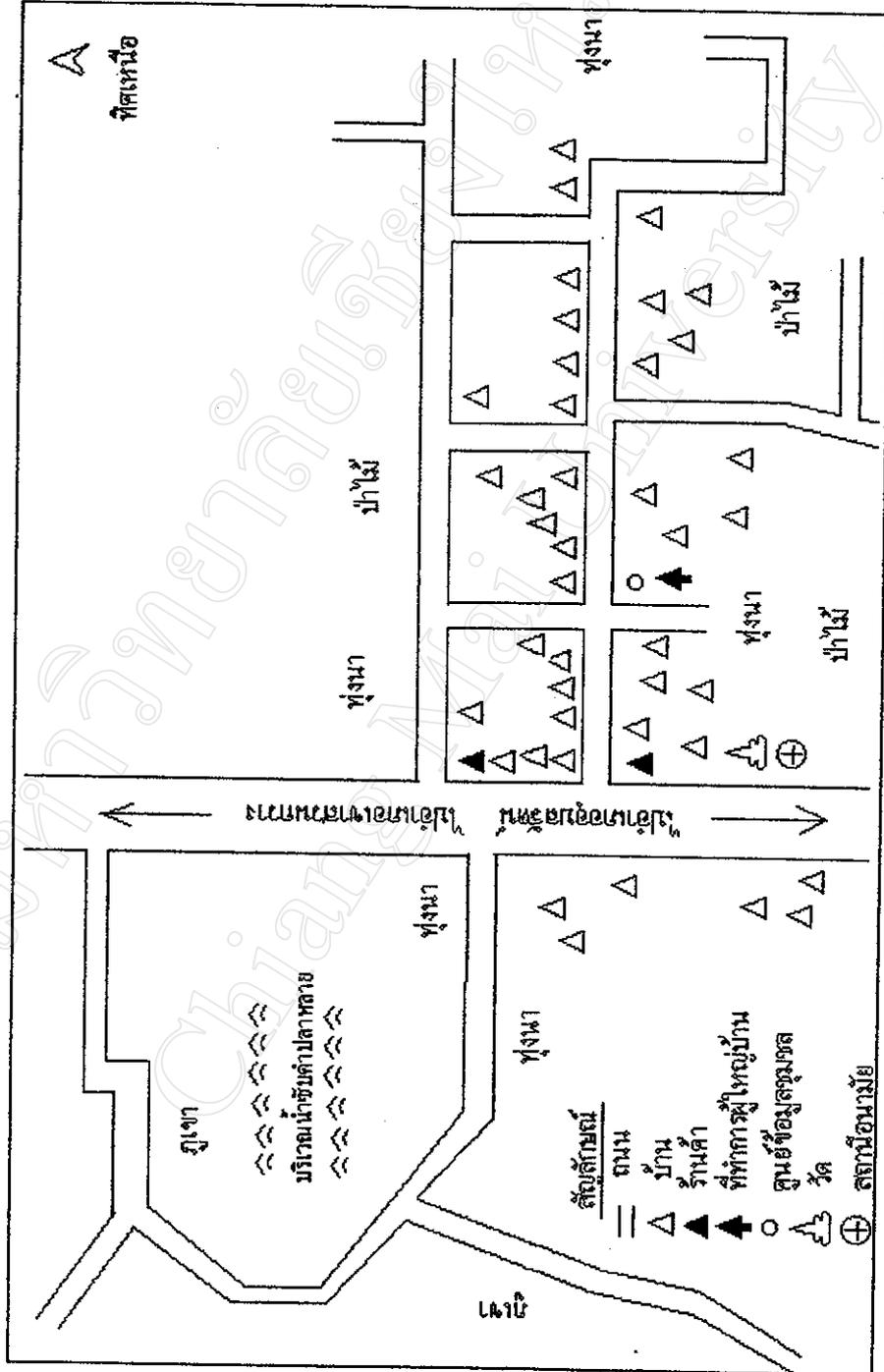
ทิศเหนือ	ติดต่อหมู่บ้านห้วยค้ำน้อย หมู่ที่ 5 ตำบลนาคำ อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น
ทิศตะวันออก	ติดต่อหมู่บ้านขุนด่าน หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านดง อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น
ทิศใต้	ติดต่อหมู่บ้านทรัพย์ภูพาน หมู่ที่ 10 ตำบลบ้านดง อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น
ทิศตะวันตก	ติดต่อภูเขากุพานคำ

หมู่บ้านคำปลาหลาย ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของที่ว่าการอำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น ระยะทางประมาณ 8 กิโลเมตร ตามเส้นทางสายอุบลรัตน์ - เขาสวนกวาง ทางหลวงแผ่นดินเลขที่ 2146 ซึ่งใช้เวลาในการเดินทางประมาณ 15 นาที และห่างจากตัวจังหวัดขอนแก่น ประมาณ 58 กิโลเมตร

เส้นทางคมนาคมเข้าสู่หมู่บ้านคำปลาหลาย มี 3 เส้นทาง คือ

1. เส้นทางสายอุบลรัตน์ - เขาสวนกวาง เส้นทางสายนี้เริ่มต้นจากสามแยกหน้าโรงเรียนอุบลรัตน์วิทยาคม อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น แล้วเลี้ยวขวาไปตามถนนสายอุบลรัตน์ - เขาสวนกวาง ตรงไปตามถนนลาดยางเรื่อย ๆ จนถึงป้ายชื่อหมู่บ้านคำปลาหลาย ระยะทางประมาณ 8 กิโลเมตร เส้นทางสายนี้ราษฎรหมู่บ้านคำปลาหลายใช้ในการคมนาคมติดต่อทำธุระเกี่ยวกับทางราชการได้สะดวกและรวดเร็วที่สุด
2. เส้นทางสายโนนสัง - เขื่อนอุบลรัตน์ เริ่มต้นจากเขื่อนอุบลรัตน์แล้วตรงไปตามถนนสายโนนสัง - เขาสวนกวาง ตรงไปเรื่อย ๆ จนถึงป้ายชื่อหมู่บ้านคำปลาหลาย ระยะทางประมาณ 19 กิโลเมตร
3. เส้นทางสายอุบลรัตน์ - เขาสวนกวาง เป็นเส้นทางสายสุดท้ายเริ่มต้นจากอำเภอเขาสวนกวาง จังหวัดขอนแก่น ตรงไปตามถนนลาดยางเรื่อย ๆ ผ่านหมู่บ้านห้วยค้ำน้อย หมู่ที่ 5 ตำบลนาคำ อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น จนถึงป้ายชื่อหมู่บ้านคำปลาหลาย ระยะทาง ประมาณ 37 กิโลเมตร (ข้อมูลจากศูนย์ข้อมูลชุมชน หมู่บ้านคำปลาหลาย)

แผนผัง การตั้งบ้านเรือนหมู่บ้านคำปลาหลาย

1.2 ลักษณะภูมิประเทศ

พื้นที่ส่วนใหญ่แบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ พื้นที่ราบและพื้นที่ดอน ลักษณะของดินพื้นที่ราบเป็นดินทรายและมีดินเหนียวปนบ้าง ส่วนพื้นที่ดอนเป็นดินทรายผสมลูกรัง พื้นที่ที่ไม่เหมาะสำหรับทำการเกษตร ปลูกพืชไม่งอกงาม หน้าดินถูกน้ำฝนชะล้างทุกปี มีเนื้อที่ทั้งหมด ประมาณ 3,000 ไร่ แบ่งเป็นพื้นที่สำหรับอยู่อาศัย ประมาณ 150 ไร่ พื้นที่นา ประมาณ 800 ไร่ พื้นที่ไร่ ประมาณ 1,750 ไร่ พื้นที่เหล่านี้เป็นพื้นที่ที่มีเอกสารสิทธิ์หนังสือครอบครอง (นค.3) จำนวน ประมาณ 2,000 ไร่ ส่วนนอกนั้นไม่มีเอกสารสิทธิ์ใด ๆ จำนวน ประมาณ 1,000 ไร่ นอกจากนี้ ยังมีสวนป่าที่มีสภาพป่าไม้เหลืออยู่ ประมาณ ไร่ละ 20 ประมาณ 300 ไร่ อยู่ใกล้ ๆ กับหมู่บ้านทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งห่างจากหมู่บ้าน ประมาณ 1 กิโลเมตร ชาวบ้านจึงได้อาหารจากธรรมชาติในสวนป่าแห่งนี้ สภาพอากาศร้อนชื้น เย็นสบายเนื่องจากอยู่ใกล้กับอุทยานแห่งชาติภูเก้า - ภูพานคำ ป่าไม้ในเขตอุทยานแห่งชาติเป็นป่าดงดิบจำพวกป่าไม้เบญจพรรณ เช่น ไม้มะค่า ไม้ประดู่ ไม้รัง ไม้แดง ไม้เต็ง ไม้พลวง ป่าไผ่ ฯลฯ ขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น ความชุ่มชื้นจากป่าไม้จึงแผ่ขยายมาปกคลุมถึงหมู่บ้าน หน้าหนาวอากาศค่อนข้างหนาว (ข้อมูลจาก กชช.2ค. สำรวจเมื่อปี พ.ศ. 2542)

ในหมู่บ้านคำปลาหลายไม่มีแม่น้ำไหลผ่านเลยหรือแม้กระทั่งคลองน้ำมีแต่ลำห้วยที่เกิดจากน้ำซับ ชาวบ้านเรียกว่า น้ำซับคำปลาหลาย อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของหมู่บ้าน ซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้าน ประมาณ 2 กิโลเมตร ชาวบ้านได้อาศัยน้ำสะอาดจากแหล่งนี้เพื่อใช้ในการอุปโภคบริโภคและใช้ทำน้ำประปาหมู่บ้าน แต่ปริมาณน้ำยังมีไม่เพียงพอ กับความต้องการนัก ส่วนน้ำที่ใช้ทำการเกษตรชาวบ้านจะอาศัยน้ำฝนจากธรรมชาติเป็นหลัก แต่ก็มีบางครอบครัวที่เจาะบ่อบาดาลเพื่อใช้ในการเกษตรของตนเอง

สภาพการตั้งบ้านเรือนของชุมชน คือ อยู่อาศัยเป็นกลุ่มติดกันตามสายเคเบิลภูาดิ บ้านเรือนส่วนมากเป็นบ้านที่สร้างขึ้นด้วยไม้ชั้นเดียว ใต้ถุนสูง หลังคามุงด้วยสังกะสีหรือหญ้าแฝก ขนาดของบ้านเรือนตั้งอยู่บนเนื้อที่ ประมาณ 1 - 2 งาน จึงมีที่ว่างพอที่เหลือไว้สำหรับปลูกผักสวนครัวไว้รับประทาน เช่น มะละกอ ตะไคร้ สาระแหน่ กะเพรา แมงลัก พริก โหระพา มะเขือ ฯลฯ บ้านบางหลังใต้ถุนบ้านจะใช้เป็นที่เก็บสิ่งของหรือสร้างโรงเรือนสัตว์เลี้ยง แต่บางหลังคาเรือนจะแยกสร้างคอกสัตว์เลี้ยงออกไปต่างหากเพื่อให้อากาศบริเวณที่พักอาศัยหรือที่หลับนอนสะอาด บริสุทธิ์ ไม่อับชื้น หรือส่งกลิ่นเหม็นเป็นแหล่งเพาะพันธุ์เชื้อโรค ซึ่งเป็นอันตรายต่อสุขภาพ เช่น คอกวัว คอกควาย เล้าเป็ด เล้าไก่ เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังมีบ้านชั้นเดียวที่ทำด้วยปูนซีเมนต์หรือสองชั้นโดยชั้นล่างเป็นตึกทำด้วยปูนซีเมนต์ ส่วนชั้นบนทำด้วยไม้ อยู่ 3 หลัง สำหรับใช้ประกอบอาชีพเสริมเป็นร้านขายของชำเบ็ดเตล็ดเล็ก ๆ น้อย ๆ ปัจจุบันมี 44 หลังคาเรือน

สำหรับการตั้งบ้านเรือนในสมัยก่อน ชาวบ้านจะปลูกกระท่อมอาศัยอยู่ตามหัวไร่ปลายนา พื้นที่มีสภาพเป็นป่าดงดิบ มีต้นไม้ใหญ่น้อยขึ้นอยู่มากมายแน่นชนิด ชาวบ้านจึงได้อาหารตามธรรมชาติจากป่า อาทิเช่น หน่อไม้ หน่อหวาย เห็ด ผักหวานหรือสัตว์ป่าเป็นอาหาร ในการดำรงชีวิต พ่อคำดี แพงदान อายุ 85 ปี กล่าวเสริมว่าสำหรับชาวบ้านที่อยู่ใกล้ดงใกล้ป่า อาจหาอาหารได้จากการล่าสัตว์หรือหาของป่า เช่น หมูป่า ไก่ป่า เก้ง กวาง ตั๊กมึน ครั่ง สีเสียด เป็นต้น ชาวบ้านมีอาหารกินอย่างอุดมสมบูรณ์ หากินจากธรรมชาติ จับปลา เก็บผักกินเป็นอาหารซึ่งโดยปกติชาวบ้านจะไม่อดอาหาร นอกจากในบางปีที่ฝนแล้งหรือน้ำท่วมมากอาจขาดแคลนอาหารในปีนั้นจนต้องขุดเผือก ขุดมันและกลอยกินแทนข้าวแต่ก็นับว่ามีน้อยปีมาก

ประชากรของหมู่บ้านคำปลาหลายมีทั้งหมด 199 คน เป็นผู้ชาย 97 คน เป็นผู้หญิง 102 คน ประชากรที่อยู่ในวัยแรงงาน คือ ช่วงอายุระหว่าง 18 - 45 ปี มีประมาณ 100 คน หรือคิดเป็นร้อยละ 50.25 ของจำนวนประชากรทั้งหมด (ข้อมูลจาก กชช. 2 ค. สำรวจเมื่อปี พ.ศ.2542)

1.3 สภาพทางเศรษฐกิจของชุมชน

ลักษณะทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านคำปลาหลาย ขึ้นอยู่กับผลผลิตทางการเกษตรเป็นส่วนใหญ่ กล่าวคือ ราษฎรทั้ง 44 ครัวเรือน ประกอบอาชีพทางการเกษตรกรรม นอกจากนี้ ราษฎรยังหันมาทำอาชีพอย่างอื่นเพื่อเป็นรายได้เสริมอีกด้วย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.3.1 อาชีพหลัก

พ่อแสวง สิงห์น้อย ประธานกลุ่มเกษตรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย และนายถาวร สรรสมบัติ ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านคำปลาหลาย กล่าวว่าอาชีพหลักของชาวบ้าน คือ การทำเกษตรกรรม ได้แก่ ทำนา ทำไร่ กล่าวคือ ชาวบ้านจะปลูกข้าวไว้บริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก ข้าวที่ปลูก คือ ข้าวเหนียวพันธุ์ กข.6 ข้าวเหนียวพันธุ์สันป่าตอง และข้าวเจ้าพันธุ์หอมมะลิบ้างสำหรับทำขนมเพื่อทำบุญในวันสำคัญต่าง ๆ หรือประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาในชุมชน

นอกจากนี้ ชาวบ้านยังปลูกผักสวนครัวซึ่งสามารถปลูกได้ตลอดปี เนื่องจากได้อาศัยน้ำในสระที่เก็บกักไว้ในฤดูฝน ได้แก่ ปลูกมะละกอ พริก มะเขือ สะระแหน่ ตะไคร้ ข่า ถั่วฝักยาว บวบ แตงกวา ฯลฯ และปลูกพืชไม้ผลยืนต้นไว้รับประทานในบริเวณบ้านเรือน หรือตามหัวไร่ปลายนา เช่น มะม่วง มะพร้าว มะขามเปรี้ยว ขนุน มะยม ใผ่ สะเดา เป็นต้น รวมทั้งเลี้ยงสัตว์ อาทิเช่น วัว ควาย เป็ด ไก่และเลี้ยงปลาไว้สำหรับบริโภคในครัวเรือน ตลอดจนใช้แรงงานจากวัวและควายควบคู่กันไปด้วย

ส่วนพืชที่ทำรายได้ให้กับชาวบ้านนอกเหนือจากที่ได้กล่าวมาแล้ว ได้แก่ มันสำปะหลัง อ้อย ก็นับว่าเป็นพืชเศรษฐกิจที่ชาวบ้านนิยมปลูกกันอย่างแพร่หลาย

1.3.2 อาชีพพรอง

อาชีพพรองของชาวบ้าน ได้แก่ การรับจ้างและขายของชำเบ็ดเตล็ดเล็ก ๆ น้อย ๆ ชาวบ้านผู้ที่มีอาชีพรับจ้างส่วนมากจะรับจ้างหลังจากว่างเว้นจากภาระกิจหลักของตนเอง คือ ทำนา ทำไร่ เพื่อหารายได้เสริมให้กับครอบครัว มีทั้งรับจ้างในภาคเกษตรกรรมและนอกภาคเกษตรกรรมในลักษณะเข้าไปเย็นกลับและอาศัยอยู่กับเจ้าของผู้ประกอบการก็มี

การรับจ้างในภาคเกษตรกรรม ได้แก่ รับจ้างทำนา เกี่ยวข้าว ปลูกมันสำปะหลัง ตัดอ้อย เป็นต้น โดยได้รับค่าจ้างแรงงานทั้งชายและหญิงในอัตรา วันละ 100 บาท ส่วนการรับจ้างนอกภาคเกษตรกรรม ได้แก่ รับจ้างทั่วไป ซึ่งส่วนใหญ่จะรับจ้างในเมือง เช่น เป็นกรรมกรก่อสร้าง ซึ่งเป็นแรงงานไร้ฝีมือจะได้รับค่าจ้างแรงงานในอัตราวันละ ประมาณ 100 - 150 บาท โดยเจ้าของผู้ประกอบการจะมีรถคอยรับส่งแบบเข้าไปเย็นกลับหรือพักอยู่ประจำที่สถานที่ทำงานในตัวเมืองขอนแก่นและพนักงานขายห้างสรรพสินค้า นายถาวร สรรสมบัติ และนายเสน สาราชภูร์ สมาชิกกลุ่มเกษตรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย เล่าว่า บุตรสาวของตนเองทำงานอยู่ที่ห้างสรรพสินค้าในจังหวัดขอนแก่น และกรุงเทพมหานคร โดยได้รับค่าจ้างแรงงานเป็นรายเดือน ๆ ละประมาณ 3,500 - 5,000 บาท (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ นายหาร ประชาอุร อดีตผู้รับเหมาก่อสร้าง นายถาวร สรรสมบัติ และนายเสน สาราชภูร์ สมาชิกกลุ่มเกษตรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย)

ส่วนร้านค้าขายของชำเบ็ดเตล็ดในหมู่บ้านเจ้าของบ้านจะกระทำเพื่อเป็นรายได้เสริมจากการทำไร่ ทำนา สิ่งของที่นำมาขาย ได้แก่ แป้ง สบู่ ยาสีฟัน ยาสระผม บุหรี่ ลูกกวาด สุรา ฯลฯ เพื่อเป็นการลดค่าใช้จ่ายในการซื้ออาหารบริโภคในแต่ละวัน จากการศึกษพบว่าในหมู่บ้านคำปลาหลายมีร้านค้าขายของชำเบ็ดเตล็ดจำนวน 3 ร้านเท่านั้น (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์แม่แพงสี จันทร์โสม นายหัน ผิวจันทร์ และนายประสิทธิ์ ฐานะ เจ้าของร้านขายของชำ)

1.3.3 ขนาดของการถือครองที่ดินทำกิน

หมู่บ้านคำปลาหลายมีพื้นที่ทั้งหมด ประมาณ 3,000 ไร่ แบ่งเป็นพื้นที่ทำกินประมาณ 2,550 ไร่ พื้นที่ป่าชุมชนและพื้นที่อยู่อาศัย ประมาณ 450 ไร่ พื้นที่บางส่วนมีเอกสารสิทธิ์ คือ หนังสือครอบครอง (นค.3) ประมาณ 2,000 ไร่ และไม่มีหนังสือเอกสารสิทธิ์ครอบครอง จำนวน 1,000 ไร่ ชาวบ้านได้อาศัยพื้นที่ของตนทำการเกษตรเป็นหลัก เช่น ทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ จากการสัมภาษณ์นายถาวร สรรสมบัติ ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านคำปลาหลาย

นายหนูไทย วันปรีดาและนายเที่ยง สิงห์น้อย ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านคำปลาหลาย ซึ่งเป็นผู้สำรวจแบบ จปฐ. 2 และกชช. 2 ค. เมื่อปี พ.ศ.2542 ทราบว่าประชากรในหมู่บ้านมีขนาดของการถือครองที่ดิน ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 1 แสดงขนาดของการถือครองที่ดินทำกินของประชากรในหมู่บ้านคำปลาหลาย

ขนาดของการถือครองที่ดิน	จำนวนครอบครัว
ไม่มีที่ดินทำกิน	-
1 - 5 ไร่	3
11 - 20 ไร่	12
21 - 50 ไร่	12
51 - 100 ไร่	17
รวม	44

(ข้อมูลจาก กชช. 2 ค. สำรวจเมื่อปี พ.ศ.2542)

จากตารางที่ 1 จะเห็นได้ว่า ประชากรในหมู่บ้านคำปลาหลายมีที่ดินทำกินทุกครอบครัว ขนาดของการถือครองที่ดินที่มากที่สุดอยู่ระหว่าง 11-50 ไร่ คือ จำนวน 24 ครอบครัว จากคำกล่าวของชาวบ้านสรุปได้ว่า ผลผลิตทางการเกษตรพอเพียงสำหรับบริโภคในแต่ละปี มีเพียง 1 ครัวเรือนเท่านั้นที่ได้ผลผลิตข้าวไม่พอกินในบางปีเนื่องจากประสบกับภัยธรรมชาติ เช่น ฝนแล้ง น้ำท่วม แต่ก็สามารถหารายได้ขี้อื่นมาเป็นรายได้เสริม อาทิ รับจ้าง เป็นต้น

ตารางที่ 2 แสดงขนาดของการถือครองที่ดินทำกินของเกษตรกรที่ผลิตในระบบเกษตรกรรมทางเลือก หมู่บ้านคำปลาหลาย

ลำดับที่	ชื่อ - สกุล	ขนาดของการถือครองที่ดิน (ไร่)
1	นายหาร ประชาบุตร	5
2	นายถาวร สรรสมบัติ	16
3	นายบุญมี จันทร์โสม	17
4	นายหนูไทย วันปรีดา	17
5	นายยงยุทธ ชันอาสา	17
6	นายประสิทธิ์ สุวานะ	18
7	นายบุญเหลือ แพงदान	19
8	นางบัวเขียน ชาวัดร	22
9	นายสุพัฒน์ สิงห์น้อย	26
10	นายปิ่น ทองอุทา	27
11	นายเสน สาราษฎร์	39
12	นายวงเดือน บุญใบ	50
13	นายเอื้อง สาราษฎร์	50
14	นายสมัย แก้วลือชัย	51
15	นายแสวง สิงห์น้อย	80
16	นายมี สุดบับ	100

(ข้อมูลจาก กชช. 2 ค. สํารวจเมื่อปี พ.ศ. 2542)

จากตารางที่ 2 จะเห็นได้ว่า เกษตรกรในระบบเกษตรกรรมทางเลือก หมู่บ้านคำปลาหลาย มีขนาดการถือครองที่ดินทำกินน้อยที่สุด คือ 5 ไร่ และมากที่สุด คือ 100 ไร่ กลุ่มเกษตรกรที่มีขนาดการถือครองที่ดินทำกินระหว่าง 51 – 100 ไร่ จำนวน 17 ครอบครัว

1.3.4 รายได้และเงินออม

ชาวบ้านคำปลาหลายยึดอาชีพทางการเกษตรเป็นหลัก กล่าวคือ ทำนาทำไร่ ปลูกผัก และเลี้ยงสัตว์ นอกจากนี้ ชาวบ้านยังหาอาชีพรองโดยการรับจ้างเพื่อหารายได้เสริมให้กับครอบครัว ดังนั้น รายได้ส่วนใหญ่จึงได้จากการขายผลผลิตทางการเกษตร จากการศึกษาพบว่าในรอบปีชาวบ้านแต่ละครัวเรือนประกอบอาชีพมากกว่า 1 อย่าง และมีรายได้จากแต่ละอย่าง รายละเอียดดังนี้

ทำนา 44 ครัวเรือน รายได้ครอบครัวละประมาณ 1,500 - 3,000 บาท/ปี
 ทำไร่ 17 ครัวเรือน รายได้ครอบครัวละประมาณ 1,000 - 10,000 บาท/ปี
 ปลูกผัก 8 ครัวเรือน รายได้ครอบครัวละประมาณ 2,000 - 4,000 บาท/ปี
 เลี้ยงเป็ด เลี้ยงไก่ 35 ครัวเรือน รายได้ครอบครัวละประมาณ 5,000 บาท/ปี
 เลี้ยงปลา 27 ครัวเรือน รายได้ครอบครัวละประมาณ 5,000 - 20,000 บาท/ปี
 รับจ้าง 17 ครัวเรือน รายได้ครอบครัวละประมาณ 3,000 - 5,000 บาท/ปี

(ข้อมูลจาก กทช. 2 ค. สํารวจเมื่อปี พ.ศ.2542 และสัมภาษณ์ชาวบ้านเพิ่มเติม)

จากการสัมภาษณ์พ่อแสวง สิงห์น้อย ประธานกลุ่มเกษตรกรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย และนายสำรวย ตริศาสตร์ เกษตรกรในระบบการผลิตเพื่อขาย หมู่บ้าน คำปลาหลาย ได้ข้อสรุปว่าการประกอบอาชีพของชาวบ้านในปัจจุบันเกษตรกรได้นำเอา เทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาช่วยในการผลิตโดยเฉพาะเกษตรกรในระบบการผลิตเพื่อขาย เช่น รถไถนาเดินตาม ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง ฯลฯ สำหรับการจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตรของ เกษตรกรในหมู่บ้านผลผลิตบางอย่างต้องผ่านพ่อค้าคนกลางในตัวเมืองอุบลรัตน์ ได้แก่ ข้าว อ้อย มันสำปะหลัง เป็นต้น

ดังนั้น พ่อค้าคนกลางจึงมีอิทธิพลในการกำหนดราคาสินค้าได้เองแต่ก็มี สินค้าทางการเกษตรบางชนิดที่เกษตรกรผู้ผลิตสามารถกำหนดราคาซื้อขายได้โดยไม่ต้องผ่าน พ่อค้าคนกลาง กล่าวคือ เกษตรกรจะรวมกลุ่มกันขายผลผลิต กล่าวได้ว่าเกษตรกรมีอิสระใน การกำหนดราคาพืชผลทางการเกษตรและจะขายให้กับพ่อค้าคนใดก็ได้ อาทิเช่น ผักสวนครัว กลัวย่น้ำว่า มะม่วง มะขาม เป็ด ไก่ และปลา เป็นต้น

สำหรับรายได้ของเกษตรกรในแต่ละปีนั้น พ่อแสวง สิงห์น้อย ประธาน กลุ่มเกษตรกรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย บอกกับผู้วิจัยว่าสมาชิกกลุ่มเกษตรกรผสมผสานแต่ ละครอบครัวจะมีรายได้จากการจำหน่ายสิ่งของที่เหลือจากการบริโภคในเรือกสวน ไร่ นา อย่างละเล็กละน้อยตลอดปี คิดแล้วก็พอเพียงสำหรับค่าใช้จ่ายที่จำเป็นในครอบครัวและยัง เหลือเก็บออมไว้ใช้หนี้เงินกู้ของโครงการปรับโครงสร้างระบบการผลิตทางการเกษตรอีกด้วย และเหลือเก็บออมไว้ใช้ในอนาคตข้างหน้าบ้าง

1.3.5 ภาวะหนี้สิน

ชาวบ้านคำปลาหลายทั้ง 44 ครัวเรือน ประกอบอาชีพเกษตรกรรมโดยทำ กินในที่ดินของตนเอง จึงต้องมีเงินทุนเป็นค่าใช้จ่าย เช่น ค่าน้ำมันรถไถนาเดินตาม ค่าปุ๋ยเคมี ค่ายาฆ่าหญ้า ค่าเมล็ดพันธุ์ ฯลฯ ดังนั้น ครอบครัวที่มีเงินทุนทำกินอย่างเพียงพอก็จะมี ปัญหาใด ๆ ส่วนครอบครัวที่ยังขาดเงินจึงจำเป็นต้องมีแหล่งเงินกู้ ยิ่งเกษตรกรที่ผลิตเพื่อขาย

ด้วยแล้วค่าใช้จ่ายในส่วนนี้ถือว่าสูงมาก นางพันตรี สรรสมบัติ สมาชิกกลุ่มเกษตรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย ได้บอกว่าแหล่งเงินกู้ที่สำคัญที่สมาชิกกลุ่มเกษตรผสมผสานนำมาลงทุนในการผลิตทางการเกษตรตั้งแต่ปี พ.ศ.2538 - 2540 คือ เงินกู้จากโครงการปรับโครงสร้างระบบการผลิตทางการเกษตร สถาบันเงินกู้แห่งนี้กำหนดให้เกษตรกรกู้ได้ในวงเงินครอบครัวละไม่เกิน 220,000 บาท อัตราดอกเบี้ยต่ำร้อยละ 5 บาท/ปี มีกำหนดระยะเวลาในการชำระหนี้ นานถึง 15 ปี

พ่อนุญมี จันทรโสม รองประธานกลุ่มเกษตรผสมผสาน หมู่บ้าน คำปลาหลาย เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่าเงินกู้ในส่วนนี้สมาชิกกลุ่มเกษตรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลายทุกคนบอกว่าอยู่ในวิสัยที่จะใช้หนี้ได้ เพราะเกษตรกรนำไปลงทุนในจำนวนไม่มากนักและยังเป็นเงินกู้ระยะยาว ดอกเบี้ยต่ำ อีกด้วย

ส่วนเกษตรกรที่ไม่อยู่ในเครือข่ายเกษตรผสมผสานก็ได้เงินกู้จากเงินกองทุนภายในหมู่บ้าน คือ กลุ่มออมทรัพย์การเกษตร โดยเสียดอกเบี้ยร้อยละ 2 บาท/เดือน ชาวบ้านบอกว่า เงินกู้จากกลุ่มออมทรัพย์การเกษตรก็เพียงพอสำหรับทำทุนในการผลิตแต่ละปี

ตารางที่ 3 แสดงสิ่งอำนวยความสะดวกในชีวิตประจำวัน

ลำดับที่	รายการ	จำนวนครัวเรือน	จำนวน
1.	รถปิคอัพ	3	3 คัน
2.	รถมอเตอร์ไซด์	28	34 คัน
3.	รถไถนาเดินตาม	14	14 คัน
4.	เครื่องสูบน้ำ	13	13 เครื่อง
5.	บิ๊มสูบน้ำ	5	5 เครื่อง
6.	ตู้เย็น	24	24 เครื่อง
7.	เตาแก๊ส	8	8 อัน
8.	โทรทัศน์	41	44 เครื่อง
9.	พัดลม	44	44 อัน
10.	วิทยุ	44	44 เครื่อง

(ข้อมูลจาก กชช. 2 ค. สํารวจเมื่อปี พ.ศ.2542)

จากตารางที่ 3 จะเห็นได้ว่าเมื่อสาธารณูปโภค คือ ไฟฟ้าได้รับการติดตั้ง ในหมู่บ้านบรรดาสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ได้หลั่งไหลเข้าสู่หมู่บ้านซึ่งทำให้ประชาชนต้อง มีภาระในการใช้จ่ายเพิ่มมากขึ้นเนื่องจากต้องนำเงินไปซื้อสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ดังกล่าว ชาวบ้านหลายคนให้ความเห็นว่าปัจจัยพื้นฐานที่เป็นสิ่งอำนวยความสะดวกในการ ดำรงชีวิตก็มีความจำเป็นอยู่เหมือนกันเพราะทำให้ชาวบ้านประกอบอาชีพได้สะดวกและ รวดเร็วขึ้น ทันทต่อเวลา และอาจได้งานหรือผลผลิตเพิ่มขึ้นกว่าเดิม นอกจากนี้ สิ่งอำนวยความสะดวกในชีวิตประจำวันยังช่วยผ่อนคลายอารมณ์ได้อีกด้วย

1.4 สภาพทางสังคม

1.4.1 การปกครอง

หมู่บ้านคำปลาหลาย เป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก จำนวน 44 หลังคาเรือน มี ประชากรทั้งหมด 199 คน เป็นผู้ชาย 97 คน เป็นผู้หญิง 102 คน แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 1 คุ่ม ผู้ใหญ่บ้าน คือ นายถาวร สรรสมบัติ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน คือ นายหนูไทย วันปรีดา และ นายเที่ยง สิงห์น้อย

ปัจจุบัน หน่วยงานส่วนท้องถิ่น คือ องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านดง โดยเฉพาะคณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านดงได้เข้ามามีบทบาทในการบริหารงบประมาณ พิจารณาโครงการเพื่อพัฒนาท้องถิ่น ในกรณีของหมู่บ้านคำปลาหลายก็เช่นเดียวกัน ท้องถิ่นจำเป็นต้องสรรหากลุ่มบุคคลโดยวิธีการเลือกตั้งจากชาวบ้านให้เป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านดง (อบต.) เพื่อทำหน้าที่เป็นปากเป็นเสียงแทนประชาชนในการ พิจารณางบประมาณตลอดจนเสนอแนวคิดเพื่อพัฒนาท้องถิ่นของตนเองรวมทั้งรักษาผลประโยชน์ของหมู่บ้านร่วมกับผู้ใหญ่บ้าน บุคคลที่ได้รับการสรรหาโดยกระบวนการเลือกตั้ง แบบประชาธิปไตย คือ นายหาร ประชาฮูร์ และนายเสน สาราษฎร์ (ข้อมูลจากการจาก สัมภาษณ์นายถาวร สรรสมบัติ ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านคำปลาหลาย นายหาร ประชาฮูร์ และ นายเสน สาราษฎร์ สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านดง)

1.4.2 กลุ่มองค์กรในชุมชน

จากการสัมภาษณ์พ่อแสวง สิงห์น้อย พ่อบุญมี จันทร์โสม ประธานและ รองประธานกลุ่มเกษตรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย สรุปได้ใจความตรงกันว่าหมู่บ้าน คำปลาหลายเป็นหมู่บ้านพัฒนาโดยเฉพาะทางด้านเศรษฐกิจเพราะถือว่าปากท้องเป็นเรื่อง สำคัญเป็นอันดับแรก นายถาวร สรรสมบัติ ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านคำปลาหลาย กล่าวว่าถ้าท้อง ยังหิวโหยอยู่ กินไม่อิ่ม จะพัฒนาอะไรให้เจริญก็เป็นไปได้ยาก ประกอบกับคนรุ่นใหม่ใน หมู่บ้านมีจิตสำนึกในความอยู่รอดของชุมชน ประชาชนรู้จัก สามัคคี และเพื่อให้ชุมชนได้รับ

การพัฒนาอื่น ๆ ขึ้นไป ให้อยู่ดี กินดี ชาวบ้านจึงได้พร้อมใจกันจัดตั้งองค์กรต่าง ๆ ขึ้นในชุมชน เพื่องานพัฒนาดังจะได้กล่าวต่อไป

กลุ่มฌาปนกิจ ก่อตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2520 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยเหลือกันระหว่างสมาชิกในคราวที่คนในครอบครัวของสมาชิกถึงแก่ความตาย ทั้งช่วยเหลือด้านการเงิน แรงงานและสติปัญญาในการจัดงานศพเป็นการช่วยแบ่งเบาภาระของบรรดาญาติ ๆ ของผู้เสียชีวิตโดยสมาชิกกลุ่มฌาปนกิจ หมู่บ้านคำปลาหลาย ได้ตกลงกันว่าถ้าคนในครอบครัวของสมาชิกคนใดคนหนึ่งเสียชีวิตลง สมาชิกทุกคนจะต้องจ่ายเงินเพื่อช่วยเหลือกันในการจัดงานศพ ๆ ละ 20 บาท นางพันตรี สรรสมบัติ ประธานกลุ่มฌาปนกิจ สรุปให้ผู้วิจัยฟังว่า ปัจจุบันกลุ่มฌาปนกิจมีสมาชิกจำนวนทั้งหมด 44 ครอบครัว และได้รับความร่วมมือจากสมาชิกในการปฏิบัติกิจกรรมของกลุ่มด้วยดีตลอดมา (ข้อมูลจากศูนย์ข้อมูลชุมชน หมู่บ้านคำปลาหลาย)

กลุ่มแม่บ้าน ในปี พ.ศ.2523 สตรีแม่บ้านหมู่บ้านคำปลาหลายได้มองเห็นความสำคัญของการพัฒนาชุมชนไม่ว่าจะเป็นทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และศาสนา โดยการนำของนางพันตรี สรรสมบัติ ประธานกลุ่มแม่บ้าน ได้รวมกลุ่มกันเพื่อเป็นแกนนำในการฝึกอบรมวิชาชีพที่พระยะสันร่วมกับหน่วยงานของทางราชการระดับอำเภอให้กับกลุ่มผู้สนใจ เช่น ทอผ้า ทอเสื่อกก ตัดเย็บเสื้อผ้า ตลอดจนการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร เช่น มะม่วงดอง มะม่วงกวน มะม่วงแช่อิ่ม จากการสัมภาษณ์สมาชิกกลุ่มแม่บ้านเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าแนวคิดในการจัดกิจกรรมดังกล่าวยังเป็นการสร้างงานในชุมชนและนำมาซึ่งรายได้อีกด้วย (ข้อมูลจากศูนย์ข้อมูลชุมชน หมู่บ้านคำปลาหลาย)

อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) โรงพยาบาลอุบลรัตน์ อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น ได้จัดฝึกอบรมราษฎรหมู่บ้านคำปลาหลาย จำนวน 8 คน เป็นเวลา 5 วัน และแต่งตั้งให้เป็นอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) โดยมีวัตถุประสงค์ ดังต่อไปนี้

1. เพื่อให้คำแนะนำที่ถูกต้องเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพของแม่และเด็กในชุมชน
2. เพื่อทำการปฐมพยาบาลผู้เจ็บป่วยเบื้องต้นก่อนนำส่งสถานีนอนามัยในชุมชน
3. เพื่อตรวจสอบสุขภาพและซั้งน้ำหนักเด็กที่มีอายุระหว่าง 0 - 5 ขวบ
4. เพื่อให้คำแนะนำที่ถูกต้องเกี่ยวกับการใช้ยาสามัญประจำบ้านแก่ประชาชนในชุมชน
5. เพื่อจัดกิจกรรมกำจัดแหล่งเพาะพันธุ์เชื้อโรค เช่น ยุงลาย เป็นต้น

อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) จำนวน 1 คน มีหน้าที่รับผิดชอบต่อประชากร จำนวน 6 - 8 ครอบครัว บุคคลเหล่านี้จะไม่มีเงินค่าตอบแทนจากราชการ นอกจากนี้ได้รับสิทธิพิเศษในการรักษาพยาบาลฟรีจากรัฐในคราวเจ็บป่วยเท่านั้นเอง (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์พ่อบุญมี จันทร์โสม และนายเสน สารราษฎร์ อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน)

กลุ่มร้านค้าสหกรณ์ กลุ่มร้านค้าสหกรณ์จัดตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2530 โดยมีนางพันตรี สรรสมบัติ เป็นประธานกลุ่ม สมาชิกกลุ่มร้านค้าสหกรณ์ หมู่บ้านคำปลาหลาย ได้ให้เหตุผลในการจัดตั้งกลุ่มองค์กรนี้ ดังนี้

1. เพื่อให้สมาชิกทุกคนได้บริโภคสินค้าที่มีคุณภาพในราคาที่ถูกกว่าท้องตลาด

2. เพื่อให้สมาชิกทุกคนได้ฝึกนิสัยรักการออม

3. เพื่อให้สมาชิกทุกคนได้รับเงินปันผลเมื่อถึงสิ้นปี

กลุ่มร้านค้าสหกรณ์ หมู่บ้านคำปลาหลาย ปฏิบัติกิจกรรมร่วมกัน คือ ในทุก ๆ เดือน สมาชิกทุกคนจะต้องจ่ายเงินซื้อหุ้น ๆ ละ 10 บาท ตั้งแต่ 1 หุ้นขึ้นไปแต่ไม่เกิน 10 หุ้น เพื่อนำเงินที่ได้ไปซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคที่มีคุณภาพมาจำหน่ายให้กับสมาชิกในราคาที่ต่ำกว่าท้องตลาดโดยให้สมาชิกทุกหลังคาเรือนทำหน้าที่ผลัดเปลี่ยนกันเป็นผู้จำหน่ายสินค้าเดือนละ 1 คน ตั้งแต่เวลา 06.00 น. - 18.00 น. ทุกวัน

เมื่อสิ้นปีจะนำผลกำไรที่ได้มาแบ่งปันเป็นเงินปันผลให้แก่สมาชิกในสัดส่วนร้อยละ 10 ของเงินเรือนหุ้นของแต่ละคน ปัจจุบัน กลุ่มร้านค้าสหกรณ์ หมู่บ้านคำปลาหลาย มีสมาชิกทั้งสิ้น 44 คน และมีเงินเรือนหุ้น ประมาณ 80,000 กว่าบาท (ข้อมูลจากศูนย์ข้อมูลชุมชน หมู่บ้านคำปลาหลาย)

กลุ่มเกษตรผสมผสาน เกษตรกรที่มีแนวคิดที่จะให้ตนเองหลุดพ้นจากชีวิตวนแห่งความเป็นทาส ดังคำกล่าวของพ่อจารย์ทองดี นันทะ ปราชญ์แห่งบ้านตลาดอำเภอเวียงน้อย จังหวัดขอนแก่น ที่ว่ายิ่งทำยิ่งทุกข์ยาก ได้หันมาทำเกษตรทางเลือกและรวมตัวกันจัดตั้งกลุ่มเกษตรผสมผสานขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2538 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยเหลือกันระหว่างสมาชิกภายในกลุ่มเกี่ยวกับกิจกรรมเกษตรผสมผสาน ในปีแรกมีสมาชิกเข้าร่วมจำนวน 16 ครัวเรือน พ่อแสง สิงห์น้อย ได้รับเลือกให้เป็นประธานกลุ่ม ทำหน้าที่ประสานงานทางด้านเกษตรผสมผสานกับองค์กรหรือหน่วยงานพัฒนาทั้งภาครัฐและเอกชนตลอดจนผู้ที่ให้การสนับสนุน ส่งเสริมระบบเกษตรกรรมทางเลือกในท้องถิ่นโดยเฉพาะอย่างยิ่ง นายแพทย์อภิสิทธิ์ อารังวรังกูร ผู้อำนวยการโรงพยาบาลอุบลรัตน์ อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น

บุคคลเหล่านี้ได้รับการสนับสนุนทางการเงินแบบให้เปล่าจากมูลนิธิศุภนิมิต แห่งประเทศไทย เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปศึกษาดูงานเครือข่ายเกษตร

กรรมทางเลือกในจังหวัดต่าง ๆ ที่ประสบผลสำเร็จมาแล้วทั่วภาคอีสาน อาทิเช่น บุรีรัมย์ สุรินทร์ ฉะเชิงเทรา นครราชสีมา ขอนแก่น ชัยภูมิ ฯลฯ ในปีหนึ่ง ๆ ราว 4 - 6 ครั้ง ซึ่งในการไปศึกษา ดูงานแต่ละครั้ง มูลนิธิจะใช้จ่ายเงิน ประมาณ 2,500 - 5,000 บาท เพื่อให้สมาชิกกลุ่มเกษตรกรผสมผสานได้เรียนรู้เกี่ยวกับประสบการณ์จากนักคิด นักปฏิบัติที่ประสบผลสำเร็จในชีวิตด้านการประกอบอาชีพทางเกษตรกรรมในหลาย ๆ มิติ สมาชิกกลุ่มเกษตรกรผสมผสานบอกว่าประสบการณ์ที่ได้พบเห็นสามารถนำมาประยุกต์และพัฒนาวิธีการปฏิบัติทางการเกษตรของตนเองได้ดียิ่งขึ้น

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา มูลนิธิศุภนิมิต แห่งประเทศไทย ได้งดให้ความช่วยเหลือที่หมู่บ้านคำปลาหลายเคยได้รับโดยสิ้นเชิงเพราะทางมูลนิธิเห็นว่า หมู่บ้านคำปลาหลายมีศักยภาพสูงพอที่จะพึ่งตนเองได้แล้ว จึงจำเป็นต้องนำความช่วยเหลือดังกล่าวไปมอบให้กับหมู่บ้านอื่นที่ล้าหลังต่อไป (ข้อมูลจากศูนย์ข้อมูลชุมชนหมู่บ้านคำปลาหลาย)

กลุ่มออมทรัพย์การเกษตร จัดตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2539 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยเหลือกันระหว่างสมาชิกผู้มีความเดือดร้อนทางการเงิน กล่าวคือ สมาชิกทุกคนจะต้องจ่ายเงินซื้อหุ้น ๆ ละ 10 บาท/เดือน ตั้งแต่ 1 หุ้นขึ้นไปแต่ไม่เกิน 10 หุ้น เงินสะสมเรือนหุ้นที่เก็บรวบรวมได้จะนำมาให้สมาชิกผู้มีความเดือดร้อนในเรื่องการเงินกู้ยืมในอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 2 บาท/เดือน แต่ถ้ากู้ยืมไปในเวลาเพียง 1 เดือน จะไม่คิดดอกเบี้ยเพื่อเป็นการแบ่งเบาภาระความเดือดร้อนให้แก่สมาชิก เช่น ค่ารักษาพยาบาล การศึกษาบุตร เป็นต้น นายหนูไทย วันปรีดา กล่าวกับผู้วิจัยว่าเงินส่วนนี้สามารถบรรเทาความเดือดร้อนเมื่อคราวจำเป็นดีกว่าไปกู้เงินนอกระบบอีกหลายเท่า สิ้นปียังได้รับเงินปันผลอีกด้วย ปัจจุบันกลุ่มออมทรัพย์การเกษตรมีสมาชิกทั้งสิ้น จำนวน 40 คน มีเงินเรือนหุ้นสะสมไว้ให้สมาชิกกู้ยืม จำนวน 60,000 บาท (ข้อมูลจากศูนย์ข้อมูล ชุมชนหมู่บ้านคำปลาหลาย)

1.4.3 ระบบเครือญาติ

พ่อคำดี แพงदान อายุ 85 ปี ราษฎรหมู่บ้านคำปลาหลาย และผู้สูงอายุในหมู่บ้านหลายคน บอกกับผู้วิจัยว่าผู้คนที่อพยพมาตั้งบ้านเรือนที่หมู่บ้านคำปลาหลายในครั้งแรก ๆ ล้วนแล้วแต่เป็นเครือญาติกัน สร้างบ้านเรือนอาศัยอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม เมื่อวันเวลาผ่านไป ผู้คนเหล่านี้แต่งงานอยู่กินจนสามีภรรยา มีลูกไว้สืบตระกูลทำให้จำนวนประชากรเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ และอีกกรณีหนึ่ง คือ ผู้คนที่มาตั้งหลักทำมาหากินอยู่ก่อนกลับไปเยี่ยมญาติที่ภูมิลำเนาเดิม ได้ไต่ถามถึงสารทุกข์สุกดิบ ชีวิตความเป็นอยู่ตลอดจนการทำมาหากินเห็นว่าหมู่บ้านคำปลาหลายเป็นแหล่งที่มีความอุดมสมบูรณ์ กล่าวคือ มีป่าไม้อุดมสมบูรณ์ สัตว์ป่า และพืชผักที่ใช้เป็นอาหารของมนุษย์มีมากมาย คนเหล่านี้จึงชักชวนญาติของตนเองมา

ปักหลักทำมาหากินที่นี่ ประกอบกับมีชาวบ้านส่วนหนึ่งอพยพเข้ามาสมทบอีก เมื่อผู้คนได้มาอาศัยอยู่รวมกัน มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ร่วมทุกข์ร่วมสุข พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน นอกจากนี้ ยังมีสถาบันศาสนาคอยขัดเกลาศีลธรรมอย่างสม่ำเสมอ ชุมชนจึงเกิดความรักใคร่สนิทสนมกลมเกลียว มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เกื้อกูลกัน ช่วยเหลือกันคราวเจ็บป่วย กล่าวคือ ชาวบ้านจะแสดงไมตรีจิตความห่วงใยโดยการเยี่ยมเยียน ถามไถ่อาการของคนที่เจ็บป่วย ในบางรายที่ผู้เจ็บป่วยจำเป็นต้องมีการประกอบพิธีกรรมเพื่อให้รอดพ้นจากอาการเจ็บป่วย เรียกว่า สะเดาะเคราะห์ ชาวบ้านก็จะช่วยกันจัดเตรียมสิ่งของเพื่อประกอบพิธีกรรมหรือถ้ามีผู้เสียชีวิตเกิดขึ้นในชุมชนก็จะช่วยเหลือกัน อาทิเช่น ไปช่วยจัดเตรียมสิ่งของที่จะจัดงานศพตามประเพณี ตลอดจนไปร่วมทำบุญ เป็นต้น

1.4.4 ศาสนา ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ในชุมชน

ชาวบ้านคำปลาหลายทั้ง 44 คร้วเรือน นับถือศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ จากปรากฏการณ์ที่ชาวบ้านในชุมชนให้ความสำคัญต่อสถาบันศาสนาโดยการทำนุบำรุง ศาสนสถานรวมทั้งพยายามสืบทอดความเชื่อในทางพระพุทธศาสนาให้กับลูกหลาน เช่น การประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ได้แก่ การบวช การแสดงตนเป็นพุทธมามกะ สร้างโบสถ์ ศาลา กุฏิ และวิหาร เป็นต้น เพื่อให้วัดเป็นศูนย์รวมของการขัดเกลาจิตใจ เมื่อถึงวันพระหรือวันสำคัญทางศาสนาชาวบ้านจะรวมตัวกันประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เพื่อสร้างสมบารมีไว้ในโลกนี้หรือโลกหน้า ความเชื่อเรื่องบุญกรรมจึงมีอิทธิพลอย่างสูงสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ

ขณะเดียวกันความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติยังมีผลต่อสภาพจิตใจของชาวบ้าน ซึ่งมีชาวบ้านจำนวนมากยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมา จากการสอบถามพ่อคำดี แพงदान อายุ 85 ปี และแม่สมัย สิงห์น้อย อายุ 66 ปี ราษฎรหมู่บ้านคำปลาหลาย เกี่ยวกับความเชื่อและประเพณีชาวบ้านยึดถือเป็นวิถีชีวิตมาตั้งแต่ครั้งอดีตกาลสามารถสรุปได้ ดังนี้

ผีปู้ตา ผีที่ใกล้ชิดกับชาวบ้านภาคอีสานมากที่สุด คือ ผีปู้ตา กล่าวคือ เป็นผีบรรพบุรุษของชาวบ้านในหมู่บ้านที่คอยดูแลทุกข์ สุข คอยช่วยเหลือเมื่อยามชาวบ้านมีความทุกข์ร้อน ชาวบ้านสร้างศาลปู้ตาขึ้นในหมู่บ้านหรือที่ชายป่าไม่ไกลจากหมู่บ้านและเรียกป่าแถบนั้นว่า ป่าปู้ตา ซึ่งถือเป็นสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ ชาวบ้านจะไม่เข้าไปตัดไม้หรือทำลายต้นไม้ในบริเวณนี้ การที่ชาวบ้านทั้งหมู่บ้านนับถือผีปู้ตาด้วยกันแสดงว่า ชาวบ้านนับญาติกันทั้งหมู่บ้าน ทั้ง ๆ ที่บางตระกูลมิได้เป็นเครือญาติสายโลหิตเดียวกัน เป็นการสร้างความสัมพันธ์ในระหว่างตระกูลต่าง ๆ ในหมู่บ้านให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

ประวัติศาสตร์ของศาลปู้ตาแต่ละหมู่บ้านนั้นมีเรื่องราวย้อนไปยาวนานเท่ากับอายุของชุมชน ชาวบ้านบางคนตายเพราะลบลูกศาลปู้ตา เช่น ชาวบ้านคนหนึ่งมาถ้าย

อุจจาระในบริเวณใกล้ ๆ ศาลปู่ตา กลับถึงบ้านนอนเจ็บถึงแก่ความตาย อีกกรณีหนึ่ง เป็นชาวบ้านเช่นเดียวกันได้กล่าววาทะไม่สุภาพ หยาบคายในบริเวณศาลปู่ตา ตกกลางคืนนอนหลับตาย ความเชื่อเช่นนี้ช่วยให้เกิดความสามัคคีร่วมกันระหว่างชาวบ้านและช่วยกระชับความสัมพันธ์ทางสายญาติของ ชาวบ้านอีสานเอาไว้ สายญาติจึงมีความเอื้ออาทรต่อกัน

ผีปู่ตาเป็นที่พึ่งทางใจของชาวบ้านในยามเดือดร้อน ชาวบ้านบางคนเวลาจะเดินทางไกลไปต่างถิ่น ไปเกณฑ์ทหารจะนำดอกไม้ ธูป เทียนไปบอกกล่าวปู่ตา บางคนเจ็บป่วยมาบนบานปู่ตาก็หาย เมื่อชาวบ้านจะทำพิธีขอขมาหรือเลี้ยงผีปู่ตาซึ่งโดยปกติจะเลี้ยงปีละ 1 ครั้ง ในเดือน พฤศจิกายน อาหารที่นำมาเลี้ยงปู่ตา ได้แก่ อาหารคาว และอาหารหวาน พวกเขาจะไปติดต่อกับเจ้าผู้ซึ่งติดต่อกับปู่ตาได้ เจ้านั้นจะได้รับเลือกขึ้นโดยการยอมรับของชาวบ้านเท่านั้น เจ้าจึงมักได้แก่ ปัญญาชนของหมู่บ้านผู้ทรงภูมิรู้ในเรื่องชีวิตและสิ่งแวดล้อม และมีคุณธรรม เมื่อมีพิธีเลี้ยงผีปู่ตาเจ้าจะเป็นคนทรงของผีปู่ตา ผีปู่ตาจะสนทนาเรื่องหมู่บ้าน เรื่องลูกหลานและแนะนำวิธีการดำเนินชีวิตให้กับชาวบ้าน

การล่าผีฟ้า เป็นพิธีกรรมที่ทำเพื่อรักษาโรคภัยไข้เจ็บ การล่าผีฟ้าต้องอาศัยนางทรงหรือคนทรง แม้ว่าชาวบ้านจะนิยมไปรักษาโรคที่โรงพยาบาลและใช้ยาสมัยใหม่ แต่ยาแผนปัจจุบันก็ไม่สามารถที่จะรักษาโรคได้หมดทุกโรค บางโรคหมอเองก็ไม่อาจบอกได้ว่าคนไข้เป็นโรคอะไร คนไข้จึงมารักษาโดยการล่าผีฟ้า ส่วนมากผู้ที่ล่าผีฟ้ามักเป็นลูกศิษย์ของผีฟ้าเก่าแก่ในชุมชนใกล้ ๆ กับหมู่บ้านของตน การที่แม่ใหญ่บางคนเป็นหมอล่าผีฟ้าที่ลือว่าสามารถมากจะเป็นผลทำให้มีลูกศิษย์เต็มบ้านเต็มเมือง ส่วนใหญ่รักษาแล้วหาย มีบางคนเท่านั้นที่ตาย หมอล่าผีฟ้าจะเข้าทรงก่อนว่าจะรักษาหายหรือไม่ ค่ารักษาของหมอล่าผีฟ้า ได้แก่ ผ้าขาว 1 วา ผ้าชิ้น 1 ผืน เงิน 4 บาท กับอีก 1 สลึง ค่ารักษาที่กำหนดกันสืบ ๆ มาจนนานแล้ว ไม่มีใครเปลี่ยนแปลงได้อีก

ถ้าหมอล่าผีฟ้าทำผิดจารีต ตัวผีฟ้าจะต้องกลายเป็นปอบ ซึ่งจะถูกปฏิเสธจากสังคม นับว่าเป็นการควบคุมโดยอำนาจลึกลับ ไม่ให้หมอผีใช้อำนาจในทางร้ายที่ผิด ปัจจุบันแทบทุกหมู่บ้านยังมีหมอล่าผีฟ้ารักษาโรคอยู่แต่ค่อนข้างน้อย

ประเพณีวันสงกรานต์ ถือว่าเป็นวันขึ้นปีใหม่ของไทย ซึ่งตรงกับวันที่ 13 เดือนเมษายนของทุกปี ตามปกติวันสงกรานต์จะเริ่มตั้งแต่วันที่ 13 - 16 เดือน เมษายน ในปีนั้น ผู้คนที่อพยพไปทำงานนอกบ้านทั้งในต่างจังหวัดหรือกรุงเทพฯ ต่างก็มีความปิติยินดีที่ตนเองได้เดินทางกลับไปเยี่ยมญาติผู้ใหญ่ของตนและได้เล่นสงกรานต์อย่างสนุกสนานในวันขึ้นปีใหม่ของไทยซึ่งแบ่งวันสำคัญต่าง ๆ ดังนี้

วันที่ 13 เดือน เมษายน เป็นวันมหาสงกรานต์ โดยชาวบ้านทุกคนจะพากันงดกิจกรรมประจำวันทุกอย่างแล้วชักชวนกันเพื่อเตรียมสถานที่ในบริเวณวัดสำหรับนำพระ

พุทธรูปมาประดิษฐานไว้เพื่อให้ชาวบ้านได้สงวน้ำพระในวันสงกรานต์ ซึ่งการสงวน้ำพระพุทธรูปจะเริ่มจากเย็นวันนี้ ชาวบ้านมีความเชื่อว่าเป็นการชำระล้างบาปออกจากตนเอง

วันที่ 14 เดือน เมษายน เป็นวันเนา ในวันนี้ตั้งแต่ช่วงเวลาตอนเช้ามีด ชาวบ้านถือว่าเป็นวันเริ่มต้นของการเล่นสงกรานต์ ได้แก่ การเล่นสาดน้ำ ต้ม กิน ร้องรำ ทำเพลง ฯลฯ อย่างสนุกสนานถ้าใครมีแต่ทำกิจการงานของตนอยู่ถือว่าไม่เป็นศิริมงคล นางสงกรานต์ซึ่งเป็นเทพบนสวรรค์จะแข่งดำไม่ให้คน ๆ นั้น มีความเจริญก้าวหน้าในชีวิต ดังนั้น ชาวบ้านทั้งวัยหนุ่ม วัยชรา ผู้ชายและผู้หญิง ตลอดจนเด็ก ๆ จะสนุกสนานกับการเล่น สาดน้ำในสถานที่ต่าง ๆ ตลอดทั้งวัน บางกลุ่มก็ให้ความสนใจกับการตั้งวงตี๋มสุราร้องเพลง เป็นที่ครื้นเครงยิ่งนัก

พอดกเย็นก็พากันนำภาชนะใส่น้ำอบ น้ำหอมไปสงวน้ำพระพุทธรูปและ สงวน้ำพระสงฆ์ที่วัด บางที่พอดค่ำก็ช่วยกันเตรียมสถานที่เล่น พบปะโดยเฉพาะหนุ่มสาวหรือ เพื่อนฝูงที่พลัดพรากบ้านเกิดเมืองนอนไปทำงานต่างจังหวัดเป็นเวลานาน มีการถามไถ่ถึงทุกข์ สุขซึ่งกันและกันตามประสาของชาวชนบทที่ยังยึดถือวัฒนธรรมชุมชนเหมือนในครั้งอดีต

วันที่ 15 เดือนเมษายน เรียกว่า วันเถลิงศกขึ้นจุลศักราชใหม่ วันนี้ชาวบ้าน ถือว่าเป็นวันสำคัญของการทำบุญเพื่อชำระล้างจิตใจให้ผ่องใส กล่าวคือ ตั้งแต่ช่วงเวลาเช้ามีด ชาวบ้านก็จะเล่นสาดน้ำกันหรือต้ม กิน เล่นสนุกตามปกติตามอัธยาศัย พอดกบ่ายเจ้าอาวาส ซึ่งเป็นผู้นำทางด้านพิธีกรรมทางศาสนาจะชักชวนญาติโยม คนหนุ่ม คนสาว ลูกหลานเพื่อก่อ พระเจดีย์ทรายที่วัด จิตใจจะได้สะอาดหมดจด ผ่องใสเป็นใจบุญ

วันที่ 16 เดือน เมษายน วันนี้เป็นวันที่สมาชิกในครอบครัวในสายเครือ ญาติเดียวกันจะร่วมกันรดน้ำดำหัวคนเฒ่าคนแก่ซึ่งเป็นการแสดงออกถึงความมีสัมมาคารวะ ต่อผู้อาวุโสที่ได้เลี้ยงดู อบรมสั่งสอนเรามาซ้ำยังเป็นการกระชับความสัมพันธ์ไมตรีระหว่าง เครือญาติและชุมชนด้วยการนำดอกไม้ ธูป เทียน น้ำอบ น้ำหอมไปรดตรงคนเฒ่าคนแก่ ตลอดจนนำข้าวของเครื่องใช้ใหม่ ๆ เสื้อผ้าไปมอบให้แก่ผู้อาวุโสพร้อมทั้งรับพรปีใหม่จากท่าน เมื่อท่านให้พรเสร็จก็จะผูกข้อต่อแขนให้ทุกคนในเครือญาติ ถือว่าได้พรที่ประเสริฐสุดในปีนี้

ประเพณีบุญบั้งไฟ ประเพณีบุญบั้งไฟเป็นพิธีขอฝน คือ เดือนแถนซึ่ง ชาวบ้านมีความเชื่อว่าเป็นเทวดาไม่ให้ลืมว่าชาวบ้านกำลังมีความเดือดร้อนต้องการน้ำฝนเพื่อ จะทำได้ทำไร ทำนา บั้งไฟพุ่งขึ้นสู่ท้องฟ้าเพื่อสื่อสารกับแถน พิธีนี้บางที่ เรียกว่า บุญเบิกฟ้า ใน หมู่บ้านชาวบ้านจะตกลงกันว่าจะเลือกเอาวันใดจัดงานบุญบั้งไฟ ปกติจะกระทำในเดือน 6 ทุก ปีมีการแข่งขันกันด้วย หมู่บ้านที่ไม่มีช่างทำบั้งไฟจะมีช่างรับจ้างทำ บางหมู่บ้านก่อนจุดบั้งไฟ ชาวบ้านจะนำบั้งไฟไปแห่รอบวัดให้เจ้าอาวาสสวดเสียดก่อน เป็นการนำเอาพุทธศาสนา มา สัมพันธ์กับการถือผี แม้ว่าฝนจะตกหรือไม่ตกลงมาตามคำขอก็ตาม ชาวบ้านส่วนมากก็ไม่

คลายความเชื่อเรื่องแกนแต่มีกอธิบายว่าเป็นความผิดของมนุษย์เอง อาทิ ชาวบ้านบอกว่า บุญบั้งไฟต้องกระทำ 3 ปี ติดต่อกันจึงจะได้ผล นาน ๆ ทำครั้งหนึ่งไม่ได้ผล เพราะแสดงว่าไม่เคารพแกน ชาวบ้านคำปลาหลายยังทำบุญบั้งไฟเพื่อบูชาแกนทุกปีเพราะเชื่อว่าไม่วันใดก็วันหนึ่งแกนจะต้องเมตตาและสงสารจนได้

ประเพณีวันเข้าพรรษา ตรงกับวันแรม 1 ค่ำ เดือน 8 เป็นวันที่พระสงฆ์ ปวารณาตัวพำนักจำพรรษาอยู่วัด งดการสัญจรไปแสวงบุญและค้างแรมยังสถานที่ต่าง ๆ ในฤดูฝนมีกำหนดระยะเวลา 3 เดือน และหันมาศึกษาพระธรรมวินัย สวดมนต์ ไหว้พระ ทำวัตรเช้า ทำวัตรเย็นแผ่เมตตาไปยังสัตว์โลก ฯลฯ ในส่วนของชาวโลกก็จะประกอบพิธีกรรมทางศาสนา กล่าวคือ ชาวบ้านจะนำภัตตาหารหวาน คาว ดอกไม้ ธูป เทียน จตุปัจจัยไปทำบุญถวายพระ พร้อมกับนี้ที่วัดในช่วงเช้าซึ่งบางคนได้ตั้งจิตอธิษฐานอันแน่วแน่และเปล่งวาจาต่อหน้าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ว่าจะงดเสพยาสิ่งเสพติดทั้งหลาย ได้แก่ บุหรี่ สุรา ตลอดจนงดเว้นการเบียดเบียน การฆ่าสัตว์ตัดชีวิต แต่หันมารักษาศีล 5 หรือศีล 8 ให้บริสุทธิ์ในช่วงฤดูกาลเข้าพรรษานี้ ชาวบ้านมีความเชื่อว่าเป็นการสร้างบุญบารมีอย่างใหญ่หลวงไว้ในชาตินี้หรือชาติหน้า

วิถีชีวิตของคนในชนบทมีความสงบสุขร่มเย็นยิ่งขึ้น กล่าวคือ ปัญหาสังคมลดน้อยลงอาจจะเพราะชาวพุทธยึดมั่นในคำมั่นสัญญาที่ได้ให้ไว้ต่อหน้าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คือ หันมาให้ความสำคัญกับชีวิตความเป็นอยู่ของครอบครัวมากขึ้นเป็นลำดับซึ่งส่งผลต่อความสงบสุขของบ้านเมือง นี่เป็นคำกล่าวของนายถาวร สรรสมบัติ ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านคำปลาหลาย

ประเพณีวันออกพรรษา ตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 เป็นวันครบกำหนด 3 เดือนที่พระภิกษุสงฆ์ สามเณรตลอดจนพุทธมามกะได้ประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ตั้งงาม ครองศีล ครองธรรม ถ้าใครทำได้ครบบริบูรณ์ตามที่ได้ตั้งใจไว้ถือว่าเป็นเนื่อนาบุญอันประเสริฐ

ในช่วงเวลาเข้ามีตของวันนี้ ชาวพุทธจะนำดอกไม้ ธูป เทียน จตุปัจจัย ข้าวสาร อาหารแห้งไปทำบุญที่วัด เรียกว่า ตักบาตรเทโว ซึ่งชาวบ้านมีความเชื่อว่าเป็นวันที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์สู่ยังมนุษย์โลก เมื่อทำบุญในตอนเช้าเสร็จเป็นที่เรียบร้อยแล้วชาวพุทธที่มีใจเลื่อมใสในบวรพุทธศาสนาก็จะกล่าวถอนคำมั่นสัญญาที่ได้ให้ไว้ต่อหน้าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในวันเข้าพรรษามีใจความว่า ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป ถ้าตนเองเสพยาสิ่งเสพติด สิ่งมีนเมา อันได้แก่ บุหรี่ สุรา และสิ่งเสพติดต่าง ๆ หรือบกพร่องในศีล 5 ศีล 8 ข้อใดข้อหนึ่งบ้างโดยไม่มีเจตนา ก็ขออย่าได้มีอันเป็นไป พอแสง สิ้นหน้อย ประธานกลุ่มเกษตรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย กล่าวกับผู้วิจัยว่า บางคนหลังจากออกพรรษาแล้วไม่หันไปสูบบุหรี่ ดื่มสุรา หรือสิ่งเสพติดอีกเลยจนกระทั่งทุกวันนี้

ประเพณีลอยกระทง วันลอยกระทงตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 ซึ่งเป็นวันที่พระจันทร์เต็มดวงส่องสว่างทั่วท้องฟ้า ชาวบ้านมีความเชื่อว่าพระแม่คงคาผู้เป็นเทพนั้นมีพระคุณต่อชาวโลกมาก กล่าวคือ มนุษย์ได้ดื่ม ใช้น้ำประกอบอาหาร อาบชำระล้างร่างกายให้สะอาดตลอดจนซักเสื้อผ้า ฯลฯ ถึงกระนั้นก็ตามมนุษย์ยังไม่วายที่จะทำความสกปรกให้กับแม่น้ำ เช่น ทิ้งสิ่งปฏิกูลลงในแม่น้ำ ถ่ายปัสสาวะ อุจจาระลงในแม่น้ำอันนำมาซึ่งความสกปรก ฯลฯ

เมื่อถึงวันเพ็ญเดือน 12 หรือประมาณในเดือน พฤศจิกายน ชาวบ้านจะนำกระทงพร้อมทั้งดอกไม้ ธูป เทียนไปลอยบูชาแม่น้ำในช่วงเวลาก่อนพลบค่ำเพื่อเป็นการขอขมาลาโทษที่ตนเองได้ล่วงเกินต่อพระแม่คงคาตามที่ได้กล่าวมาแล้ว จะได้มีความสุข ความสงบในชีวิต

หลังจากเสร็จจากการลอยกระทงแล้วชาวบ้านทุกคนต่างมีจิตใจที่เบิกบาน บางกลุ่มจะจัดการเล่นที่สนุกสนานรื่นเริง เช่น จำลองชาวบ้าน บางโอกาสก็จะมีมหรสพมาสมโภชที่ลานวัดให้ชาวบ้านได้พักผ่อนหย่อนใจ

จะสังเกตเห็นว่า ในฤดูกาลที่ชาวบ้านร่วมกันประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนาหรือพิธีกรรมตามความเชื่อของคนในชุมชนจะมีช่วงหนึ่งที่ชาวบ้านพูดคุยถามถึงทุกข์สุขและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน รวมถึงอำนาจเหนือธรรมชาติ อาทิเช่น เกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ การทำมาหากิน การพัฒนาและปัญหาในหมู่บ้าน การพบปะสนทนากันบ่อยครั้งเข้าก่อให้เกิดความสนิทสนม ความสามัคคี เห็นอกเห็นใจกัน เมื่อชาวบ้านมีความสัมพันธ์กันในระดับที่เรียกว่าเป็นกันเอง กล่าวพูดคุย ไปมาหาสู่กันจะกลายเป็นการให้คำแนะนำ ปรีกษาที่เป็นประโยชน์ไปในที่สุด เช่น การให้ข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ การทำเกษตรผสมผสาน การปลูกป่า การไม่ทำลายธรรมชาติ สิ่งเหล่านี้อาจทำให้เกษตรกรหันมาสนใจการทำเกษตรผสมผสานก็เป็นได้

1.4.5 สาธารณูปโภค

แรกเริ่มตั้งหมู่บ้าน ชาวบ้านค้าปลาหลายมีการคมนาคมติดต่อกับหมู่บ้านใกล้เคียงโดยการเดินทางเท้า การสัญจรไปมาลำบากมากและมีเส้นทางที่ใช้ติดต่อกับที่ว่าการอำเภออุบลรัตน์เพียงเส้นทางเดียว คือ เส้นทางสายอุบลรัตน์ - เขาสวนกวาง ซึ่งในขณะนั้นเป็นถนนลูกรัง สังกัดแขวงการทาง จังหวัดอุดรธานี ระยะทางจากตัวอำเภออุบลรัตน์ถึงหมู่บ้านค้าปลาหลาย ประมาณ 8 กิโลเมตร ต่อมาเมื่อปี พ.ศ.2505 กรมทางหลวงได้รับงบประมาณตัดถนนลาดยางสายอุบลรัตน์ - เขาสวนกวาง จุดเริ่มต้นจากอำเภออุบลรัตน์ผ่านหมู่บ้านค้าปลาหลายไปสิ้นสุดที่อำเภอเขาสวนกวาง จังหวัดขอนแก่น ระยะทาง ประมาณ 50 กิโลเมตร จึงทำให้การคมนาคมติดต่อสะดวกขึ้น การสัญจรไปมาชาวบ้านสามารถใช้บริการ

รถสองแถวรับจ้างซึ่งมีเส้นทางเดินรถจากหมู่บ้านห้วยค้ำน้อย หมู่ที่ 5 ตำบลนาคำ อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น ไปสิ้นสุดที่ตัวอำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่นทุกวัน

นอกจากนี้ ยังมีรถสามล้อเครื่องและรถมอเตอร์ไซด์รับจ้างวิ่งบริการไปมาระหว่างตัวอำเภออุบลรัตน์ถึงหมู่บ้านคำปลาหลายตั้งแต่เวลา ประมาณ 05.30 น. - 20.00 น. ทุกวัน (ข้อมูลจาก กชช.2ค. ลสำรวจเมื่อปี พ.ศ.2542)

การไฟฟ้า ปี พ.ศ.2530 การไฟฟ้าส่วนภูมิภาคอำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น ได้รับงบประมาณสำหรับติดตั้งไฟฟ้าภายในหมู่บ้านคำปลาหลาย ส่วนค่าอุปกรณ์ไฟฟ้านั้นเจ้าของบ้านแต่ละหลังคาเรือนเป็นผู้ออกค่าใช้จ่ายเอง จากปรากฏการณ์ดังกล่าวทำให้สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันเข้ามามีบทบาทอย่างมากมาย เช่น ตู้เย็น โทรทัศน์ วิทยุ พัดลม ฯลฯ เป็นสาเหตุให้ค่าครองชีพสูงขึ้นเพราะรายได้ส่วนหนึ่งต้องเสียไปกับปัจจัยพื้นฐานเหล่านี้ ปัจจุบัน ชาวบ้านคำปลาหลายมีไฟฟ้าใช้ครบทุกหลังคาเรือน (ข้อมูลจาก กชช. 2 ค. ลสำรวจเมื่อปี พ.ศ.2542)

การประปา เนื่องจากสภาพพื้นที่ของหมู่บ้านคำปลาหลายอยู่ห่างจากภูเขาภูพานคำ ประมาณ 2 กิโลเมตร ในปี พ.ศ.2535 หมู่บ้านคำปลาหลายได้รับงบประมาณจากงบประมาณจังหวัดเพื่อสร้างน้ำประปาภูเขา ชาวบ้านเรียกว่า น้ำซับคำปลาหลาย เป็นจำนวนเงิน 2,831,821 บาท สร้างเสร็จเมื่อปี พ.ศ.2535 ชาวบ้านจึงได้ใช้น้ำสะอาดจากธรรมชาติตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมาโดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใด ๆ ทั้งสิ้น (ข้อมูลจากศูนย์ข้อมูลชุมชน หมู่บ้านคำปลาหลาย)

การอนามัย แต่ก่อนหมู่บ้านคำปลาหลายไม่มีสถานอนามัยหรือหน่วยงานที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการบริการสุขภาพหรือโรงพยาบาล จะมีก็เพียงผู้สื่อข่าวสาธารณสุข (ผสส.) และอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ซึ่งสถานอนามัยที่รับผิดชอบหมู่บ้านนั้นเป็นผู้แต่งตั้งขึ้นเพื่อทำหน้าที่สื่อข่าวเกี่ยวกับสุขภาพและการแพทย์เข้ามาในหมู่บ้านตลอดจนนำความรู้เกี่ยวกับการเจ็บป่วยเล็ก ๆ น้อย ๆ มาเผยแพร่ให้กับชาวบ้าน แต่เดิมเมื่อมีการเจ็บป่วย ชาวบ้านจะทำการรักษาเยียวยาโดยการรักษาพยาบาลแบบดั้งเดิม คือ ใช้ยาสมุนไพร ประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อบ้างหรือไม่ก็นำคนป่วยไปรักษาที่สถานอนามัยบ้านดง อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น หรือนำส่งโรงพยาบาลอุบลรัตน์ อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น

ต่อมาเมื่อปี พ.ศ.2540 พนฯ สุวิทย์ คุณกิตติ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จังหวัดขอนแก่น ซึ่งในขณะนั้นดำรงตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม ได้เสนองบประมาณผ่านรัฐสภา จำนวน 2,653,215

บาท เพื่อสร้างสถานีอนามัยบ้านคำปลาหลาย และได้รับอนุมัติให้สร้างสถานีอนามัยบ้านคำปลาหลาย หมู่ที่ 9 ตำบลบ้านดง อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น แบบเลขที่ 8170136 กองแผนงาน สำนักงานปลัดกระทรวง กระทรวงสาธารณสุข ในปี พ.ศ.2540 และสร้างเสร็จในปีเดียวกันเพื่อเป็นการให้บริการและส่งเสริมสุขภาพประชาชน (ข้อมูลจากศูนย์ข้อมูลชุมชน หมู่บ้านคำปลาหลาย)

1.4.6 การติดต่อสื่อสาร

การติดต่อสื่อสารภายในหมู่บ้านมีความสะดวกสบาย ทั้งบริการจดหมาย สิ่งพิมพ์ พัลดู โทรเลข และโทรศัพท์ ซึ่งโดยปกติชาวบ้านคำปลาหลายจะให้ความสนใจกับข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ทั้งทุกสารทิศทั้งทางวิทยุ โทรทัศน์และสิ่งพิมพ์ กล่าวคือ ในช่วงเวลาว่างชาวบ้านจะศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับการเกษตรจากหนังสือ และวารสารที่ศูนย์ข้อมูลชุมชน หมู่บ้านคำปลาหลาย นอกจากนี้ ยังสนใจรับฟังข่าวสารจากส่วนกลาง คือ กรมประชาสัมพันธ์ สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย จังหวัดขอนแก่น ทั้งระบบ เอ.เอ็ม. และ เอฟ.เอ็ม. เพื่อประเทืองปัญญาอยู่อย่างสม่ำเสมอ

สำหรับรายการโทรทัศน์ประชาชนให้ความสนใจรายการข่าวเกษตรกรเป็นอันดับแรกทางสถานีโทรทัศน์ทั้งช่อง 5 และช่อง 7 ชาวบ้านจึงได้เรียนรู้แนวคิดและเก็บเกี่ยวประสบการณ์เหล่านี้นำมาปฏิบัติในการประกอบอาชีพของตนอยู่เนือง ๆ

ส่วนการติดต่อสื่อสารภายนอกหมู่บ้านโดยการผ่านตัวบุคคล คือ ผู้ใหญ่บ้าน ประธานกลุ่มเกษตรผสมผสาน ผู้ส่งเสริมระบบเกษตรกรรมทางเลือกในท้องถิ่น ฯลฯ ซึ่งบุคคลเหล่านี้มีการติดต่อกับบุคคลภายนอกหมู่บ้านหลายระดับรวมทั้งชาวบ้านได้มีโอกาสสัมผัสกับหน่วยงานหรือองค์กรพัฒนาทั้งภาครัฐและเอกชนตลอดจนนักวิชาการชั้นแนวหน้าที่มีชื่อเสียงระดับประเทศและนักการเกษตรชั้นนำซึ่งเป็นผู้ค้นพบเทคนิคการเกษตรใหม่ ๆ เช่น ศาสตราจารย์นายแพทย์ ประเวศ วะสี ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก นายแพทย์อภิสิทธิ์ กำรงวางกูร ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม พ่อมหาอยู่สุนทรธัย พ่อผาย สร้อยละครกลาง พ่อจารย์ทองดี นันทะ พ่อคำเดื่อง ภาษี ฯลฯ ตลอดจนเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกทั่วภาคอีสาน เมื่อชาวบ้านได้พูดคุย ซักถามปัญหา ได้รับฟังแนวคิดและได้ไปศึกษาดูงานในสถานที่ต่าง ๆ บ่อยครั้งเข้าจนในที่สุดก็ทำให้เกิดการเรียนรู้และยอมรับแนวคิด การปฏิบัติซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบการผลิตและวิถีทางการดำรงชีวิต กล่าวคือ เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจากการผลิตเพื่อขายมาเป็นผลิตเพื่ออยู่ เพื่อกินจนถึงทุกวันนี้

1.5 สภาพทางการศึกษา

หมู่บ้านคำปลาหลายตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการ เมื่อปี พ.ศ.2520 หากแต่ยังไม่มีโรงเรียนให้บริการทางการศึกษาเป็นของตนเอง ผู้ปกครองของนักเรียนจึงต้องส่งลูกหลานไปเรียนหนังสือที่โรงเรียนบ้านทรัพย์ภูพาน หมู่ที่ 10 ตำบลบ้านดง อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น เดิมชื่อโรงเรียนนิคมสงเคราะห์ 9 ซึ่งเป็นโรงเรียนสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (สพช.) เปิดสอนตั้งแต่ระดับชั้นอนุบาลถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ระยะทางจากหมู่บ้านคำปลาหลายถึงโรงเรียน ประมาณ 1.5 กิโลเมตร (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ นายถวิล จันเส อาจารย์ 2 ระดับ 7 โรงเรียนบ้านทรัพย์ภูพาน สำนักงานการประถมศึกษาอำเภออุบลรัตน์ สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดขอนแก่น)

จากการศึกษา พบว่า ประชากรหมู่บ้านคำปลาหลายที่กำลังศึกษาอยู่และที่สำเร็จการศึกษาไปแล้ว มีดังนี้

ตารางที่ 4 แสดงจำนวนนักเรียนที่กำลังศึกษาอยู่ในระบบโรงเรียน

ระดับการศึกษา	จำนวน (คน)	หมายเหตุ
ระดับก่อนประถมศึกษา	22	กลุ่มประชากรที่มีอายุยังไม่ถึงเกณฑ์การศึกษาภาคบังคับ จำนวน 4 คน
ระดับประถมศึกษา	63	
ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น	4	
ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย	2	
ระดับปริญญาตรี	-	
รวม	91	

(ข้อมูลจาก กชช. 2 ค. สํารวจเมื่อปี พ.ศ.2542)

ตารางที่ 5 แสดงจำนวนนักเรียนที่จบการศึกษาในระบบโรงเรียน

ระดับการศึกษา	จำนวน (คน)
ระดับประถมศึกษา	148
ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น	5
ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย	2
ระดับปริญญาตรี	1
รวม	156

(ข้อมูลจาก กชช. 2 ค. สํารวจเมื่อปี พ.ศ.2542)

สำหรับการศึกษาที่เป็นทางการนั้น ชาวบ้านนิยมส่งลูกหลานไปศึกษาที่โรงเรียนในตัวเมือง เช่น โรงเรียนในตัวอำเภออุบลรัตน์ โรงเรียนในตัวจังหวัดขอนแก่นหรือจังหวัดใกล้เคียงทั้งที่มีรถรับส่งคิดค่าบริการเป็นรายเดือน ๆ ละประมาณ 180 - 200 บาท และที่พักประจำอยู่ที่ในตัวเมืองซึ่งบุคคลเหล่านี้มีจำนวนน้อยมาก จำนวน 6 คน เท่านั้น ส่วนใหญ่จะเป็นผู้มีฐานะทางการเงินดีหรือปานกลางแต่กลุ่มคนที่มีฐานะยากจนมักส่งลูกหลานเข้าเรียนในโรงเรียนประจำหมู่บ้านและจากการพูดคุยกับชาวบ้านหลายคนทราบว่าผู้ที่จบการศึกษาภาคบังคับแล้ว ส่วนมากจะไม่มีโอกาสศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้นจึงต้องอยู่กับครอบครัวเพื่อช่วยพ่อแม่ประกอบอาชีพทำนา ทำสวน ทำไร่และเรียนรู้เกี่ยวกับการประกอบอาชีพจากพ่อแม่ทั้งได้นำเอาความรู้และเทคนิคเกี่ยวกับการผลิตในระบบเกษตรกรรมทางเลือกที่ได้เรียนรู้และปฏิบัติที่โรงเรียนมาประยุกต์ใช้ในครอบครัวของตนเอง ซึ่งถือว่าเป็นสื่อบุคคลที่สำคัญในการถ่ายทอดองค์ความรู้และคุณูปการของระบบการผลิตดังกล่าวให้พ่อแม่ สายเครือญาติ ได้เข้าใจ ได้แก่ การไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม การใช้ปุ๋ยคอกที่ไม่ส่งผลร้ายต่อสุขภาพ การบริโภคผักปลอดสารพิษ ฯลฯ ทั้งหลายเหล่านี้เป็นการสร้างความมั่นใจให้กับเกษตรกรได้เป็นอย่างมาก

ตารางที่ 6 แสดงจำนวนนักเรียนที่จบการศึกษานอกระบบโรงเรียน

ระดับการศึกษา	จำนวน (คน)
ระดับประถมศึกษา	8
ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น	6
ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย	2
รวม	16

(ข้อมูลจาก กชช. 2 ค. สํารวจเมื่อปี พ.ศ.2542)

ในปี พ.ศ.2542 ประชากรหมู่บ้านคำปลาหลายได้มีโอกาสศึกษาหาความรู้ตามความสนใจของแต่ละบุคคล ซึ่งเป็นการศึกษานอกระบบโรงเรียน ดังต่อไปนี้

1. ประชาชนในหมู่บ้านได้รับการฝึกอบรมด้านการศึกษา เช่น จัดการศึกษาแบบเบ็ดเสร็จจรดรงค์เพื่อการเรียนรู้หนังสือ จัดกลุ่มสนใจ การป้องกันและแก้ปัญหาเสพติด จำนวน 40 คน
2. ประชาชนในหมู่บ้านได้รับการฝึกอบรมด้านสุขภาพอนามัย เช่น โภชนาการ อนามัยแม่และเด็กปีละ 8 ครั้ง
3. ประชาชนในหมู่บ้านได้รับการฝึกอบรมด้านอาชีพ เช่น การเกษตร จำนวน 50 คน
4. ประชาชนในหมู่บ้านได้รับการฝึกอบรม ประชุม สัมมนาร่วมกับปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสานเกี่ยวกับการเกษตรกรรมทางเลือก ณ ศูนย์คำคุณ ตำบลทุ่งโป่ง อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น ปีละ 1 ครั้ง จำนวน 3 วัน
5. จัดแข่งขันกีฬาเชื่อมความสัมพันธ์ภายในหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้าน ปีละ 2 ครั้ง
6. ประชากรในหมู่บ้านได้รับการฝึกอบรมทางด้านกีฬา ปีละ 1 ครั้ง

การศึกษานอกระบบโรงเรียน เป็นตัวจักรสำคัญที่ทำให้เกษตรกรเดินทางไปศึกษาดูงาน ณ แหล่งผลิตในระบบเกษตรกรรมทางเลือกทั่วภาคอีสาน ได้แก่ จังหวัดขอนแก่น ชัยภูมิ นครราชสีมา บุรีรัมย์ สกลนคร สุรินทร์ และจังหวัดในภาคอื่น ๆ อีก อาทิ ฉะเชิงเทรา เป็นต้น นำมาซึ่งประสบการณ์ตรง การเรียนรู้ และการวิเคราะห์เปรียบเทียบถึงข้อดีและข้อจำกัดระหว่างระบบเกษตรแผนใหม่กับระบบเกษตรกรรมทางเลือก ต่อมาส่งผลให้มีการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต

นอกจากนี้ ประชาชนในหมู่บ้านยังมีโอกาสได้รับข้อมูล ข่าวสารต่าง ๆ และเรียนรู้จากสิ่งคมภายนอกเกี่ยวกับการประกอบอาชีพอีกมากมายโดยเฉพาะการเรียนรู้จากสิ่งคม

เมือง เนื่องจากประชาชนมีความ จำเป็นต้องเดินทางไปประกอบอาชีพในตัวเมืองขอนแก่น และจังหวัดที่อยู่ใกล้เคียงซึ่งเป็นการหาประสบการณ์ทางด้านอาชีพให้กับตนเองรวมทั้งได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนความรู้กับเพื่อนบ้านทำให้โลกทัศน์ด้านความรู้เกี่ยวกับอาชีพมีมากขึ้นกว่า เดิมและมีผลต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชนด้วย

1.6 สภาพปัญหาทางการเกษตร

เดิมชุมชนบ้านคำปลาลหลาย มีการผลิตเพื่อยังชีพ ผลผลิตที่ได้พออยู่ พอกิน ต่อมาชุมชนได้เข้าสู่การผลิตเพื่อขายซึ่งเป็นระบบเกษตรกรรมแผนใหม่ที่ต้องนำเทคโนโลยีใหม่ๆ เข้ามาช่วยในการผลิต เช่น เครื่องจักร สารเคมีสังเคราะห์และพันธุ์พืชใหม่ ๆ การลงทุนเพิ่มมากขึ้นแต่ไม่สามารถประกันในด้านรายได้ ในทางตรงกันข้ามกลับทำให้เกษตรกรประสบกับความล้มเหลวทางเศรษฐกิจ เกิดปัญหานี้ขึ้นเป็นเหตุให้ที่ดินถูกเปลี่ยนมือ ในขณะที่พื้นที่ทำกินที่มีอยู่อย่างจำกัดถูกทำลายลงจนเสื่อมโทรม อาทิเช่น ดินเสื่อมคุณภาพ ขาดความสมบูรณ์ และปัญหามลพิษในสิ่งแวดล้อม เช่น สารเคมีตกค้างในน้ำและดิน

นอกจากที่กล่าวมาแล้ว การใช้สารเคมีซึ่งโดยทั่วไปสารเคมีส่วนใหญ่จะตกค้างในผลผลิตทางการเกษตรทำให้เป็นปัญหาต่อชีวิตและสุขภาพของผู้ผลิตและผู้บริโภคโดยตรง สภาพปัญหาที่เห็นได้ชัดอีกประการหนึ่ง คือ ผลที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงด้านความคิดที่มีต่อ ภูมิปัญญาในสังคมไทย ฯลฯ สิ่งเหล่านี้เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกษตรกรกลุ่มเล็ก ๆ หันมาเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต โดยนำเอาระบบการผลิตทางการเกษตรที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและวิถีชีวิตของชุมชนมาปฏิบัติในเรื่องสวน ไร่ นา ของตนเอง

2. ระบบคิดและวิธีการปฏิบัติของเกษตรกรในระบบเกษตรกรรมทางเลือก

การศึกษาการผลิตในระบบเกษตรกรรมทางเลือก ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาสมาชิกกลุ่ม เกษตรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาลหลาย โดยเลือกศึกษากลุ่มเป้าหมาย จำนวน 3 กลุ่ม ๆ ละ 3 คน คือ กลุ่มแรกเป็นเกษตรกรที่มีที่ดินทำกินมากที่สุด ได้แก่ พ่อแสวง สิงห์น้อย พ่อสมัย แก้วลิขัย และพ้อมี สุดบัว กลุ่มที่สอง คือ เกษตรกรที่มีที่ดินทำกินปานกลาง ได้แก่ นายเสน สาราชภูร์ นายบัน ทองอุทา และนายสุพัฒน์ สิงห์น้อย และกลุ่มสุดท้าย คือ เกษตรกรที่มีที่ดินทำกินน้อยที่สุด ได้ นายถาวร สรรสมบัติ พ่อบุญมี จันทริโสม และ นายหาร ประชาบุตร ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 กลุ่มเกษตรกรที่มีที่ดินทำกินมากที่สุด

พ่อแสวง สิงห์น้อย ประธานกลุ่มเกษตรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า เริ่มแรกตนเองอาศัยอยู่ในชนบทหมู่บ้านคำปลาหลายโดยอาศัยอยู่กับพ่อแม่ และช่วยเหลือพ่อแม่ประกอบอาชีพทำนา ทำไร่ กล่าวคือ ปลูกข้าวเป็นอาชีพหลัก ทำไร่มันสำปะหลังและไร่ปอ เป็นต้น แต่ก่อนพื้นดินยังอุดมสมบูรณ์ ตลอดจนมีป่าไม้และสัตว์ป่านานาชนิดจำนวนมาก รวมทั้งอาหารตามธรรมชาติก็มีมาก ในน้ำมีปลาและสัตว์น้ำต่าง ๆ ที่ใช้เป็นอาหารมากมาย ได้แก่ กุ้ง บู่ หอย ฯลฯ ฝนก็ตกต้องตามฤดูกาล การทำนา ทำไร่ ได้อาศัยแรงงานจากควายสำหรับไถนาและคราดนา ตลอดจนแรงงานของสมาชิกในครอบครัวและแรงงานจากเพื่อนบ้านที่มาแลกเปลี่ยนแรงงาน เช่น ปลูกข้าว เกี่ยวข้าว นวดข้าว ฯลฯ ผลผลิตข้าวที่ได้พอกินตลอดปี รวมทั้งมีเงินจากการขายพืชไร่ไว้ใช้จ่ายอีกพอประมาณ ชีวิตมีความสุขตามอัตภาพ บ้านใกล้เรือนเคียงพึ่งพาอาศัยเกื้อกูลอาหารต่อกันและไปมาหาสู่เสมือนเป็นเครือญาติเดียวกัน

ต่อมาตนเองได้สมรสมีครอบครัวและได้ยึดอาชีพเกษตรกรรม คือ ทำไร่ ทำนา เช่นเดียวกับที่บรรพบุรุษเคยทำเลี้ยงชีพมาแต่ก่อน ในระยะแรก ๆ พืชพรรณที่ปลูกไว้ก็เจริญงอกงามเนื่องจากพื้นดินยังพอมีความอุดมสมบูรณ์ น้ำที่ใช้ในการเกษตรมีพอเพียง พืชที่ปลูกจึงให้ผลผลิตสูงและขายผลผลิตได้ในราคาดี ชีวิตความเป็นอยู่ในครอบครัวดีขึ้นในระดับหนึ่ง ต่อมาอีกประมาณ 30 ปี เมื่อพื้นที่ทำกินเริ่มขาดความอุดมสมบูรณ์และประชากรของหมู่บ้านคำปลาหลายได้เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็วและต่างแย่งกันทำมาหากิน เมื่อดินทำกินมีไม่พอทำกินเป็นเหตุให้ผู้คนส่วนหนึ่งบุกเบิกเข้าไปจับจองพื้นที่ทำกินซึ่งเป็นเขตพื้นที่ป่า และได้ตัดไม้ทำลายป่าที่เรียกว่าป่าต้นน้ำ ส่งผลให้น้ำในลำธารแห้งขอด ฝนที่เคยตกเมื่อถึงฤดูฝนก็กลับไม่ตก ทำให้อากาศร้อนระอุ พื้นดินแห้งแล้ง ต้นหญ้าตายหมดไม่เหลือแม้กระทั่งจะให้วัว ควายกินและน้ำที่จะใช้อุปโภคบริโภคหรือตกกล้าทำนาก็ไม่มี บางปีเกิดภาวะฝนแล้งไม่ได้ทำนาจนต้องขายวัว ขายควาย เพื่อนำเงินมาซื้อข้าวกิน แต่บางปีฝนกลับตกหนักน้ำท่วมทำความเสียหายแก่พืชผลทางการเกษตรอย่างหนัก รวมทั้งพื้นดินปลูกอะไรก็ไม่งาม แม้ว่าจะปลูกข้าวในจำนวนพื้นที่เท่าเดิมก็ได้ผลผลิตข้าวไม่พอกิน เงินที่เคยได้จากการขายพืชไร่ในแต่ละปีก็นับวันได้น้อยลง ไม่พอใช้จ่ายในครอบครัว ประกอบกับถูกพ่อค้าคนกลางกดราคาผลผลิต นายทุนในท้องถิ่นได้เข้ามาบีบคั้นอย่างมาก กล่าวคือ นายทุนได้ปล่อยเงินกู้ดอกเบี้ยสูงให้ชาวบ้านรวมทั้งตนเองกู้ไปลงทุนทำกิน เช่น ซื้อพันธุ์พืช บัญเคมี ยาฆ่าแมลง ฯลฯ พอสิ้นปีนายทุนก็เรียกเก็บเงินคืน ในที่สุดตนเองต้องขายที่ดินบางส่วนเพื่อใช้นั้นนายทุน

พ่อแสวง สิงห์น้อย กล่าวต่อไปว่าเดี๋ยวนี้ที่ดินทำกินของตนปลูกอะไรก็ไม่งามเหมือนเมื่อก่อนจึงต้องใช้ปุ๋ยเคมี ฮอริโมนเร่งการเจริญเติบโตของพืชและยาปราบศัตรูพืชในปริมาณที่

เพิ่มขึ้นทุกปี แต่พอเก็บเกี่ยวผลผลิตก็ปรากฏว่าได้ผลผลิตน้อยลงและขายไม่ได้ราคา มีหน้าซ้ำทำ
ได้เท่าไรเป็นของนายทุนหมด ทำงานตลอดปีไม่มีรายรับเลยและยังเป็นหนี้เป็นสินอีก หลังฤดูเก็บ
เกี่ยวตนเองต้องหอบหิ้วครอบครัวไปทำงานก่อสร้างที่กรุงเทพฯ กับเพื่อนบ้านคนอื่น ๆ เพื่อนำเงิน
มาซื้อข้าวกินและใช้จ่ายในครอบครัว พอถึงฤดูกาลทำไร่ ทำนา ก็กลับมาทำไร่ ทำนาอีกเป็น
วัฏจักรอยู่อย่างนี้ทุกปี ในระยะนี้หมู่บ้านคำปลาหลายเริ่มมีขโมยทุกทุมและขโมยวัว ควาย สิ่งของ
ชาวบ้านอยู่เนื่อง ๆ สาเหตุมาจากชาวบ้านอดอยาก กินไม่อิ่มและติดยาเสพติด เป็นต้น

นายถาวร สรรสมบัติ ผู้ใหญ่บ้านนักพัฒนาหมู่บ้านคำปลาหลาย พ่อแสง สิงห์น้อย
พ่อบุญมี จันทรโสม พ่อสมัย แก้วลือชัย นายเสน สาราษฎร์ สายบิน ทองอุทา นายเที่ยง
สิงห์น้อย นายหนูไทย วันปรีดา ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านคำปลาหลาย มองเห็นว่า หมู่บ้าน
คำปลาหลายมาถึงจุดวิกฤติในหลาย ๆ ด้าน ทั้ง ๆ ที่ไม่เคยเป็นอย่างนี้มาก่อน จึงได้จับกลุ่ม
สนทนาปรึกษาหารือกันเกี่ยวกับปัญหาความเดือดร้อนต่าง ๆ ของชาวบ้าน เช่น ปัญหาความไม่
พออยู่ พอกิน ปัญหายาเสพติดและปัญหานานัปการที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านอยู่เป็นประจำ ข้อมูล
จากการสัมภาษณ์นายแพทย์อภิสิทธิ์ อำนวยวารุญ ผู้อำนวยการโรงพยาบาลอุบลรัตน์ อำเภอบ
อุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น ทราบว่าเมื่อต้นปี พ.ศ. 2537 คนไข้ที่มาเข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาล
อุบลรัตน์ นายแพทย์ผู้รักษาได้ตรวจพบสารเคมีสะสมในร่างกายในระดับที่เป็นอันตรายต่อร่างกาย
เป็นจำนวนหลายรายและคนไข้รับวันเพิ่มขึ้นทุกวัน โดยเฉพาะคนไข้ที่มีภูมิลำเนาอยู่ที่หมู่บ้าน
คำปลาหลาย ผู้อำนวยการโรงพยาบาลอุบลรัตน์ ซึ่งมีความสนใจปัญหาดังกล่าวจึงได้ร่วมกับผู้นำ
หมู่บ้านแก้ไขปัญหานี้ ดังนั้น จึงได้ส่งนักศึกษาไปยังพื้นที่หมู่บ้านคำปลาหลายเพื่อพบปะ พูดคุย
และซักถามปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น เริ่มแรกกลุ่มนักศึกษาไม่ได้รับการยอมรับจากชาวบ้าน
ปรากฏการณ์เช่นนี้นักศึกษาจึงปรับตัวจนสามารถเข้ากับชาวบ้านได้ โดยเข้าไปคลุกคลีร่วมอยู่กิน
ใช้ชีวิตแบบชาวบ้านและช่วยเหลือชาวบ้านต่าง ๆ นานา ระยะเวลาต่อมาชาวบ้านจึงเกิดความไว้
วางใจ เป็นกันเอง กล้าพูดคุยและบอกความจริงแก่นักศึกษาทุกอย่างจนถึงขั้นร่วมกันวิเคราะห์
ปัญหาต่าง ๆ ของชุมชน อาทิเช่น ปัญหาความไม่พออยู่ พอกินหรือปัญหาความยากจน และ
ปัญหาสารเคมีสะสมในร่างกาย ซึ่งมีสาเหตุมาจากการใช้ปุ๋ยเคมี และสารเคมีฆ่าแมลงในการ
ปลูกพืชเชิงเดี่ยวสะสมกันมาหลายปี รวมทั้งตัดไม้ทำลายป่าแทบจะหมดป่าอยู่แล้ว พร้อมกันนี้
นายแพทย์อภิสิทธิ์ อำนวยวารุญ ตลอดจนนักวิชาการชั้นแนวหน้าของเมืองไทย อาทิเช่น
ศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี และ ศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับ
การผลิตทางการเกษตรที่พึ่งพาธรรมชาติและละเว้นการพึ่งพาธรรมชาติ รวมถึงงดเว้นใช้สารเคมี
ต่าง ๆ กล่าวคือ ปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์นานาชนิดผสมผสานกันไป ไม่จำเป็นต้องใช้สารเคมีที่ส่ง
ผลร้ายต่อร่างกายและสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะทำให้ชาวบ้านมีอยู่มีกินและมีหลักประกันในชีวิตให้

ชาวบ้านฟังหลายต่อหลายครั้ง นอกจากนี้ ยังได้ยกตัวอย่างเกษตรกรที่มีประสบการณ์และประสบความสำเร็จในเรื่องนี้ให้ฟังด้วย เช่น พ่อจารย์ทองดี นันทะ พ่อผาย สร้อยสระกลาง พ่อมหาอยู่ สุนทรธัย พ่อคำเดื่อง ภาษี ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม เป็นต้น ทำให้ชาวบ้านเริ่มตระหนักในความมั่นคงและความปลอดภัยของชีวิตมากขึ้น แต่ก็ไม่รู้ว่าจะสลัดทิ้งระบบการผลิตที่ตนเองกำลังกระทำอยู่ได้อย่างไร

ในขณะนั้นมูลนิธิศุภนิมิต แห่งประเทศไทย กำลังให้ความช่วยเหลือชาวบ้านในท้องถิ่นภาคอีสานแก้ไขปัญหาความยากจนอยู่และได้ให้ความอนุเคราะห์พาชาวบ้านผู้มีความสนใจการผลิตในระบบเกษตรกรรมทางเลือกในรูปแบบของไร่นาสวนผสมและเกษตรอินทรีย์ไปศึกษาดูงานเกี่ยวกับการผลิตดังกล่าวเมื่อปี พ.ศ. 2537 ในหลายจังหวัด เช่น ขอนแก่น สกลนคร บุรีรัมย์ นครราชสีมา ชัยภูมิ สุรินทร์และฉะเชิงเทรา ปรากฏว่าชาวบ้านให้ความสนใจเป็นจำนวนมาก รวมแล้วชาวบ้านไปศึกษาดูงานในปี พ.ศ. 2537 ประมาณ 6 – 8 ครั้ง โดยทางมูลนิธิเป็นผู้ออกค่าใช้จ่ายทั้งหมด พ่อแสวง สิงห์น้อย และชาวบ้านคำปลาหลายจำนวนหนึ่ง ได้เรียนรู้ในระบบเกษตรกรรมทางเลือกจากเกษตรกรที่มีชื่อเสียงและได้ลงมือปฏิบัติมาก่อนในหลาย ๆ มิติ อาทิเช่น การปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์นานาชนิดผสมผสานกัน การใช้สารสมุนไพรควบคุมแมลง การทำนาแล้วตามด้วยพืชตระกูลถั่ว เช่น ถั่วเขียว ถั่วเหลือง ถั่วลิสงและถั่วพั่ว เป็นต้น การใช้ประโยชน์จากฟางข้าว การปลูกป่า ฯลฯ รวมทั้งได้ซักถามปัญหาต่าง ๆ เกี่ยวกับการปฏิบัติทำให้ พ่อแสวง สิงห์น้อย มองเห็นช่องทางที่จะนำมาปฏิบัติในพื้นที่การเกษตรของตนเองได้เป็นอย่างดี

หลังจากการศึกษาดูงานครั้งสุดท้ายเสร็จสิ้นลงในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2537 นายแพทย์อภิสิทธิ์ อารังวรารังกูร และมูลนิธิศุภนิมิต แห่งประเทศไทย ได้จัดให้มีเวทีชาวบ้านเพื่อเสวนาเกี่ยวกับการทำไร่นาสวนผสมและเกษตรอินทรีย์ในหลาย ๆ ประเด็น จากการเสวนาดังกล่าวมีประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจ คือ ชาวบ้านขาดแหล่งน้ำทำการเกษตรและเงินทุนสำหรับปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์บ้าง ดังนั้น นายถาวร สรรสมบัติ ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านคำปลาหลาย จึงได้ประสานงานกับเจ้าหน้าที่ของโครงการปรับโครงสร้างระบบการผลิตทางการเกษตรเพราะต้องการให้เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการเกษตรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย ได้กู้ยืมเงินนำไปขุดสระสำหรับเลี้ยงปลาและกักเก็บน้ำไว้ใช้ทางการเกษตรในวงเงินครอบครัวละไม่เกิน 220,000 บาท โดยมีเงื่อนไข ดังต่อไปนี้

1. ผู้กู้ต้องเสียดอกเบี้ยในอัตราร้อยละ 5/ปี
2. ผู้กู้ต้องส่งเงินคืนทั้งเงินต้นและดอกเบี้ยเป็นงวดแรกในปีที่ 5 ของปีที่กู้เงินไปโดยปลอดดอกเบี้ยในระยะเวลา 4 ปีแรก

3. ผู้กู้ต้องส่งเงินคืนทั้งเงินต้นและดอกเบี้ยตามเงื่อนไขดังกล่าวจนกว่าจะครบตามจำนวนเงินกู้ไปภายในระยะเวลา 15 ปี

นี่คือจุดเริ่มต้นของการผลิตในระบบเกษตรกรรมทางเลือกในหมู่บ้านคำปลาหลาย แต่ก็ มีหลายครอบครัวที่ไม่เห็นด้วยกับระบบการผลิตดังกล่าว โดยให้เหตุผลว่า ในรอบปีหนึ่ง ๆ พวกเขาและครอบครัวใช้จ่ายเงินซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคและอื่น ๆ เป็นเงินจำนวนมาก ถ้าจะหันมาทำการผลิตเพื่ออยู่ เพื่อกิน โดยไม่หวังขายหรือเหลือกินจึงขายแล้วจะเอาเงินที่ไหนมาใช้จ่าย พ่อแสวงสิงห์น้อย กล่าวกับผู้วิจัยว่าตนเองสนใจการทำไร่นาสวนผสมและเกษตรอินทรีย์เป็นอย่างมาก และได้ไตร่ตรองตลอดจนปรึกษารือกับสมาชิกในครอบครัวมาเป็นเวลาหลายเดือน ซึ่งสมาชิกส่วนใหญ่ก็เห็นว่าน่าจะเป็นทางเลือกที่ดี แต่สมาชิกบางคนก็ยังเคลงใจอยู่ ในที่สุด พ่อแสวงสิงห์น้อย จึงตัดสินใจขุดสระเลี้ยงปลาด้วยเงินของตนเองและเงินกู้จากโครงการปรับโครงสร้างระบบการผลิตทางการเกษตรเพียงเล็กน้อยเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. 2538 ขนาดกว้าง 30 เมตร ยาว 60 เมตร ลึก 3 เมตร จำนวน 1 สระ สำหรับใช้เลี้ยงปลาไว้เป็นอาหารในครอบครัว โดยให้เหตุผลว่า สระเลี้ยงปลาที่มีพื้นที่กว้าง ๆ จะทำให้พืชและสัตว์ที่เป็นอาหารของปลาเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก ๆ ปลาจะได้มีอาหารกินอิ่มและสระน้ำที่ลึกเพียง 3 เมตร จะเป็นชั้นของดินเหนียวที่อุ้มน้ำได้ น้ำจะไม่แห้ง นอกจากนี้ยังขุดสระเก็บน้ำขนาดกว้าง 40 เมตร ยาว 60 เมตร ลึก 4 เมตร อีก 1 สระ สำหรับเก็บน้ำไว้ใช้ในการเกษตรซึ่งพื้นที่นาบริเวณที่ใช้ขุดสระน้ำมีลักษณะคล้าย ๆ บ่อน้ำซับสามารถกักเก็บน้ำได้ดี จึงมีปริมาณน้ำที่พอใช้ในการเพาะปลูก น้ำจะไม่แห้งเมื่อถึงหน้าแล้งและยังสามารถใช้เลี้ยงปลาได้อีกด้วย (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ พ่อแสวงสิงห์น้อย ประธานกลุ่มเกษตรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย)

ปลายเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2538 เริ่มย่างเข้าสู่ฤดูฝนในปีนั้น และมีฝนตกลงมาในท้องไร่ท้องนาพอประมาณ พ่อแสวง สิงห์น้อย ได้ชักชวนสมาชิกกลุ่มเกษตรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย เพื่อซื้อหาพันธุ์ไม้ผลยืนต้นและไม่ใช้สอยจากเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคอีสานและที่มีจำหน่ายในท้องถิ่น ชนิดละ 3-5 ต้น เช่น มะม่วง มะพร้าว ขนุน มะขามหวาน สะเดา แคน ใผ่ ไม้ประดู่ ไม้มะค่า ไม้แดง ฯลฯ ยกเว้นกล้วยน้ำว่าที่ต้อซื้อเป็นจำนวนมาก ๆ แล้วนำมาปลูกไว้บนขอบสระเลี้ยงปลา โดยปลูกกล้วยน้ำว่าให้เต็มพื้นที่ขอบสระอย่างไม่เป็นแถวเป็นแนว ให้ห่างกันต้นละ ประมาณ 2 เมตร ก่อนเป็นอันดับแรก โดยให้เหตุผลว่าต้นไม้จะไม่ถูกจำกัดสถานที่ที่จะทำให้ต้นไม้โตเร็ว หลังจากกล้วยน้ำว่าเจริญเติบโตแล้วจึงปลูกพืชไม้ผลยืนต้นหรือไม้ใช้สอยแซมคู่กับต้นกล้วยน้ำว่า เพื่อให้ไม้ยืนต้นได้รับความชุ่มชื้นจากต้นกล้วยน้ำว่า คือ ปลูกไม้ผลหรือไม้ยืนต้นแต่ละชนิดละเคล้ากันไปอย่างละเล็กละน้อยจนเต็มพื้นที่ขอบสระทั้ง 2 แห่งเสร็จแล้วใช้จอบพรวนดินรอบ ๆ ต้นไม้เป็นวงกลมรัศมียาว ประมาณ 1 เมตร หลังจากนั้นใส่ปุ๋ย

คอกพอประมาณ และรดน้ำให้เปียกชุ่มแล้วคลุมด้วยฟางข้าวให้หนา ประมาณ 3 – 4 นิ้ว เพื่อป้องกันการระเหยของน้ำไม่ให้ระเหยเร็วเกินไป ตลอดจนป้องกันไม่ให้ วัชพืชเกิดขึ้นมาแย่งอาหาร ต้นไม้ที่ปลูกไว้ แล้วรดน้ำให้เปียกชุ่มอีกครั้งหนึ่ง

หลังจากปลูกพืชไม้ผลยืนต้นและไม่ใช้สอยตามจำนวนที่ต้องการแล้ว คือ สมาชิกในครอบครัวสามารถดูแลได้อย่างทั่วถึง พ่อแฉวง สิงห์น้อย ก็ปลูกผักสวนครัวไว้สำหรับประกอบอาหารในครัวเรือนอีก นั่นคือ ปลูกในปริมาณที่พอกินไม่หวังขาย ได้แก่ พริก มะเขือ ละครแห่น ช่า ตะไคร้ ถั่วฝักยาว ตำลึง ชะอม มะละกอ มะเขือพวง ฯลฯ อยากรู้อะไรก็ปลูกกินตามความต้องการในการบริโภค โดยปลูกบนพื้นที่ขอบสระที่เป็นที่ว่างที่เหลือจากปลูกกล้วยน้ำว้า พืชไม้ผลยืนต้นและไม่ใช้สอย คิดเป็นเนื้อที่ ประมาณ 1 งาน พร้อมทั้งปลูกพืชไม้ดอก เช่น ดอกดาวเรือง ดอกกระดาด และดอกบานชื่นแซมเป็นระยะ ๆ เพื่อป้องกันแมลงที่จะมากัดกิน รบกวนพืชผัก พืชผักเหล่านี้จะถูกทยอยปลูกไปเรื่อยๆ อย่างละเล็กละน้อยไว้เป็นอาหารตลอดปี นอกจากนี้ พ่อแฉวง สิงห์น้อย ยังปลูกพืชไม้ผลยืนต้นและไม่ใช้สอยต่าง ๆ ในบริเวณพื้นที่อื่นอีก ซึ่งเป็นพื้นที่เนินเตี้ย ๆ ประมาณ 4 ไร่ จะได้สมดุลกับจำนวนแรงงานในครอบครัวพอดี กล่าวคือ สมาชิกในครอบครัวสามารถดูแลได้อย่างทั่วถึงตลอดจนสอดคล้องกับต้นทุนที่มีอยู่อีกด้วย ทั้งพืช ผักสวนครัว ไม้ผลยืนต้นและไม่ใช้สอยจะได้รับการดูแลเอาใจใส่จากสมาชิกในครอบครัวเป็นอย่างดี เช่น ตักน้ำในสระรดน้ำต้นไม้ ใส่ปุ๋ยคอก ได้แก่ มูลวัว มูลควาย มูลไก่ และงดเว้นการใช้ปุ๋ยเคมีหรือยาปราบศัตรูพืชโดยสิ้นเชิง แต่จะใช้สารสมุนไพรควบคุมแมลงแทนเพราะทราบดีว่า สารเคมีเป็นอันตรายต่อชีวิตอย่างมหันต์ กล่าวคือ ใช้ใบสะดา ตะไคร้หอมและข่าแก่นอัตราส่วน อย่างละ 1 กิโลกรัม เท่า ๆ กัน น้ำจืด จำนวน 40 ลิตร และเกลือแกง จำนวน 1 ช้อนโต๊ะ แล้วหมักรวมกันไว้เป็นเวลา ประมาณ 5 – 7 วัน จะได้น้ำยาสีชาหรือสีเขียวแก่ นำน้ำยาที่ได้ไป ฉีดพ่นให้ทั่วทุกส่วนของต้นพืชให้หมดภายในเวลา 2 วัน เพราะถ้านานไปกว่านี้น้ำยาจะมีกลิ่น ชุนจืด ใช้การไม่ได้ ปฏิบัติเช่นนี้เมื่อพบเพลี้ยและแมลงต่าง ๆ คอยจะทำลายพืชผัก จากการ สอบถาม พ่อแฉวง สิงห์น้อย เกี่ยวกับปริมาณในการใช้สารเคมีดังกล่าว ได้รับคำตอบว่าสาร สมุนไพรควบคุมแมลง จำนวน 40 ลิตร จะใช้ได้พอดีกับพืชผักในเนื้อที่ประมาณ 1 งาน ระยะเวลาเพียง 60 – 90 วัน ผักสวนครัวที่ปลูกไว้ก็เจริญเติบโตพอ สามารถใช้เป็นอาหารได้ ครอบครัวของพ่อแฉวง สิงห์น้อย จึงมีผักหลายชนิดกินอย่างพอเพียงตลอดปีโดยไม่ต้องซื้อผักกิน ผลผลิตที่ได้นอกจากจะใช้บริโภคในครอบครัวแล้ว ส่วนหนึ่งยังแจกจ่ายให้เพื่อนบ้านได้ รับประทานและจำหน่ายเป็นรายได้เล็ก ๆ น้อย ๆ อีกด้วย อนึ่ง นับวันแต่พืชไม้ผลยืนต้นและไม่ใช้ สอยจะเจริญเติบโตไปเรื่อย ๆ และจะให้ผลตอบแทนในวันข้างหน้าให้ลูกหลานได้ใช้ประโยชน์ ตลอดจนส่งผลให้เกิดความชุ่มชื้นแก่พื้นดินทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล อากาศเย็นสบายและ

ช่วยรักษาความสมดุลทางธรรมชาติอีกด้วย ถึงแม้ว่าจะมีปัญหาบ้างก็คือวัว ควายกัดกินหรือเหยียบย่ำต้นไม้ นอกจากนี้ ยังถูกไฟป่าเผาทำลายต้องปลูกซ่อมแซมในบางปี (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์พ่อแสวง สิงห์น้อย ประธานกลุ่มเกษตรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย)

ประมาณเดือนกรกฎาคม หลังจากที่ฝนตกลงมา น้ำฝนส่วนหนึ่งจะถูกเก็บไว้ในสระจนเต็มเปี่ยมสำหรับใช้เลี้ยงปลา พ่อแสวง สิงห์น้อย บอกกับผู้วิจัยว่าตนเองจะจัดหาพันธุ์ปลากินพืชโตเร็วที่มีจำหน่ายในท้องถิ่นมาเลี้ยงไว้เพื่อเป็นอาหารในครอบครัว เช่น ปลานิล ปลาไน ปลาช่อน ปลาตะเพียน และปลานวลจันทร์ ประมาณ 10,000 ตัว ก็นับว่าเป็นปริมาณที่พอกินสำหรับสมาชิกในครอบครัว โดยเลี้ยงรวมกันไว้ในสระให้หาอาหารกินเองตามธรรมชาติ และนำผักบุ้ง ผักกะเฉด บัว มาปลูกไว้ในสระ นอกจากนี้ยังนำกุ้ง ปู หอยมาเลี้ยงไว้ในสระให้ขยายพันธุ์เป็นอาหารของคนในครอบครัว บางโอกาสในตอนเช้าหรือตอนเย็น พ่อแสวง สิงห์น้อย หรือสมาชิกบางคนในครอบครัวจะไปรำข้าว มะละกอสุก ผักกาดขาว ฯลฯ ให้เป็นอาหารของปลา จะเห็นได้ว่าปลาที่เลี้ยงไว้จะมีอาหารกินอ้อมอย่างพอเพียง ระยะเวลาประมาณ 4 – 5 เดือน ปลาที่โตได้ขนาดสามารถจับมาประกอบอาหารได้ พ่อแสวง สิงห์น้อย กล่าวเสริมว่า ก่อนที่จะจับปลา มาบริโภคหรือจำหน่ายให้นำปลาที่เลี้ยงไว้มาประกอบอาหารชิมดูก่อนเพื่อทดสอบว่าปลามีรสชาติอร่อยหรือไม่ ถ้าปลามีไขมันน้อย รสชาติจะไม่อร่อย ให้นำข้าวเปลือกหนักประมาณ 100 กิโลกรัม และโปรยให้ปลากินทุกเช้าหรือเย็นจนหมด ปลา ก็จะมีไขมันเพิ่มมากขึ้น ตัวอ้วน เนื้อหนามีรสชาติอร่อยน่ารับประทานและเป็นที่ต้องการของตลาด

สำหรับเปิดและไก่พันธุ์พื้นเมืองก็นับว่าได้รับความนิยมเลี้ยงไว้ประกอบอาหารในครัวเรือนเป็นอย่างมาก ทั้งเนื้อและไข่ของเปิดและไก่เป็นอาหารโปรตีน พ่อแสวง สิงห์น้อย พูดต่อไปว่า ครอบครัวของตนเลี้ยงเปิดและไก่พันธุ์พื้นเมือง ประมาณ 200 ตัว โดยคัดเลือกเอาพ่อพันธุ์ แม่พันธุ์ที่มีตัวโต ไม่เป็นโรค แข็งแรง น้ำหนักมาก กินอาหารเก่ง สัตว์เลี้ยงเหล่านี้จะถูกปล่อยให้หาอาหารกินเองใกล้ ๆ บริเวณที่พักอาศัยในท้องทุ่ง และหากินเศษอาหารที่หล่นอยู่ตามพื้นดินหรือต้นหญ้า กินแมลง ผลไม้สุก ผักต่าง ๆ ฯลฯ ทำให้สัตว์เลี้ยงเหล่านี้มีอาหารกินอ้อมและโตเร็ว ทั้งเปิดและไก่พันธุ์พื้นเมืองและปลาจึงเป็นอาหารในครัวเรือนได้เป็นอย่างดีไม่ต้องซื้อหามาบริโภคแต่อย่างใด อาหารเหล่านี้มีกินอย่างไม่ขาดแคลน อยากรกินอะไรเวลาใดก็ได้กินและยังสะอาด ปลอดภัยพิษตกค้างอีกด้วย และขายเป็นรายได้ จะซื้อบ้างก็แต่สิ่งที่ผลิตเองไม่ได้ อาทิเช่น น้ำตาล เกลือ น้ำปลาและอาหารจำพวกเนื้อสัตว์อย่างอื่น ฯลฯ

นอกจากนี้ ครอบครัวของพ่อแสวง สิงห์น้อย ยังทำนาปลูกข้าวควบคู่กันไปด้วย เนื่องจากพื้นที่ทำกินของพ่อแสวง สิงห์น้อย ลาดเอียงเป็น 2 ระดับ กล่าวคือ เป็นเนินเขาเตี้ย ๆ มีที่ราบลุ่มที่เป็นดินเหนียวปนทรายซึ่งเหมาะสำหรับปลูกข้าวเพียงบางส่วน ซึ่งในแต่ละฤดูกาลทำนาจะปลูกข้าวในพื้นที่ราบลุ่มจำนวนทั้งหมด ประมาณ 13 ไร่ แต่ก็ได้ผลผลิตข้าวพอกินตลอดปี สำหรับสมาชิกในครอบครัว จำนวน 12 คน ซึ่งในจำนวนนั้นเป็นแรงงานในวัยกำลังทำงาน จำนวน 8 คน ดังนั้น คนในครอบครัวจึงสามารถผลิตข้าวได้เอง โดยไม่ต้องจ้างแรงงานจากภายนอกครอบครัวแต่ประการใด เนื่องจากครอบครัวของพ่อแสวง สิงห์น้อย นิยมบริโภคข้าวเหนียวเป็นหลัก พันธุ์ข้าวที่ปลูกจึงเป็นพันธุ์ กข.6 พันธุ์สันป่าตองและพันธุ์พม่า พันธุ์ข้าวเหล่านี้ให้ผลผลิตต่อไร่ค่อนข้างสูง และปลูกข้าวเจ้าพันธุ์หอมมะลิบ้างเล็กน้อยเพื่อใช้ทำขนมสำหรับไปทำบุญในวันสำคัญต่าง ๆ ทางศาสนา ดังมีรายละเอียดดังนี้

การเตรียมพื้นที่ปลูกข้าว คือ จะเตรียมพื้นที่ตกล้ำก่อน กล่าวคือ เมื่อย่างเข้าสู่ฤดูฝน และฝนตกลงมามีปริมาณน้ำฝนมากพอที่จะตกล้ำ ซึ่งปกติจะเริ่มตกล้ำประมาณต้นเดือน มิถุนายน โดยเลือกแปลงนาที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำที่มีความลาดเอียงของพื้นที่น้อยที่สุด พ่อแสวง สิงห์น้อย ให้เหตุผลว่าเพื่อจะได้สูบน้ำเข้าแปลงตกล้ำได้ง่ายถ้าประสบกับภาวะฝนแล้งหรือสามารถระบายน้ำออกจากแปลงตกล้ำได้สะดวกจะทำให้เมล็ดพันธุ์ข้าวงอกได้ดี สำหรับแรงงานที่ใช้ในการทำก็อาศัยแรงงานจากสมาชิกในครอบครัวทั้ง 8 คน และแรงงานจากควายสำหรับไถนาและคราดนาเพราะทำให้ประหยัดต้นทุน ไม่ต้องใช้จ่ายเงินซื้อน้ำมันและคอยซ่อมบำรุงให้ใช้การได้อยู่เสมอ ตลอดจนไม่ส่งผลกระทบต่อร่างกายและमुखของควายยังใช้เป็นปุ๋ยบำรุงดินพืชได้อีกด้วย ขั้นตอนต่อไป คือ เริ่มไถตะแคงแล้วขังน้ำทิ้งไว้อย่างน้อย ประมาณ 3 วัน เพื่อให้หญ้าต่าง ๆ หรือซากพืชตระกูลถั่ว เช่น ถั่วเขียวและถั่วลิสงในแปลงนาตายเน่าเปื่อยทับถมกลายเป็นปุ๋ยบำรุงดินข้าว แล้วจึงเริ่มไถอีกครั้งที่สอง เรียกว่า ไถแปรและคราดให้ดินเป็นโคลนตมเสร็จแล้วจึงใช้เชือกผูกติดกับต้นกล้วย ใช้คนลากเพื่อทำให้น้ำดินเรียบเสมอไม่เป็นหลุมเป็นบ่อทั้งแปลง จากนั้นจึงหว่านเมล็ดพันธุ์ข้าวที่แช่น้ำไว้แล้ว 1 คืบ รวมกับผัสมขี้ไก่ 1 วัน เรียกว่า ตกล้ำ เมื่อต้นกล้ามีอายุได้ประมาณ 30 - 45 วัน จึงถอนต้นกล้าไปปลูกในพื้นที่ที่ได้เตรียมไว้สำหรับปลูกข้าวโดยใช้ควายไถและคราดเช่นเดียวกับการเตรียมดินสำหรับตกล้ำ จากนั้นจึงลงมือปักดำจนเสร็จสิ้น หมั่นดูแลน้ำให้มีปริมาณที่เหมาะสมแก่การเจริญเติบโตของต้นข้าว กำจัดศัตรูของข้าว ได้แก่ ปูนา หนอนและหญ้าต่าง ๆ ทั้งในแปลงนาและบนคันนาอย่างสม่ำเสมอ ต้นข้าวก็จะเจริญเติบโตต่อไป นับจากวันปักดำ ประมาณ 180 วัน ราว ๆ เดือนธันวาคม ครอบครัวของพ่อแสวง สิงห์น้อย จะลงมือเกี่ยวข้าวเรื่อยไปจนกว่าจะแล้วเสร็จ โดยใช้แรงงานคนในครอบครัวและแรงงานที่ได้จากการแลกเปลี่ยนแรงงานกับเพื่อนบ้าน ผลผลิตข้าวที่ได้ปีละประมาณ

500 – 600 ตัง ก็นับว่ามากพอสำหรับการทำนาในแต่ละปีและพอกิน หลังจากที่ได้คัดเลือกข้าวไว้ทำพันธุ์ในปีต่อไปแล้ว ข้าวที่ได้จะถูกแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนหนึ่งจะเก็บไว้บริโภคในครอบครัว อีกส่วนหนึ่งจะเก็บไว้ทำขนมเพื่อทำบุญในวันสำคัญต่าง ๆ ในชุมชน (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ พ่อแสง สิงห์น้อย ประธานกลุ่มเกษตรกรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย)

ดังนั้น ครอบครัวของพ่อแสง สิงห์น้อย จึงมีข้าวพอกินตลอดปีและยังมีข้าวเหลือกินก่อนฤดูกาลทำนาในปีหน้าจะมาถึงอีกด้วย ทุกคนในครอบครัวจึงได้บริโภคอาหารที่สะอาด มีประโยชน์ไร้สารเคมีตกค้างอย่างพอเพียง อาทิเช่น ปลา เป็ด ไก่ ผลไม้และผักต่าง ๆ และยังมีเงินเหลือเก็บออมจากการขายผลผลิต ร่างกายก็สมบูรณ์แข็งแรง ครอบครัวล้วนแต่มีความอบอุ่นกว่าแต่ก่อน และมีเวลาไปมาหาสู่ พุดคุย และพัฒนาหมู่บ้านอยู่เสมอโดยไม่ต้องกังวลว่าวันนี้จะหาอะไรมาเป็นอาหารในครอบครัว เพราะอาหารส่วนหนึ่งถูกปลูกหรือเลี้ยงไว้รับประทานอยู่แล้ว จึงมีอาหารกินอิ่มในแต่ละวัน คนในชุมชนบ้านคำปลาหลายเริ่มหันหน้าเข้าหากัน มีอะไรก็ช่วยเหลือกัน เอื้ออาทรต่อกัน ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวเป็นที่ตั้งเนื่องจากมีอาหารกินอิ่มรวมถึงมีปัจจัยต่าง ๆ ในการดำรงชีวิตค่อนข้างจะพอเพียงไม่ขัดสนเท่าใดนัก จึงอาจเป็นสาเหตุที่ทำให้จิตใจสบายขึ้น ส่งผลให้คนในชุมชนอยากจะพัฒนาท้องถิ่นของตนให้เจริญยิ่งขึ้นไป

ฟางข้าวที่เหลือจากการนวดข้าวจะถูกเก็บไว้ในที่ที่ปลอดภัยจากไฟป่าหรือน้ำฝนซึ่งอาจจะทำให้ฟางข้าวเสียหายได้เพื่อใช้เป็นอาหารของวัวและควายหรือใช้เป็นวัสดุคลุมดินสำหรับปลูกต้นไม้ต่อไป ส่วนตอฟางข้าวในนาที่เหลือจากการเกี่ยวข้าวจะถูกปล่อยให้ตามธรรมชาติ ไม่ทำลายด้วยการเผา ต่อจากนั้นพ่อแสง สิงห์น้อย จะปลูกพืชตระกูลถั่วหลังจากเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว ได้แก่ ถั่วเขียว และถั่วลิสง เพราะทั้งเปลือกและซากของพืชตระกูลถั่วเหล่านี้เป็นปุ๋ยไนโตรเจนบำรุงดินให้อุดมสมบูรณ์ได้เป็นอย่างดีโดยไม่ต้องสิ้นเปลืองเงินซื้อปุ๋ยมาบำรุงดิน และไม่หวังผลจากการขายผลผลิตเท่าใดนัก สำหรับพื้นที่ที่เหลือจากที่ได้กล่าวมาแล้วอีก ประมาณ 50 ไร่ ซึ่งเป็นพื้นที่ป่าที่ขบแทบทั้งหมดที่เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าชนิดต่าง ๆ ในครั้งอดีต พ่อแสง สิงห์น้อย จะใช้ทำประโยชน์อย่างอื่น อาทิเช่น ปล่อยให้ป่าตามธรรมชาติเป็นไม้ใช้สอย ให้ร่มเงาแก่สิ่งมีชีวิตนานาชนิด รวมทั้งเป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติ นอกจากนี้ ยังได้ปลูกไม้ต่าง ๆ เสริมทุกปีไป เช่น ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้ประดู่ ไม้แดง ฯลฯ

กรณีของพ่อสมัย แก้วลือชัย สมาชิกกลุ่มเกษตรกรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย กล่าวว่า เมื่อประมาณ 30 ปีที่แล้ว ตนเองและครอบครัวประกอบอาชีพทางการเกษตร คือ ทำนาปลูกข้าว ทำไร่อ้อยและไร่มันสำปะหลัง เป็นต้น ใช้แรงงานจากควายและแรงงานจากสมาชิกในครัวเรือนสำหรับเพาะปลูกพืชและเก็บเกี่ยวผลผลิต สมัยก่อนพื้นที่ทำกินและน้ำมีอุดมสมบูรณ์ปลูกอะไรก็งอกงาม ได้ผลผลิตข้าวพอกินตลอดปีรวมทั้งพืชไร่ก็ให้ผลผลิตและราคาดี พอสมควร

ของกินตามธรรมชาติสามารถหาได้จากป่าใกล้ๆ บ้าน ไม่อดไม่ยาก เช่น เห็ด ผักหวาน หน่อไม้ ชะอม หน่อหวาย นก หนู ฯลฯ รวมทั้ง บู่ ปลา กุ้ง หอย กบ เขียด ฯลฯ ครอบครัวจึงมีความพออยู่ พอกินสามารถพึ่งตนเองได้ในระดับหนึ่ง พ่อสมัย แก้วลือชัย กล่าวต่อไปว่าในระยะเวลาต่อมาเมื่อที่ดินทำกินขาดความอุดมสมบูรณ์เนื่องจากปลูกพืชชนิดเดียวซ้ำ ๆ กันมาเป็นเวลาหลายปี ประกอบกับประชากรได้เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็ว ประชากรเหล่านี้ต่างแย่งกันทำมาหากิน และบางส่วนได้บุกรุกเข้าไปจับจองพื้นที่ป่าและตัดไม้ทำลายป่าซึ่งเป็นป่าต้นน้ำเพื่อทำไร่ ทำนา เมื่อไม่มีต้นไม้มืดดูดซับน้ำไว้ นานวันเข้าน้ำในลำคลองก็แห้งหายไป ฝนก็ไม่ตกต้องตามฤดูกาล พื้นดินแห้งแล้ง ขาดน้ำทำการเพาะปลูก พืชพรรณที่ปลูกไว้ได้ผลผลิตลดลงทุกปี ไม่คุ้มค่ากับการลงทุน จนต้องหันมาใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์และยาฆ่าแมลงทำลายศัตรูพืชที่มากัดกินพืชในปริมาณเพิ่มขึ้นทุกปีและนับวันแต่ต้นทุนในการผลิตจะเพิ่มขึ้นตามไปด้วย ถึงกระนั้นก็ตามผลผลิตข้าวที่ได้ก็ไม่พอกิน พืชไร่ที่ปลูกไว้ก็ขายได้เงินน้อยลง ทำให้รายรับไม่สมดุลกับรายจ่ายในครอบครัว เป็นเหตุให้ตนเองต้องไปหางานทำที่กรุงเทพฯ หลังฤดูเก็บเกี่ยวเพื่อนำเงินมาซื้อข้าวกิน พอถึงหน้าทำนา ทำไร่ ก็กลับมาทำนา ทำไร่เช่นเคย พ่อสมัย แก้วลือชัย ยังกล่าวต่อไปว่าในแต่ละปีทุนที่จะใช้ทำนาและปลูกพืชไร่ก็ไม่มี เงินที่หามาได้ก็เพียงแต่ได้ซื้อข้าวและอาหารกินไปวัน ๆ จึงต้องกู้หนี้ยืมสินมาลงทุน พอสิ้นปีเงินที่ได้จากการขายพืชไร่ไม่พอใช้หนี้ พ่อสมัย แก้วลือชัย ตั้งข้อสังเกตว่าครอบครัวของตนกินอด กินยาก สุขภาพทรุดโทรมเพราะต้องตรากตรำทำงานหนักแข่งกับเวลา และอาหารก็มีไม่พอกิน ครอบครัวเริ่มระหองระแหงทะเลาะเบาะแว้งอยู่เป็นประจำ มีหน้าขำหน้ายิ้มก็เพิ่มขึ้นทุกวัน ถึงตอนนี้ตนคิดที่จะหาทางออกให้กับครอบครัว คือ ทำอย่างไรครอบครัวจึงจะมีอยู่มีกิน ไม่เป็นหนี้เป็นสิน จะประกอบอาชีพอะไรจึงจะทำให้ครอบครัวอยู่รอด และมีรากฐานอันมั่นคง ซึ่งในขณะนั้น พ่อแสวง สิงห์น้อย นายถาวร สรรสมบัติ พ่อบุญมี จันทร์โสม นายเสน สารราษฎร์ และชาวบ้านผู้ประสบปัญหาเดียวกันเริ่มต้นตัวเกี่ยวกับการผลิตในระบบเกษตรกรรมทางเลือกที่เรียกว่า ไร่นาสวนผสมและเกษตรอินทรีย์ พ่อสมัย แก้วลือชัย และชาวบ้านตำบลหลายที่ประสบปัญหาความอดอยากมีความสนใจการทำไร่ นาสวนผสมเป็นอย่างยิ่ง จนในปี พ.ศ. 2537 ได้ไปศึกษาดูงานในหลายจังหวัด และได้เรียนรู้จากผู้ที่ มีประสบการณ์และประสบความสำเร็จในเรื่องนี้โดยเฉพาะ จึงแน่ใจได้ว่าจะนำวิธีการปฏิบัติมาใช้ กับแปลงเกษตรของตนเองได้ หลังจากที่พ่อสมัย แก้วลือชัย ได้ปรึกษาลูก ๆ ในครอบครัว ซึ่งส่วนใหญ่มีความเห็นว่าน่าจะเป็นการริเริ่มที่ดีแต่ก็มีส่วนน้อยที่ไม่เห็นด้วย ดังนั้น เมื่อเดือน กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2538 จึงได้ขุดสระเลี้ยงปลาด้วยเงินของตนเอง จำนวน 2 สระ ขนาดความกว้าง 30 เมตร ยาว 50 เมตร ลึก 3 เมตร เพื่อให้ถึงชั้นของดินเหนียวและสามารถอุ้มน้ำได้ และขนาดความกว้าง 40 เมตร ยาว 60 เมตร ลึก 4 เมตร สำหรับเลี้ยงปลาไว้รับประทานใน

ครัวเรือนและกักเก็บน้ำไว้ใช้ในการเกษตร จึงจะได้ปริมาณน้ำที่พอเพียงสำหรับใช้เพาะปลูกพืช หลังจากนั้นได้ร่วมกับสมาชิกกลุ่มเกษตรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย จัดหาพันธุ์ไม้ต่าง ๆ ทั้งพืชไม้ผลยืนต้นและไม่ใช้สอยจากเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคอีสาน และที่มีจำหน่ายในท้องถิ่นซึ่งตนเองพอจะมีเงินซื้อหาอยู่บ้าง เช่น กล้วยน้ำว้า มะม่วง มะขาม ขนุน มะพร้าว สะเดา ใผ่ แค ตะไคร้หอม ไม้ประดู่ ไม้มะค่า ไม้แดง ฯลฯ จำนวนอย่างละ 4 – 5 ต้น พืชเหล่านี้จะถูกนำมาปลูกไว้ในพื้นที่ขอบสระเลี้ยงปลาในต้นฤดูฝน กล่าวคือ ปลูกกล้วยน้ำว้าให้ห่างกันต้นละ ประมาณ 2 เมตร ให้เต็มพื้นที่ขอบสระเลี้ยงปลาก่อนเป็นอันดับแรก พอต้นกล้วยน้ำว้าเจริญเติบโตจึงปลูกมะม่วง มะพร้าว มะนาว สะเดา ฯลฯ และไม้ต่าง ๆ เช่น ไม้แดง ไม้ประดู่ ไม้มะค่า ฯลฯ แซมคู่กับต้นกล้วยน้ำว้าคละเคล้ากันไปจนเต็มพื้นที่ขอบสระทั้ง 2 แห่ง แล้วใช้จอบพรวนดินรอบต้นไม้ รัศมียาว ประมาณ 1 เมตร เสร็จแล้วใส่ปุ๋ยคอก เช่น มูลวัว มูลควาย และรดน้ำให้เปียกชุ่มแล้วคลุมด้วยฟางข้าวให้หนาพอประมาณ หลังจากนั้นจึงรดน้ำให้เปียกชุ่มอีกครั้งหนึ่ง เมื่อปลูกพืชไม้ผลยืนต้นและไม่ใช้สอยในปริมาณที่ต้องการแล้ว หมายความว่า จำนวนพันธุ์ไม้มีความเหมาะสมกับความสามารถในการดูแลรักษาของสมาชิกในครอบครัว จำนวน 6 คน พ่อสมัย แก้วลือชัย และสมาชิกในครอบครัวจะช่วยกันปลูกพืชผักสวนครัวในบริเวณพื้นที่ขอบสระเลี้ยงปลาที่ยังเหลือพื้นที่ว่างเปล่าได้รับประทาน เช่น พริก มะเขือ ตะไคร้ ตำลึง ผักบุ้ง มะละกอ ชะอม ฯลฯ พร้อมทั้งปลูกกะเพราและแมงลักแซมเป็นระยะ ๆ เพื่อป้องกันไม่ให้แมลงมารบกวนพืชผักต่าง ๆ คิดเป็นเนื้อที่ประมาณ 1 งาน พืชที่ปลูกไว้จะได้รับการดูแล บำรุงรักษาจากสมาชิกในครอบครัวเป็นอย่างดี เช่น ทำลายแมลง ใช้ถังน้ำและบัวรดน้ำรดน้ำ ต้นไม้ พรวนดิน ใส่ปุ๋ยคอก ได้แก่ มูลวัว มูลควาย และมูลไก่สดเว้นการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีแต่จะหันมาใช้สารสมุนไพรควบคุมแมลง ปุ๋ยคอก ฟางข้าวและวัชพืชแทน (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ พ่อสมัย แก้วลือชัย สมาชิกกลุ่มเกษตรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย)

พ่อสมัย แก้วลือชัย ได้เล่าถึงการเลี้ยงปลาว่าประมาณเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2538 ในปีนั้นฝนเริ่มตกลงมา น้ำฝนจะไหลตามไหล่เขามารวมกันที่สระเลี้ยงปลาจนเต็ม พ่อสมัย แก้วลือชัย จะร่วมกับสมาชิกกลุ่มเกษตรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย เพื่อจัดหาพันธุ์ปลาที่มีจำหน่ายในท้องถิ่นด้วยเงินที่มีอยู่มาเลี้ยงไว้ประกอบอาหารในครัวเรือน ประมาณ 10,000 ตัว จะได้มีอาหารโปรตีนรับประทานพอเพียงตลอดปี อาทิเช่น ปลานิล ปลาใน ปลาตะเพียน เป็นต้น พันธุ์ปลากินพืช โตเร็ว เหล่านี้ราคาไม่แพงและจะถูกเลี้ยงรวมกันไว้ในสระให้หาอาหารกินเองตามธรรมชาติ เช่น สัตว์ พืชเล็ก ๆ และสิ่งมีชีวิตในน้ำ พร้อมทั้งนำพืชน้ำมาปลูกไว้ในสระให้ปลาได้อาศัยร่มเงาตลอดจนเป็นแหล่งอาหารของปลาอีกชนิดหนึ่ง ได้แก่ จอก แหน ผักบุ้ง ผักกะเฉด ผักตบชวา เป็นต้น ในบางวัน พ่อสมัย แก้วลือชัย หรือสมาชิกในครอบครัวจะให้

ไร่ข้าว เศษอาหารหรือพืชผักที่เหลือรับประทานแก่ปลากินเป็นอาหาร ประมาณเดือนธันวาคม ปลาก็คือพอที่จะนำมารับประทานได้ นอกจากนี้ ตนเองยังเลี้ยงเปิดและไถ่พันธุ์พื้นเมือง ประมาณ 100 ตัว โดยปล่อยให้หาอาหารกินเองตามทุ่งนาใกล้กับกระท่อม ทั้งเปิดและไถ่หากินแมลง เศษอาหาร ต้นหญ้าอ่อนเป็นอาหาร ฯลฯ เป็นที่น่าสังเกตว่าสัตว์เลี้ยงทั้งเปิดและไถ่จะมีอาหารกินอิ่มและตนเองจะพยายามให้ไถ่ได้กินมดแดงและปลวกอยู่เป็นประจำ เปิดและไถ่จึงเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว ไม่เป็นโรครวมทั้งขยายพันธุ์เพิ่มมากขึ้น อาหารประเภทปลา เปิดและไถ่พันธุ์พื้นเมือง ผักต่าง ๆ และผลไม้ อาทิเช่น กัลยน้ำว่า มะม่วง ขนุน จึงปลอดสารพิษสำหรับครอบครัว

พ่อสมัย แก้วลือชัย เล่าเกี่ยวกับการปลูกข้าวว่าประมาณเดือนมิถุนายน ตนเองจะปลูกข้าว จำนวน 10 ไร่ จึงจะพอกินสำหรับสมาชิกในครอบครัว จำนวน 10 คน และต้นทุนที่ใช้ในการทำงานก็ไม่ต้องไปกู้หนี้ยืมสินเหมือนเมื่อก่อน เรียกว่า ทำพอเท่าที่ทุนและแรงงานพอมืออยู่ พันธุ์ข้าวที่ปลูก ได้แก่ พันธุ์ กุข. 6 และพันธุ์สันป่าตอง โดยใช้แรงงานควายและสมาชิกในครอบครัวที่อยู่ในวัยกำลังทำงาน จำนวน 6 คน ช่วยกันปักดำ ดูแลปริมาณน้ำให้เพียงพอต่อการเจริญเติบโตของต้นข้าว กำจัดหญ้า ปรุนา และหญ้าต่าง ๆ อย่างสม่ำเสมอและเกี่ยวข้าวจนเสร็จโดยไม่ต้องจ้างแรงงานแต่อย่างใด แต่ยังมีเพื่อนบ้านที่มาเอาแรงแลกเปลี่ยนแรงงานกันมาช่วยทำนาในแต่ละปีจะได้ผลผลิตข้าว ประมาณ 500 ถัง ผลผลิตข้าวที่ได้ก็นับว่าพอเพียงสำหรับบริโภคในครัวเรือนในแต่ละปีและยังเหลือไว้บริโภคในปีต่อไป ส่วนฟางข้าวที่เหลือพ่อสมัย แก้วลือชัย จะเก็บไว้เพื่อใช้เป็นอาหารของควายและใช้เป็นวัสดุคลุมดินสำหรับปลูกต้นไม้ พอเสร็จจากเกี่ยวข้าวประมาณเดือนมีนาคม จะปลูกพืชตระกูลถั่วหลังนา ได้แก่ ถั่วเขียว และถั่วลิสง เพื่อเป็นปุ๋ยบำรุงดินสำหรับปลูกข้าวในปีต่อไปโดยไม่หวังในรายได้จากการขายผลผลิตเท่าใดนัก นอกจากนี้ต้องการรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดินไว้ให้นานที่สุด ซึ่งจะเห็นได้ว่าเวลาปลูกข้าว ต้นข้าวจะเจริญงอกงาม โตเร็วและให้ผลผลิตค่อนข้างสูง สำหรับพื้นที่ที่เหลือซึ่งเป็นดินลูกรังสลับกับหินก้อนใหญ่ ๆ และมีพรรณไม้ไม่น้อยใหญ่ขึ้นอยู่ประปราย ซึ่งเมื่อก่อนใช้ปลูกมันสำปะหลัง จำนวนประมาณ 18 ไร่ พ่อสมัย แก้วลือชัย จะใช้สำหรับเป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติและแหล่งเลี้ยงสัตว์ต่อไป ปัจจุบันไม้ผลยืนต้นเริ่มให้ผลผลิตเพิ่มขึ้นทุกปี ได้แก่ ขนุน มะม่วง มะขาม มะนาว กัลยน้ำว่า เป็นต้น ไม้ผลเหล่านี้มีปริมาณมากพอสำหรับใช้บริโภคในแต่ละปี ส่วนไม้ยืนต้นนั้นโตเร็วมากแผ่กิ่งก้านเขียวเต็มพื้นที่ไปหมด เป็นร่มเงาขนาดใหญ่ช่วยบดบังแสงแดดได้ ทั้งนกต่าง ๆ แอ้ หนู ฯลฯ ได้อาศัยเป็นแหล่งหากินอีกระบบนิเวศหนึ่ง

พ่อมี สุกตับ บอกกับผู้วิจัยว่าตนเองอาศัยอยู่ในหมู่บ้านคำปลาหลาย คือ อยู่กับห้องไร่ห้องนามาตลอด ปลูกข้าวและทำไร่มันสำปะหลังเป็นอาชีพ หาอาหารตามธรรมชาติกินเป็น

อาหารทั้งปู ปลา กุ้ง หอย ฯลฯ แต่ก่อนพื้นที่หมู่บ้านคำปลาหลาย มีสภาพเป็นป่าดงดิบ พืช และสัตว์ที่ใช้เป็นอาหารของมนุษย์มีมาก เช่น นก หนู กระรอก ผักหวาน หน่อไม้ หน่อหวาย เห็ด ฯลฯ กล่าวได้ว่าพื้นที่ทำกินยังอุดมสมบูรณ์ ฝนตกต้องตามฤดูกาล น้ำที่ใช้ในการเกษตรก็มีพอสำหรับการเพาะปลูก ไม่ว่าจะปลูกพืชอะไรก็ได้ผลทุกปี ในยามว่างพ่อบี สุดบับ จะชวนเพื่อนบ้านไปหาอาหารในป่า จึงไม่เดือดร้อนในเรื่องอาหาร

ต่อมาประมาณปี พ.ศ. 2518 เป็นต้นมา พ่อบี สุดบับ ตั้งข้อสังเกตว่าในหมู่บ้าน คำปลาหลาย ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล อากาศร้อน พื้นดินแห้งแล้ง น้ำในลำคลองเหือดแห้งหาน้ำจะตกกล้าก็ไม่มี แต่บางปีฝนกลับตกหนักจนน้ำท่วมไร่นาทำให้พืชผลเสียหายและพื้นที่ทำกินเริ่มปลูกพืชไม่ค่อยงาม จึงต้องใช้ปฎิวัติศาสตร์เพื่อเพิ่มผลผลิตรวมทั้งแมลงศัตรูพืชก็ค่อยทำลายพืชที่ปลูกไว้ เป็นเหตุให้ต้องพึ่งพายาปราบศัตรูพืชเป็นอยู่อย่างนี้ทุกปีและต้องเพิ่มปริมาณสารเคมีขึ้นเรื่อย ๆ แต่ปริมาณผลผลิตที่ได้กลับลดลง ไม่พอกินรวมทั้งอาหารตามป่าก็หายากและนับวันหมดไป ดังนั้นพอเสร็จจากเก็บเกี่ยวผลผลิตทางการเกษตร ตนเองต้องเดินทางเข้ากรุงเทพฯ เพื่อไปหางานทำเป็นกรรมกรรับจ้างหาเงินมาใช้จ่ายในครอบครัว เช่น ซื้อข้าวกิน อาหาร ยา รักษาโรคและค่าใช้จ่ายอื่น ๆ พอฝนเริ่มตกก็กลับมาทำไร่ทำนาตามเดิมเป็นอยู่อย่างนี้ทุกปี ยิ่งกว่านั้นทุนที่จะใช้ทำนาและปลูกมันสำปะหลังก็ไม่มีจึงต้องกู้ยืมเงินมาลงทุน เมื่อพืชผลที่ปลูกไว้ได้ผลผลิตลดลงและขายผลผลิตไม่ได้ราคาทำให้มีเงินไม่พอใช้หนี้ ประกอบกับคนในครอบครัวเจ็บป่วยเป็นประจำเป็นสาเหตุให้ต้องกู้เงินจากนายทุนเพื่อมารักษาพยาบาลคนเจ็บป่วย หลายปีเข้าหนี้สินก็พอกพูนขึ้นจนต้องขายที่ดินบางส่วนเพื่อใช้หนี้ พ่อบี สุดบับ เล่าต่อไปว่าตนเองทำไร่ มันสำปะหลังราว ๆ 60 ไร่ แต่ขายผลผลิตได้ไม่คุ้มกับการลงทุน ได้เงินไม่พอใช้จ่ายในครอบครัว พ่อบี สุดบับ เริ่มคิดว่าจะหาอะไรทำเป็นอาชีพเสริมครอบครัวจึงจะอยู่ได้ ขณะนั้นปี พ.ศ. 2537 พ่อบี สุดบับ ได้เข้าร่วมรับฟังนายแพทย์อภิสิทธิ์ ธำรงวรังกูร ศาสตราจารย์เสนอ จามริก และศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี สนทนากับชาวบ้านคำปลาหลายเกี่ยวกับการทำไร่นาสวนผสม เกษตรอินทรีย์และการปลูกป่า นอกจากนี้ ยังได้ทราบข่าวจากสื่อมวลชนเกี่ยวกับผักปลอดสารพิษอยู่เนือง ๆ จนในที่สุดชาวบ้านผู้สนใจได้ไปศึกษาดูงานเกี่ยวกับการทำไร่นาสวนผสม และเกษตรอินทรีย์ในปี พ.ศ. 2537 จำนวน 16 ครอบครัว ในหลายจังหวัด ได้แก่ บุรีรัมย์ นครราชสีมา สุรินทร์ ชัยภูมิ ฉะเชิงเทรา เป็นต้น

เมื่อปี พ.ศ. 2538 เกษตรกรกลุ่มหนึ่งในชุมชนบ้านคำปลาหลาย ได้จัดตั้งกลุ่มเกษตรผสมผสานขึ้นโดยมี พ่อแสวง สิงห์น้อย และพ่อบุญมี จันทร์โสม เป็นประธานและรองประธานกลุ่มเกษตรผสมผสาน เพื่อทำหน้าที่ประสานงานกับหน่วยงานหรือองค์กรต่าง ๆ เกี่ยวกับเกษตรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย ในช่วงนั้น พ่อบี สุดบับ ได้เฝ้าดูพฤติกรรมของสมาชิกกลุ่ม

เกษตรผสมผสานอยู่เงียบ ๆ มาโดยตลอด ซึ่งบุคคลเหล่านี้ได้ไปศึกษาดูงานและนำวิธีการปฏิบัติ มาปฏิบัติในไร่นาของตนเองโดยเฉพาะอย่างยิ่ง พ่อแสวง สิงห์น้อย นายถาวร สรรสมบัติ นายเสน สารราษฎร์ และพ่อบุญมี จันทรโสม ต่อมาในปี พ.ศ. 2540 ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น ในหมู่บ้านคำปลาหลายอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ ตามท้องทุ่งเขียวข่มไปด้วยป่าไม้ทั้งไม้ผล ยืนต้น ไม้ใช้สอยและผักต่าง ๆ รอบ ๆ ที่พักอาศัยหลากหลายไปด้วยสัตว์เลี้ยงที่ใช้เป็นอาหารใน ครัวเรือน ได้แก่ เป็ดและไก่พันธุ์พื้นเมือง ในสระน้ำมีปลาชนิดต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก เช่น ปลา นิล ปลาไน ปลาดตะเพียน ปลานวลจันทร์ และปลาเยือก เป็นต้น พ่อมี สุดบับ พบว่าครอบครัว ของสมาชิกกลุ่มเกษตรผสมผสานมีอาหารบริโภคหลายชนิด อาทิเช่น ปลา เป็ด ไก่ ผลไม้ ผักสวนครัว รวมทั้งครอบครัวของเกษตรกรเหล่านี้ก็ไม่ได้ตรากตรำทำงานหนักสมบุกสมบัน เหมือนเมื่อก่อน ชีวิตความเป็นอยู่ต่างไปจากเดิมที่ละน้อย ๆ พ่อมี สุดบับ เริ่มเห็นคล้ายตาม สมาชิกกลุ่มเกษตรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย ที่กำลังปฏิบัติอยู่และอยากเรียนรู้จาก สมาชิกเหล่านั้น ผลสุดท้ายพ่อมี สุดบับ ได้สมัครเป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรผสมผสาน หมู่บ้าน คำปลาหลาย ในปลายปี พ.ศ. 2540 จากนั้นได้ขุดสระเลี้ยงปลาด้วยเงินส่วนตัวที่มีอยู่ ขนาด กว้าง 30 เมตร ยาว 60 เมตร ลึก 4 เมตร เนื่องจากพื้นที่บริเวณนี้มีน้ำซึมอยู่ตลอดปี เชื่อว่า น่าจะเก็บน้ำได้ดี พอถึงต้นฤดูฝนเริ่มมีฝนตกลงมาพอประมาณ นางวิเชียร สุดบับ ซึ่งเป็นภรรยา ได้ซื้อหาพันธุ์ไม้ยืนต้นและไม้ผลหลายชนิดที่หาได้ในท้องถิ่น นำมาปลูกบนพื้นที่ขอบสระเลี้ยงปลา โดยปลูกต้นกล้วยน้ำว้าให้ห่างกันต้นละพอประมาณ อย่างไม่เป็นแถวเป็นแนว เมื่อต้นกล้วยน้ำว้า เจริญเติบโตจึงปลูกไม้ผลและไม้ใช้สอยแซมคู่กับต้นกล้วยน้ำว้าสลับกันไปเรื่อย ๆ อย่างละเล็กละ น้อย เช่น ขนุน มะพร้าว มะม่วง มะขาม แค สะเดา ใผ่ ไม้มะค่า ไม้ประดู่ ไม้แดง ฯลฯ พ่อบุญมี สุดบับ กล่าวต่อไปว่าในตอนเช้าหรือเย็น นางวิเชียร สุดบับ จะใช้ถังน้ำตักน้ำในสระ และใช้บัวรดน้ำรดน้ำต้นไม้และใส่ปุ๋ยคอก เช่น มูลวัว มูลควาย เป็นประจำ โดยงดเว้นการใช้ปุ๋ย เคมีเพื่อรักษาหน้าดินให้อุดมสมบูรณ์ ส่วนตนเองจะใช้จอบพรวนดินรอบ ๆ ต้นไม้และคลุกเคล้า ปุ๋ยคอกให้เป็นเนื้อเดียวกับดินเพื่อป้องกันไม่ให้ปุ๋ยคอกถูกน้ำฝนชะล้างไหลไปที่อื่น ต้นไม้จะได้รับ ปุ๋ยเต็มที่และเจริญเติบโตเร็ว แล้วรดน้ำให้เปียกชุ่มและคลุมด้วยฟางข้าวให้หนาพอประมาณ เป็นการให้ปุ๋ยต้นไม้ทางอ้อม (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์พ่อมี สุดบับ สมาชิกกลุ่มเกษตร ผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย)

เมื่อปลูกพันธุ์ไม้ยืนต้นในปริมาณที่ต้องการแล้ว กิจกรรมต่อไป คือ ปลูกผักสวนครัวไว้ กินเป็นอาหารในครัวเรือน เช่น พริก มะเขือ สะระแหน่ ตะไคร้ หอม ผักกาด มะละกอ ฯลฯ โดยปลูกไว้บนขอบสระเลี้ยงปลาในเนื้อที่ ประมาณ 1 งาน พร้อมทั้งปลูกกะเพราและแมงลัก แซมพืชผักสวนครัวเป็นระยะ ๆ เพื่อป้องกันแมลงไม่ให้มาทำลายพืชผักสวนครัว นางวิเชียร สุดบับ

บอกว่าจะไม่ใช้ยาฆ่าแมลงโดยเด็ดขาดเพราะเสี่ยงต่ออันตราย ผักก็ไม่นำกินอีกด้วยและทำให้ดินเสื่อมคุณภาพเร็วก่อนถึงเวลาอันควร ระยะเวลา ประมาณ 2 – 3 เดือน ผักก็โตพอเก็บกินได้แล้ว ไม่ต้องซื้อผักกิน เป็นการประหยัดเงินซื้อผัก และยังขายเป็นรายได้เก็บไว้ใช้จ่ายในครัวจำเป็น นางวิเชียร สุดบัว เล่าต่อไปว่าตนเองขายพริก ผักสวนครัว ที่ปลูกแทบทุกวันและผู้บริโภคให้ความสนใจผักปลอดสารพิษเป็นอย่างมาก

ราว ๆ เดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2541 น้ำฝนที่ตกลงมาจะไหลซึมจากภูเขามายังสระเลี้ยงปลา ไม่นานน้ำก็เต็มสระ พอมี่ สุดบัว จึงซื้อพันธุ์ปลามาเลี้ยงไว้ ประมาณ 5,000 ตัว อาทิเช่น ปลาตะเพียน ปลานวลจันทร์ ปลาขี้สก ปลานิล และปลาไน พร้อมทั้งนำพืชน้ำมาปลูกไว้ในสระให้เป็นอาหารของทั้งคนและปลา เช่น จอก แหน ผักกะเฉด ผักบุ้ง เป็นต้น ปลาเหล่านี้จะถูกปล่อยไว้ในสระให้หาอาหารกินเองตามธรรมชาติ ตลอดจนแมลงที่มาอาศัยอยู่กับพืชในสระ นอกจากนี้ พอมี่ สุดบัว ได้เลี้ยงเปิดและไถ่พันธุ์พื้นเมืองที่มีอยู่แล้ว ประมาณ 120 ตัว โดยทำเล้าไว้เหนือบ่อเลี้ยงปลาเพื่อให้เปิดและไถ่ถ่ายมูลเป็นอาหารของปลาอีกต่อหนึ่ง พอมี่ สุดบัว จะนำปลวกและผักต่าง ๆ ให้ปลากินเป็นอาหาร ราว ๆ เดือนธันวาคม ปลาต่าง ๆ ก็โตได้ขนาดสามารถนำมาทำอาหารรับประทานผลัดเปลี่ยนกับเปิดและไถ่พันธุ์พื้นเมืองได้ ครอบครัวของตนจึงมีอาหารบริโภคหลายชนิดอย่างพอเพียงตลอดปีและยังสะอาดและยังปลอดจากสารเคมีตกค้าง นอกจากนี้ ตนเองจะแจกจ่ายผักนานาชนิดที่ผลิตได้ให้เพื่อนบ้านรับประทานและขายบ้างเล็กน้อย ๆ (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์นางวิเชียร สุดบัว สมาชิกกลุ่มเกษตรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย)

เมื่อถึงฤดูทำนา พอมี่ สุดบัว พูดว่าตนเองจะทำนาหว่าน ประมาณ 6 ไร่ เนื่องจากพื้นที่ทำกินเป็นพื้นที่ค่อนข้างลาดชันและมีร่องน้ำตื้น ๆ เป็นแนวยาวตลอด พื้นที่ราบลุ่มมีน้อยและไม่อำนวยสำหรับกักเก็บน้ำ ประกอบกับมีแรงงาน 2 คน เท่านั้น โดยใช้ควายไถนาและคราดนาให้หญ้าต่าง ๆ ตาย หลังจากนั้นจึงหว่านเมล็ดพันธุ์ข้าวให้งอกเป็นต้นข้าวต่อไป พันธุ์ข้าวที่ปลูกคือ ข้าวเหนียวพันธุ์ กข. 6 พันธุ์ กข. 8 และพันธุ์พม่า พอมี่ สุดบัว พูดเสริมว่าการทำนาหว่านต้นทุนที่ลงไปไม่มาก ไม่ต้องจ้างคนงานเหมือนเมื่อก่อนและไม่เหนื่อยมาก เพียงแต่คอยถอนหญ้าออกจากต้นข้าวในแปลงนา ดูแลเรื่องน้ำ หนุณา และปุ๋ยนา ไม่ให้มารบกวนก็พอ ประมาณเดือนมกราคม ข้าวที่ปลูกไว้ก็แก่พอเก็บเกี่ยว แรงงานสำหรับเก็บเกี่ยวข้าวก็ใช้แรงงานในครอบครัว ในแต่ละปีจะได้ข้าวประมาณ 150 ถัง ก็นับว่าพอกินตลอดปี ฟางข้าวที่เหลือจากการนวดข้าวจะเก็บไว้เพื่อใช้เป็นอาหารของวัว ควาย และใช้เป็นวัสดุคลุมดินสำหรับปลูกพืช เมื่อเสร็จจากเกี่ยวข้าวก็หว่านถั่วแดงคลุมหน้าดินเพื่อเพิ่มปุ๋ยให้กับดิน หลังจากเก็บเกี่ยวถั่วแดงแล้ว พอมี่ สุดบัว จะใช้มีดถางต้นถั่วแดงให้เป็นปุ๋ยบำรุงดินต่อไป

กรณีของนางวิเชียร สุดบับ แสดงความคิดเห็นว่า หลังจากเลิกทำงานในแต่ละวัน ตนเองไม่ต้องกังวลว่าจะหาอาหารจากไหนมาให้ครอบครัวกินเพราะมีอาหารที่ผลิตได้เองอยู่แล้ว เช่น ปลา เป็ด ไก่ และผักสวนครัวซึ่งเป็นอาหารที่ปลอดสารเคมี ในแต่ละวันแทบจะไม่ได้ซื้ออะไรเลย นอกจากน้ำปลา ผงชูรส น้ำตาล สบู่ และอาหารที่ผลิตเองไม่ได้ เช่น เนื้อวัว เนื้อควาย เนื้อหมู เป็นต้น และยังมีเงินเก็บออมจากการขายผัก ก่อด้วยน้ำว่า มะม่วง ปลา แหนบทุกวัน สมาชิกในครอบครัวได้อยู่ใกล้ชิดกัน ได้พูดคุยตลอดจนเห็นหน้ากันทุกวัน ทุกคนมีความอบอุ่น มีเวลาพักผ่อน สุขภาพจึงแข็งแรงเพราะไม่ต้องตรากตรำทำงานหนักแข่งกับระบบตลาด นับได้ว่ามีความเป็นอิสระในชีวิตค่อนข้างสูง มีเวลาพูดคุยสนทนากับเพื่อนบ้านและมีเวลาไปประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนา พ่อมี สุดบับ คาดหวังว่าในอนาคตข้างหน้าอีกประมาณ 3 ปี พืชไม้ผลยืนต้นและไม่ใช้สอยที่ปลูกตั้งแต่เริ่มแรกเมื่อปี พ.ศ. 2540 ก็จะเจริญเติบโตให้ผลผลิตเพิ่มขึ้น ลูกหลานได้ใช้ประโยชน์ ส่วนพื้นที่ที่เหลืออีกประมาณ 80 ไร่ พ่อมี สุดบับ บอกว่าพื้นที่ส่วนนี้แต่ก่อนส่วนหนึ่ง คือ ไร่มันสำปะหลัง ตนเองจะใช้เป็นที่เลี้ยงสัตว์ คือ วัว ควาย ประมาณ 30 ไร่ และอีกประมาณ 50 ไร่ ซึ่งยังคงสภาพเป็นป่าจะเก็บรักษาไว้เป็นป่าตามธรรมชาติให้เป็นแหล่งอาหาร เช่น เห็ด ผักหวาน หน่อไม้ หน่อหวาย สัตว์ป่าได้อาศัยใช้ชีวิตอยู่ต่อไป (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ พ่อมี สุดบับ สมาชิกกลุ่มเกษตรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย)

นายหนูไทย วันปริดา กล่าวเสริมว่าถ้านับย้อนหลังไปตั้งแต่ปี พ.ศ. 2539 พื้นที่ตรงนี้เคยเป็นพื้นที่ที่แห้งแล้งเหมือนทะเลทราย หนองน้ำที่จะตกร้างทำนาก็ยากแสนยาก ไม่มีแม้กระทั่งหญ้าจะให้วัวและควายกิน เดี่ยวนี้กลายเป็นพื้นที่ป่าที่มีทั้งพืชไม้ผลยืนต้นหลากหลายชนิดและไม่ใช้สอยขึ้นเป็นป่าเต็มไปหมด อากาศร่มรื่นเย็นสบายเป็นที่อยู่อาศัยของสรรพสัตว์ ชีวิตความเป็นอยู่ของพ่อมี สุดบับ และครอบครัว เรียกว่า สามารถพึ่งตนเองได้มาก ไม่ขึ้นกับระบบตลาด เป็นไทแก่ตัวและมีความเป็นอิสระในชีวิต

2.2 กลุ่มเกษตรกรที่มีที่ดินทำกินปานกลาง

นายเลน สาราชฎูร์ สมาชิกกลุ่มเกษตรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย สนทนากับผู้วิจัยว่า เดิมตนเองอาศัยอยู่ที่หมู่บ้านคำปลาหลายเมื่อประมาณ 30 กว่าปีมาแล้ว โดยอาศัยอยู่กับครอบครัว มีทั้งพ่อ แม่ และบุตรสาว 1 คน และประกอบอาชีพทำไร่ ทำนา กล่าวคือ ใช้แรงงานวัวและควาย แรงงานสมาชิกในครอบครัวทำนาและไร่มันสำปะหลัง แต่ได้ผลผลิตไม่ค่อยพอกิน นายเลน สาราชฎูร์ จึงตัดสินใจเดินทางไปทำงานที่กรุงเทพฯ เพื่อหารายได้มาจุนเจือ

ครอบครัว นายเสน สาราชฎูร์ กล่าวว่าเป็นที่น่าสังเกตว่านับวันแต่ปัญหาต่าง ๆ ในหมู่บ้าน คำปลาหลายจะเพิ่มมากขึ้นและทวีความรุนแรงเป็นเงาตามตัวจนทำให้ผู้นำชุมชนหมู่บ้าน คำปลาหลาย และชาวบ้านผู้ประสบปัญหาเดียวกัน เช่น ปัญหาความอดอยาก ปัญหาหนี้สิน ฯลฯ ครุ่นคิดที่จะหาทางออกให้กับตนเอง เพื่อให้รอดพ้นจากความอดอยากและปัญหาต่าง ๆ ตามที่กล่าวมาแล้ว หนึ่งในจำนวนนั้น คือ นายเสน สาราชฎูร์ นั่นเอง

ต่อมาในปี พ.ศ. 2537 นายเสน สาราชฎูร์ ได้รับฟังการเสนอทางออกให้กับเกษตรกร ผู้ประสบปัญหาความเดือดร้อนทางการเกษตร ปัญหาสุขภาพทรุดโทรมและเกษตรกรที่ประสบ ปัญหาเดียวกันร่วมกับพ่อแสวง สิงห์น้อย พ่อบุญมี จันทรโสม พ่อมี สูดบับ พ่อสมัย แก้วลือชัย นายถาวร สรรสมบัติ นายปิ่น ทองอุทา หลายต่อหลายครั้ง จนกระทั่งได้ไปศึกษาดูงานเกี่ยวกับการทำไร่นาสวนผสม พร้อมทั้งได้สอบถามวิธีการปฏิบัติและปัญหาต่าง ๆ เกี่ยวกับการทำไร่นา สวนผสมและการปลูกต้นไม้จากปราชญ์ชาวบ้านผู้ประสบความสำเร็จในชีวิตทางด้านนี้และนำมา ซึ่งการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจากการผลิตเพื่อขายมาเป็นการผลิตเพื่ออยู่ เพื่อกิน กล่าวคือ ในเดือนมกราคม พ.ศ. 2538 นายเสน สาราชฎูร์ ได้ขุดสระเลี้ยงปลา ขนาดความกว้าง 30 เมตร ยาว 60 เมตร ลึก 3 เมตร จำนวน 1 สระ ด้วยเงินของตนเองสำหรับใช้เลี้ยงปลาไว้เป็น อาหารในครอบครัวและกักเก็บน้ำไว้ใช้ในการเกษตรจะได้ปริมาณน้ำที่พอใช้ ราว ๆ ต้นเดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2538 ในปีนั้นมีฝนตกลงมาบ้างพอสมควร นายเสน สาราชฎูร์ ได้จัดซื้อพันธุ์ พืชไม้ผลยืนต้นและไม่ใช้สอย อย่างละประมาณ 3 - 4 ต้น ตามศักยภาพของตนเอง กล่าวคือ เท่าที่เงินทุนมีอยู่และสามารถดูแลรักษาได้อย่างทั่วถึง เพื่อนำมาปลูกในพื้นที่ขอบสระเลี้ยงปลา เนื่องจากอยู่ใกล้แหล่งน้ำจะได้รดน้ำต้นไม้ได้สะดวกและป้องกันการพังทลายของดินขอบสระเลี้ยง ปลาได้อีกประการหนึ่ง เช่น กัลยน้ำว่า มะพร้าว มะม่วง ขนุน แคน สะเดา ใผ่ ไม้มะค่า ไม้ ประดู่ ไม้แดง ไม้เต็ง ฯลฯ พันธุ์ไม้เหล่านี้บางส่วนซื้อหาได้จากเครือข่ายเกษตรกรรวมทางเลือก ภาคอีสาน เพราะเชื่อว่าเป็นพันธุ์ไม้แท้ โตเร็ว ให้ผลผลิตสูง คุณภาพดี และบางส่วนที่มี จำหน่ายในท้องถิ่น โดยปลูกกัลยน้ำว่าเพื่อเป็นพี่เลี้ยงคอยให้ความชุ่มชื้นแก่ต้นไม้อื่น ๆ ให้เต็ม พื้นที่ขอบสระเลี้ยงปลาก่อนอย่างไม่เป็นแถวเป็นแนว นายเสน สาราชฎูร์ อธิบายให้ผู้วิจัยฟังว่า การปลูกต้นไม้อย่างไม่เป็นแถวเป็นแนวจะทำให้ต้นไม้ได้รับแสงแดดจากดวงอาทิตย์อย่างเต็มที่ เพราะต้นไม้แต่ละต้นไม่อยู่ในจุดที่จะบดบังแสงแดดซึ่งกันและกัน จะส่งผลดีต่อการเจริญเติบโต ของพืชด้วย หลังจากกัลยน้ำว่าเจริญเติบโตจึงปลูกพืชไม้ผลยืนต้นหรือไม่ใช้สอยแซมต้นกัลย น้ำว่าคละเคล้ากันไปเรื่อย ๆ การใส่ปุ๋ยก็ใช้จอบพรวนดินรอบ ๆ ต้นไม้เป็นวงกลมรัศมียาวพอ ประมาณและใส่ปุ๋ยคอก เช่น มูลวัว มูลควาย จำนวน ต้นละราว ๆ 2 กิโลกรัม แล้วรดน้ำให้ เปียกชุ่ม หลังจากนั้นจึงคลุมด้วยฟางข้าวให้หนาพอประมาณ และรดน้ำอีกครั้งหนึ่ง เมื่อปลูกพืช

ไม่ผลิยต้นและไม่ใช้สอยในปริมาณที่ต้องการแล้ว สมาชิกในครอบครัวก็บำรุงรักษาให้ต้นไม้เจริญงอกงาม เช่น ใช้ถังน้ำตักน้ำในสระเลี้ยงปลารดต้นไม้ ใส่ปุ๋ยคอก ทำลายแมลง แต่จะงดเว้นการใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์และสารเคมีกำจัดแมลงโดยสิ้นเชิง (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์นายเสน สาราชฎี สมาชิกกลุ่มเกษตรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย)

หลังจากที่ต้นไม้ผลิยต้นและไม่ใช้สอยเจริญเติบโต นายเสน สาราชฎี และภรรยาจะช่วยกันปลูกผักสวนครัวอย่างละเอียดถี่ถ้วนไว้รับประทานในครอบครัวตลอดปี อยากริกินอะไรก็ปลูกกิน เช่น สาระแหน่ หอม กระเทียม กะเพรา แมงลัก พริก มะเขือ ชะอม ถั่วฝักยาว แค ฯลฯ โดยปลูกไว้บนขอบสระเลี้ยงปลาในส่วนที่เป็นพื้นที่ว่างเปล่าที่เหลือจากการปลูกไม้ยืนต้นเพื่อสะดวกในการรดน้ำและยังเป็นการใช้ประโยชน์จากพื้นที่อย่างเต็มที่อีกด้วย นายเสน สาราชฎี กล่าวเสริมว่า พืชผักสวนครัวปลูกและบำรุงรักษาง่ายเพียงแต่คอยรดน้ำ พรวนดิน ใส่ปุ๋ยคอก ไม่จำเป็นต้องใช้ปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืชแต่อย่างใด พืชผักสวนครัวก็จะเจริญเติบโตระยะเวลาประมาณ 60 – 90 วัน ก็สามารถนำมาประกอบอาหารได้และยังเป็นการประหยัดเงินค่าซื้ออาหารบริโภคตลอดจนได้รับประทานผักปลอดสารพิษด้วย

ประมาณปลายเดือนมิถุนายนในปีเดียวกันซึ่งอยู่ในช่วงฤดูฝน ฝนที่ตกลงมาน้ำฝนส่วนหนึ่งจะถูกกักเก็บไว้ในสระเลี้ยงปลาจนเต็มเปี่ยมเพื่อใช้ประโยชน์ในการเกษตรและเลี้ยงปลาไว้เป็นอาหารในครอบครัว เมื่อมีปริมาณน้ำในสระมากพอที่จะใช้เลี้ยงปลาได้ และมีอาหารของปลา เช่น พืชต่าง ๆ เกิดขึ้นมากพอสมควร นายเสน สาราชฎี จะซื้อพันธุ์ปลากินพืช โตเร็ว มาเลี้ยงไว้ เช่น ปลานิล ปลาไน ปลานวลจันทร์ ปลาดตะเพียนและปลายี่สก ประมาณ 5,000 ตัว โดยเลี้ยงรวมกันไว้ในสระให้หาอาหารกินเองตามธรรมชาติ ได้แก่ ไรน้ำ พืชและสัตว์เล็ก ๆ ตลอดจนถึงมีชีวิตในน้ำ พร้อมทั้งนำพืชน้ำมาปลูกไว้ในสระเพื่อเป็นแหล่งอาหารของทั้งคนและปลา เช่น จอก แหน ฝักแว่น บัว ฝักบัว ฝักกะเจด ฝักตบชวา เป็นต้น และในบางโอกาสปลาเหล่านี้จะได้รับอาหารอย่างอื่นอีก เช่น ปลวก รำข้าว มะละกอสุก ฝักกาดขาว และเศษอาหารต่าง ๆ ประมาณเดือนมกราคม ปลาจะมีขนาดโตพอเหมาะที่จะนำมาประกอบอาหารได้ นอกจากนี้ นายเสน สาราชฎี ยังเลี้ยงเบ็ดและไก่พันธุ์พื้นเมืองซึ่งมีอยู่แล้ว ประมาณ 80 ตัว ไว้เป็นอาหารในครอบครัว โดยเลี้ยงไว้ตามธรรมชาติให้หาอาหารกินเองในทุ่งนา กล่าวคือ หากินเศษอาหารที่หล่นอยู่ตามพื้นดิน กินต้นหญ้าอ่อน แมลงต่าง ๆ ฝักและผลไม้สุกที่เป็นผลผลิตส่วนเกินในบริเวณใกล้ ๆ ที่พักอาศัย ฯลฯ บางวันสมาชิกในครอบครัวก็ให้ข้าวปลาย รำข้าว ปลวกสำหรับเบ็ดและไก่กินเป็นอาหาร ในแต่ละวันสัตว์เลี้ยงเหล่านี้จะหาอาหารกินบริเวณทุ่งนา ทำให้มีอาหารกินอิม โตเร็วและขยายพันธุ์เพิ่มขึ้น สามารถใช้เป็นอาหารผลัดเปลี่ยนในแต่ละวัน

นายเสน สารราษฎร์ กล่าวกับผู้วิจัยว่าตนเองมีอาหารบริโภคในครอบครัวที่สะอาดและปราศจากสารเคมีอย่างหลากหลายชนิดพอเพียงตลอดปี เช่น ผักสวนครัว ผลไม้ต่าง ๆ ปลา เบ็ดและไก่ พันธุ์พื้นเมือง อาหารเหล่านี้นอกจากใช้บริโภคในครอบครัวแล้ว ส่วนหนึ่งจะแบ่งให้ญาติ ๆ และเพื่อนบ้านได้รับประทานและขายเป็นรายได้เก็บออมไว้ใช้จ่ายในครอบครัว เรียกว่า สามารถประหยัดเงินค่าซื้ออาหารบริโภคได้เป็นเงินจำนวนมาก จะซื้อบ้างก็เฉพาะที่ตนเองผลิตเองไม่ได้ ส่วนพื้นที่ราบลุ่มอีกประมาณ 5 ไร่ นายเสน สารราษฎร์ จะใช้เป็นปลูกข้าวไว้บริโภคซึ่งนับว่ามีความเหมาะสมกับแรงงานในครอบครัว จำนวน 2 คน และไม่มีภาระจำเป็นต้องจ้างแรงงานมาช่วยทำตลอดจนสอดคล้องกับต้นทุนที่มีอยู่ พันธุ์ข้าวที่ปลูก คือ ข้าวเหนียวพันธุ์ กข. 6 และพันธุ์สันป่าตอง เมื่อปลูกข้าวแล้ว หลังจากนั้นก็เป็นงานดูแลรักษา เช่น หมั่นดูแลน้ำและกำจัดศัตรูข้าวไม่ให้ทำลายต้นข้าว ประมาณปลายเดือนธันวาคม ข้าวที่ปลูกไว้ก็ได้เวลาเก็บเกี่ยว นายเสน สารราษฎร์ และครอบครัวจะลงมือเกี่ยวข้าวด้วยแรงงานของตนเอง และแรงงานของเพื่อนบ้านที่มาแลกเปลี่ยนแรงงานเรื่อยไปจนกว่าจะแล้วเสร็จ ทุก ๆ ปีจะได้ผลผลิตข้าว ประมาณ 200 ถัง ซึ่งเป็นปริมาณที่พอกินตลอดปี ไม่ต้องกังวลว่าจะต้องซื้อข้าวกินแต่ประการใด ส่วนฟางข้าวที่ได้ นายเสน สารราษฎร์ จะนำไปเก็บไว้บริเวณขอบสระเลี้ยงปลาเพื่อนำไปใช้เป็นวัสดุคลุมดินเมื่อต้องการปลูกต้นไม้ และใช้เป็นอาหารของวัว ควาย จะไม่ทำลายโดยการเผาทิ้งให้เปล่าประโยชน์ และเป็นการทำลายสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ในดิน หลังจากเก็บผลผลิตข้าวไว้ในยุ้งฉางเป็นที่เรียบร้อยแล้ว นายเสน สารราษฎร์ จะหว่านถั่วพุ่ม ถั่วเขียว และถั่วลิสงเพื่อบำรุงดินโดยไม่หวังเงินรายได้จากการขายผลผลิตแต่อย่างใด แต่จุดประสงค์หลักเพื่อให้พืชตระกูลถั่วเป็นปุ๋ยบำรุงต้นข้าวในฤดูกาลทำนาปีต่อไป ส่วนพื้นที่ที่เหลืออีกประมาณ 30 ไร่ ซึ่งเป็นป่าที่มีต้นไม้ขนาดใหญ่ขนาดชนิดขึ้นอยู่เต็ม นายเสน สารราษฎร์ จะใช้เป็นพื้นที่สำหรับปลูกป่าเสริมในแต่ละปี เช่น ไม้ สะเดา ไม้รัง ไม้เต็ง ไม้ประดู่ ไม้แดง ไม้มะค่า ฯลฯ เพื่อลูกหลานจะได้ใช้ประโยชน์ในวันข้างหน้าตลอดจนเป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติและใช้เป็นที่เลี้ยงสัตว์ ได้แก่ วัวและควาย (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์นายเสน สารราษฎร์ สมาชิกกลุ่มเกษตรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย)

สำหรับ นายปิ่น ทองอุทา สมาชิกกลุ่มเกษตรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า ตนเองอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ที่หมู่บ้านคำปลาหลาย เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2530 และได้ยึดอาชีพทางการเกษตร คือ ทำนาปลูกข้าวและไร่มันสำปะหลังเลี้ยงชีพและหาอาหารตามธรรมชาติดำรงชีวิตเรื่อยมา อาทิเช่น หน่อหวาย หน่อไม้ ผักหวาน ฯลฯ เนื่องจากพื้นที่ทำกินของตนส่วนมากเป็นดินทรายและดินลูกรังล้วน ๆ ปลูกอะไรก็ไม่ค่อยงามจึงต้องใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์เข้าช่วยทุกปีจึงจะได้ผล รวมทั้งใช้สารเคมีฆ่าแมลงที่คอยมาทำลายกัดกินพืชที่ปลูกไว้ บางปีน้ำดีก็ได้ข้าวพอกินและมีรายได้จากการขายมันสำปะหลังพอประมาณสำหรับเป็นค่าใช้จ่ายใน

ครอบครัว แต่ก็ถือว่าครอบครัวยังชัดเจนและไม่มีหลักประกันที่แน่นอนให้กับชีวิต แต่ถ้าปีใดฝนแล้งทำนาไม่ได้ผลก็ต้องหารายได้จากส่วนอื่นเป็นรายได้เสริมให้กับครอบครัว เช่น รับจ้าง เป็นต้น นายปัน ทองอุทา กล่าวต่อไปว่าตนเองทำนา ทำไร่ เป็นเวลา 10 กว่าปีแล้ว ชีวิตความเป็นอยู่ไม่ดีขึ้นกว่าเดิมเลย แม้จะตรากตรำทำงานหนักกลางแจ้งทั้งวันก็ตาม ก็เพียงแต่พอได้กินไปวัน ๆ เรียกว่า ปากท้องยังไม่อึด คราวเจ็บป่วยไม่มีเงินพอที่จะรักษาพยาบาลตนเองต้องกู้หนี้ยืมสินจากนายทุนในท้องถิ่นในอัตราดอกเบี้ยสูง ๆ นานวันเข้า ๆ หนี้สินก็ยิ่งเพิ่มมากขึ้นจนต้องขายวัว ขายควายใช้หนี้นายทุน ถ้าเป็นอยู่อย่างนี้คิดว่าวันใดที่ตนล้มป่วยหรือแก่ชราหมดแรงทำงานแล้ว ครอบครัวจะหันไปพึ่งใครและนับวันแต่การทำมาหากินจะฝืดเคืองขึ้นทุกที

ต่อมาในปี พ.ศ. 2537 นายปัน ทองอุทา พบว่ามีองค์กรจากภายนอกเข้ามาในหมู่บ้าน คำปลาทหลายบ่อยครั้ง และบางครั้งเข้ามาคลุกคลี พูดคุย สนทนา อยู่กินกับชาวบ้านเป็นระยะเวลา 1 – 3 เดือน ก็มี พร้อมทั้งฉายวิดีโอทัศน์ให้ชาวบ้านได้ศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านคำปลาทหลาย บุคคลที่เป็นแกนนำสำคัญในการนำเสนอปัญหาดังกล่าว ได้แก่ นายแพทย์อภิสิทธิ์ อัครวงวรังกูร ผู้อำนวยการโรงพยาบาลอุบลรัตน์ อำเภอบุขลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก และเจ้าหน้าที่ของโรงพยาบาลอุบลรัตน์ (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ นายปัน ทองอุทา สมาชิกกลุ่มเกษตรกรผสมผสานหมู่บ้านคำปลาทหลาย)

เดือนมีนาคม พ.ศ. 2538 นายปัน ทองอุทา ได้ขุดสระเลี้ยงปลา จำนวน 2 สระ ขนาดเนื้อที่ 2 และ 3 งาน ลึก 3 เมตร ทั้ง 2 สระ เพื่อให้ดินสามารถอุ้มน้ำอยู่ได้ ด้วยเงินของตนเองและเงินกู้จากโครงการปรับโครงสร้างระบบการผลิตทางการเกษตรบางส่วนสำหรับใช้เลี้ยงปลาไว้ประกอบอาหารในครัวเรือนและกักเก็บน้ำไว้ใช้ในการเกษตร พออย่างเข้าสู่เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2538 ซึ่งมีฝนตกลงมาในท้องไร่ ท้องนา ทำให้พื้นดินชุ่มฉ่ำ มีน้ำพอประมาณ นายปัน ทองอุทา ได้ชักชวนสมาชิกกลุ่มเกษตรกรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาทหลาย จำนวน 3 คน เพื่อหาซื้อพันธุ์ไม้ผลยืนต้นและไม่ใช้สอยจากเครือข่ายเกษตรกรทางเลือกภาคอีสาน เพราะมีความเชื่อว่าจะได้พันธุ์ไม้ที่มีคุณภาพดีและพันธุ์ไม้ส่วนหนึ่งหาซื้อได้ในท้องถิ่น คือ ขนุน มะพร้าว กัลยน้ำว่า สะเดา ไม้ไผ่ ไม้มะค่า ไม้แดง ไม้ประดู่ ฯลฯ จำนวนชนิดละ 3 – 4 ต้น เพื่อนำพันธุ์ไม้เหล่านี้มาปลูกไว้บนขอบสระเลี้ยงปลา (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์นายปัน ทองอุทา สมาชิกกลุ่มเกษตรกรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาทหลาย)

นายปัน ทองอุทา เล่าว่าในระยะเริ่มแรกที่ปลูกไม้ยืนต้นจะต้องหมั่นดูแลรักษาเอาใจใส่อย่างสม่ำเสมอ เช่น รดน้ำต้นไม้ ทำลายแมลง ใส่ปุ๋ยคอก กำจัดวัชพืช ฯลฯ ไม่นานต้นไม้ที่ปลูกไว้ก็แตกยอด เจริญเติบโตและประมาณต้นเดือนมิถุนายนในปีเดียวกัน นายปัน ทองอุทา

จะปลูกผักสวนครัวอย่างละเล็กละน้อย ได้แก่ พริก มะเขือ มะเขือเทศ พักทอง สาระแหน่ แค ชะอม แมงลัก กะเพรา มะละกอ ฯลฯ คิดเป็นเนื้อที่ประมาณ 1 งาน ซึ่งเป็นปริมาณที่พอกิน สำหรับสมาชิกในครอบครัวและงดเว้นการใส่ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง แต่จะใช้มูลวัว มูลควายและ มูลไก่และสารสมุนไพรรักษาแมลงแทน

นายบัน ทองอุทา บอกว่าหลังจากนั้นราว ๆ เดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2538 ซึ่งอยู่ในช่วง ฤดูฝนและมีฝนตกลงมา น้ำฝนส่วนหนึ่งไหลจากริมถนนลาดยางเส้นทางสายอุบลรัตน์-เขาสวน กวาง ลงสู่สระเลี้ยงปลาจนเต็มทั้ง 2 สระ นายบัน ทองอุทา จึงจัดหาพันธุ์ปลาซึ่งสามารถหาซื้อ ได้ในท้องถิ่นด้วยเงินของตัวเองเพื่อนำมาเลี้ยงไว้ในสระ ได้แก่ ปลานิล ปลาไน ปลาดุก ปลาเทโพ ปลาหมอสี และปลานิล รวมแล้วประมาณ 4,000 ตัว นอกจากนี้ยังได้นำปูและหอยมาเลี้ยง ไว้ในสระสำหรับเป็นอาหารของคน นายบัน ทองอุทา แสดงความคิดเห็นว่าสระเลี้ยงปลาที่มี ขนาดกว้าง ๆ และเต็มไปด้วยพืชต่าง ๆ จะทำให้อาหารของปลาเกิดขึ้นในปริมาณมาก ๆ ปลาใน สระจะได้มีอาหารกินอิม ประกอบกับบางวันตนเองจะให้อาหารอย่างอื่นแก่ปลาด้วย เช่น รำข้าว เศษอาหาร มะละกอสุก ผักกาดขาว ฯลฯ ประมาณ 6 เดือน ปลาที่มีขนาดโตพอสมควร สามารถนำมาประกอบอาหารได้ นอกจากนั้น นายบัน ทองอุทา ยังเลี้ยงไก่พันธุ์พื้นเมือง ประมาณ 170 ตัว ไก่เหล่านี้จะถูกปล่อยให้หาอาหารกินเองริมขอบสระเลี้ยงปลา อาทิเช่น เศษ อาหารที่หล่นอยู่ตามพื้นดิน ต้นหญ้าอ่อนต่าง ๆ แมลง ปลวก ตลอดจนได้กินอาหารอย่างอื่นบ้าง เช่น ข้าวเปลือก ข้าวสาร มะละกอสุก ฯลฯ จะเห็นได้ว่าไก่โตเร็วและขยายพันธุ์เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ดังนั้น ครอบครัวของนายบัน ทองอุทา จึงมีอาหารบริโภคหลายชนิดอย่างพอเพียงตลอดปี นับตั้งแต่ผักสวนครัว ผักบุ้ง ผักกะเฉด ผลไม้ต่าง ๆ ได้แก่ มะม่วง กล้วยน้ำว้า ขนุน มะขาม ทุเรียน กล้วย ปลาและไก่พันธุ์พื้นเมืองซึ่งสามารถลดค่าใช้จ่ายทางด้านการศึกษาอาหารบริโภคในปีหนึ่ง ๆ ได้ เป็นจำนวนมาก อาหารเหล่านี้นอกจากจะใช้สำหรับบริโภคในครัวเรือนแล้ว ยังขายเป็นรายได้ เล็ก ๆ น้อย ๆ แทบทุกวันโดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนเมืองอุบลรัตน์นิยมบริโภคผัก ปลา ไก่ และ ผลไม้ที่สะอาด ปราศจากสารเคมีตกค้างที่ผลิตจากหมู่บ้านคำปลาหลายเป็นอย่างมาก (ข้อมูล จากการสัมภาษณ์นางนิภา ไทใส พยาบาลวิชาชีพ 5 โรงพยาบาลอุบลรัตน์)

พ่อคำดี แพงदान ราษฎรหมู่บ้านคำปลาหลาย กล่าวว่าการทำไร่นาสวนผสม ถึงแม้ว่าจะให้ผลผลิตเข้าไม่พร้อมกันแต่ก็มีอาหารกินอิมทุกวันและขายได้เงินเรื่อย ๆ ถ้าไม่ผลให้ผลผลิต เต็มที่คาดว่าจะทำให้ครอบครัวมีความมั่นคงยิ่งกว่านี้ ไม่เหมือนเมื่อก่อนที่ทำนา ทำไร่ มีรายได้เป็น ปี ๆ ไป ซึ่งเมื่อหักค่าใช้จ่ายแล้วไม่พอใช้หนี้ เป็นวงจรไม่รู้จบสิ้นจนต้องขายวัว ควาย ไร่นา เพื่อ ปลดหนี้สินนายทุน

นายปิ่น ทองอุทา ได้เล่าเกี่ยวกับการทำนาในแต่ละปีว่าจะทำนาดำ จำนวน 5 ไร่ เนื่องจากพื้นที่ทำกินซึ่งเป็นที่ราบลุ่มที่เหมาะสมสำหรับปลูกข้าวมีเพียงเท่านั้น แต่ก็เหมาะสมกับทุนที่มีอยู่ ประกอบกับจำนวนคนในครอบครัว จำนวน 4 คน เป็นแรงงานเพียง 1 คน เท่านั้น การทำนาดำ จำนวน 5 ไร่ ในแต่ละปีก็ได้ข้าวกินเกือบ 200 ถัง เรียกว่าในแต่ละปีกินไม่หมด

ส่วนฟางข้าวที่เหลือทุก ๆ ปี นายปิ่น ทองอุทา จะนำไปเก็บไว้เป็นอาหารของวัว ควาย ในเดือนกุมภาพันธ์หลังจากเกี่ยวข้าวเสร็จแล้วจะปลูกถั่วลิสง ถั่วเหลือง และถั่วเขียวให้เต็มพื้นที่นาเพื่อเป็นปุ๋ยอินทรีย์บำรุงดินโดยไม่คาดหวังในรายได้จากผลผลิตเท่าใดนัก และปลูกข้าวโพดพันธุ์ Sweet เพื่อเป็นอาหารอีก นอกจากนี้ที่กล่าวมาแล้วยังเหลือพื้นที่ส่วนหนึ่งที่เป็นดินทราย ประมาณ 20 ไร่ จะใช้สำหรับปลูกไม้ใช้สอย เช่น ไม้ประดู่ ไม้แดง ไม้เต็ง ไม้รัง ฯลฯ ซึ่งป่าไม้เหล่านี้จะใช้เป็นที่เลี้ยงสัตว์ในฤดูแล้ง เช่น วัว ควายและเป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติของมนุษย์ เช่น ผักหวาน หน่อไม้ หน่อหวาย เห็ดต่าง ๆ นก หนู แอ้ กระแต ฯลฯ ตลอดจนเก็บรักษาไว้เป็นป่าไม้สำหรับใช้สอยในอนาคต เป็นที่พักอาศัยของสัตว์ป่าขนาดใหญ่และป้องกันไม่ให้น้ำฝนชะล้างหน้าดิน นายปิ่น ทองอุทา เปิดเผยว่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2538 เป็นต้นมา ตนเองเปลี่ยนแปลงการผลิตโดยเริ่มต้นจากการปลูกไม้ผลยืนต้น ไม้ใช้สอย ปลูกผักสวนครัว เลี้ยงปลาและไก่พันธุ์พื้นเมืองไว้เป็นอาหารในครอบครัว ถึงจะไม่ร่ำรวยอะไรแต่ก็มีอาหารกินทุกวัน ไม่อดไม่อยาก ไม่ต้องพึ่งพาตลาดไปเสียทุกอย่างและสิ่งสำคัญ คือ คุณภาพชีวิตดีขึ้น หนี้สินเริ่มลดลงเรื่อย ๆ เพราะมีเงินเก็บออมไว้ใช้หนี้จากการขายผลผลิต ในอนาคตคาดว่าเมื่อไม้ผลและไม้ยืนต้นเจริญเติบโตเต็มที่และให้ผลผลิตอย่างสม่ำเสมอจะทำให้มีรากฐานของชีวิต อาชีพ และรายได้ที่มั่นคงต่อไป ทั้งหลายทั้งปวง คือ วิถีชีวิตของเกษตรกรในระบบเกษตรกรรมทางเลือกซึ่งเมื่อก่อนต้องใช้ชีวิตเร่ร่อน ไม่เป็นตัวของตัวเอง ต้องคอยวิ่งตามระบบตลาดที่ผันผวนอยู่ตลอดเวลา แต่ปัจจุบันอาจกล่าวได้ว่าปัญหาเหล่านั้นนับวันค่อย ๆ หดไปจากชีวิตของเขา

นายสุทัศน์ สิงห์น้อย เป็นชาวคำปลาหลายโดยกำเนิด ประกอบอาชีพทำนาโดยอาศัยแรงงานจากควายสำหรับไถนา คราดนาและแรงงานจากสมาชิกในครอบครัวสำหรับเพาะปลูกพืช ตลอดจนเก็บเกี่ยวผลผลิต ฯลฯ การทำนา ทำไร่ในแต่ละปีได้ผลผลิตข้าวเหลือกินทุกปีและขายเป็นรายได้ส่วนหนึ่งและมีรายได้จากการขายมันสำปะหลังแต่ก็ไม่พอใช้จ่ายในครอบครัว หลายปีต่อมาเมื่อดินเริ่มขาดความอุดมสมบูรณ์ทำให้ได้ผลผลิตข้าวน้อยลง ไม่พอกิน ต้นทุนการผลิตก็สูงขึ้น กล่าวคือ ต้องซื้อปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลงและถูกกดราคาจากพ่อค้าคนกลาง ผลสุดท้ายต้องพึ่งพาเงินกู้จากนายทุนท้องถิ่น ขายผลผลิตได้เท่าไรก็นำไปใช้หนี้ เหลือจากใช้หนี้จึงเป็นของตนเอง ประกอบกับมีสมาชิกในครัวเรือนค่อนข้างมากแต่มีแรงงานทำกิน 3 คน รายได้ไม่สอดคล้องกับรายจ่ายที่เพิ่มขึ้นทุกวันทั้งค่าอาหาร เครื่องอุปโภคบริโภค ค่ารักษาพยาบาล ฯลฯ เมื่อ

ครอบครัวประสบกับปัญหาความยากจนเช่นนี้ ตนเองจึงตัดสินใจเดินทางเข้ากรุงเทพฯ เพื่อทำงานรับจ้างหาเงินมาเลี้ยงครอบครัวหลังจากเก็บเกี่ยวผลผลิตทางการเกษตรเสร็จแล้ว พอถึงฤดูฝนซึ่งเป็นช่วงฤดูทำนา ทำไร่ ก็เดินทางกลับบ้านมาทำนา ทำไร่เช่นเคยเป็นแบบนี้ทุกปี หนึ่งการทำนาทุกวันนี้ ชาวนาส่วนใหญ่ไม่มีทุนทำนาเพราะต้องลงทุนสูงมากแต่ราคาข้าวตกต่ำ ขายข้าวไม่ได้ราคา นายสุพัฒน์ สิงห์น้อย ตั้งข้อสังเกตว่าตนเองทำงานหนักตลอดปีแต่ครอบครัวก็ยังอดอยาก มีรายได้ชักหน้าไม่ถึงหลัง เพราะต้องซื้อกินทุกอย่าง อยากกินอะไรก็ต้องซื้อกินและที่สำคัญหนี้สินพอกพูนขึ้นทุกวัน เมื่อไม่มีหนทางหาเงินมาใช้หนี้จึงตัดสินใจขายวัว ขายควายจำนวนหนึ่งเพื่อใช้หนี้ (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์นายสุพัฒน์ สิงห์น้อย สมาชิกกลุ่มเกษตรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย)

พ่อแสวง สิงห์น้อย พ่อบุญมี จันทร์โสม และนายถาวร สรรสมบัติ ได้ชักชวนและให้คำแนะนำนายสุพัฒน์ สิงห์น้อย เกี่ยวกับการทำไร่นาสวนผสมอยู่อย่างสม่ำเสมอ จนนายสุพัฒน์ สิงห์น้อย ได้ไปศึกษาดูงาน สังเกตและเรียนรู้วิธีการปฏิบัติจากแปลงเกษตรของเกษตรกรผู้มีชื่อเสียงในเรื่องนี้ อาทิเช่น พ่อผาย สร้อยสระกลาง พ่อมหาอยู่ สุนทรชัย ลุงชาติ มาระแส พ่อคำเดื่อง ภาษี พ่อจารย์ทองดี นันทะ

นอกจากนี้ ยังได้เรียนรู้ถึงวิธีการปลูกป่าจากครูบาสุทธินันท์ ปรัชมพุกฤทธิ์ พระครูพิพิธประชานาถ และผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม เป็นต้น หลังจากกลับจากการศึกษาดูงานเกี่ยวกับการทำไร่นาสวนผสม และการปลูกป่าครั้งสุดท้ายในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2537 นายพัฒน์ สิงห์น้อย บอกว่าหลังจากใช้เวลาพิจารณาไตร่ตรองเกี่ยวกับการผลิตดังกล่าวจนเป็นที่มั่นใจแล้ว จึงขุดสระเลี้ยงปลาในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2538 ขนาดความกว้าง 40 เมตร ยาว 60 เมตร ลึก 4 เมตร จำนวน 1 สระ ด้วยเงินของตนเองเพื่อใช้สำหรับเลี้ยงปลาไว้ประกอบอาหารในครัวเรือน และกักเก็บน้ำไว้ใช้ในการเกษตร เช่น รดน้ำต้นไม้ ตกกล้า หว่านถั่วต่าง ๆ ฯลฯ พอถึงเดือนมิถุนายน ซึ่งอยู่ในช่วงเริ่มต้นฤดูฝนและฝนตกลงมาในปริมาณพอสมควรจึงได้จัดซื้อพันธุ์ไม้ผล และไม้ใช้สอยซึ่งหาได้ในท้องถิ่นชนิดละ 3 - 4 ต้น เช่น ส้มโอ มะพร้าว ขนุน มะม่วง กล้วย น้ำว้า ไม้มะค่า ไม้ประดู่ ไม้แดง สะเดา ไม้ เป็นต้น และนำมาปลูกไว้บนขอบสระเลี้ยงปลา นายสุพัฒน์ สิงห์น้อย ให้เหตุผลว่าสะดวกในการรดน้ำเพราะอยู่ใกล้แหล่งน้ำและยังเป็นการป้องกันไม่ให้นดินขอบสระพังทลาย ตลอดจนเป็นที่กำบังแสงแดดให้กับปลาที่เลี้ยงไว้ในสระอีกด้วย โดยปลูกต้นกล้วยน้ำว้าให้เป็นพี่เลี้ยง ให้ความชุ่มชื้นแก่ไม้ผลและไม้ใช้สอย แล้วใส่ปุ๋ยคอก ได้แก่ มูลวัว มูลควาย มูลไก่ แล้วรดน้ำต้นไม้ให้เปียกชุ่มในตอนเช้าหรือตอนเย็น กำจัดแมลง ใส่ปุ๋ยคอก กำจัดวัชพืชตลอดจนพรวนดิน ต่อมาประมาณ 2 สัปดาห์ ต้นไม้ก็เริ่มติดยาก แดกใบเขียว เต็มพื้นที่ขอบสระเลี้ยงปลา

ประมาณเดือนกรกฎาคม นายสุพัฒน์ สิงห์น้อย ได้ซื้อพันธุ์ปลามาเลี้ยงไว้ในสระ เช่น ปลานิล ปลาไน ปลาตะเพียน ปลายี่สกและปลานวลจันทร์ ประมาณ 3,000 ตัว ปลาเหล่านี้จะหากินพืชต่าง ๆ และสัตว์เล็ก ๆ เป็นอาหารและเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว ประมาณ 6 เดือน ปลา ก็โตได้ขนาดสามารถนำมาประกอบอาหารได้ นอกจากนี้ นายสุพัฒน์ สิงห์น้อย จะทยอยปลูก พืชผักสวนครัวไว้รับประทานในครัวเรือนตลอดปีในเดือนพฤศจิกายนโดยอธิบายว่า การปลูกพืชผัก สวนครัวในฤดูหนาวจะไม่ค่อยมีแมลงศัตรูพืชมาทำลายพืชผัก ได้แก่ มะเขือ พริก สาระแหน่ กะเพรา แมงลัก ชะอม แคน ตะไคร้ ข่า ฯลฯ หมั่นรดน้ำ พรอนดิน ใส่ปุ๋ยคอก กำจัดวัชพืชราก ๆ 60 - 90 วัน พืชผักสวนครัวก็โต สามารถนำมาบริโภคได้ ดังนั้น ครอบครัวยังของ นายสุพัฒน์ สิงห์น้อย จึงมีอาหารบริโภคอย่างพอเพียงตลอดปีทั้งผักสวนครัว ปลา ผลไม้บาง ชนิด เช่น ขนุน มะม่วง ส้มโอ มะละกอสุก กลัวยน้ำว่าสุก ซึ่งสามารถลดรายจ่ายที่ใช้ซื้อ อาหารในแต่ละปีเป็นเงินจำนวนมากและยังขายเป็นรายได้อีกด้วย นอกจากนี้ ยังมีไก่พันธุ์พื้นเมืองเป็นอาหารอีกส่วนหนึ่ง (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์นายสุพัฒน์ สิงห์น้อย สมาชิกกลุ่ม เกษตรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย)

จากการสัมภาษณ์นายสุพัฒน์ สิงห์น้อย ทราบว่าหลังจากที่ได้เลี้ยงปลาไว้ในสระแล้ว สิ่งที่จะกระทำต่อไป คือ เตรียมปลูกข้าวไว้กิน ประมาณ 7 ไร่ ข้าวที่ได้ราว ๆ ปีละ 250 - 300 ตัน ก็พอเพียงสำหรับบริโภคในแต่ละปี สำหรับฟางข้าวจะนำไปเก็บไว้ทำเห็ดฟางหลังจากทำนา เสร็จ ส่วนพื้นที่ที่เหลือนอกจากนี้ซึ่งเมื่อก่อนเป็นไร่มันสำปะหลังจะถูกปล่อยไว้เป็นพื้นที่สำหรับ ปลูกไม้เสริมในแต่ละปี และเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าน้อยใหญ่ต่าง ๆ ในระบบนิเวศและเป็น แหล่งอาหารตามธรรมชาติอีกด้วย อาจกล่าวได้ว่า ครอบครัวยังของนายสุพัฒน์ สิงห์น้อย มีความ เป็นอยู่ที่ดีขึ้นกว่าเดิมทั้งมีอาหารสำหรับใช้บริโภคในแต่ละวันหลากหลายชนิดพอเพียงตลอดปีและมี เงินเก็บออมจากการขายผลผลิตบ้าง หนี้สินลดลงทุกปี สุขภาพสมบูรณ์ แข็งแรง เพราะได้รับ ประทานอาหารที่มีประโยชน์อย่างพอเพียง ครอบครัวยังมีความอบอุ่น ชุมชนมีความสงบ สาธารณูปโภคตลอดจนศาสนสถานได้รับการพัฒนาขึ้นเรื่อย ๆ

2.3 กลุ่มเกษตรกรที่มีที่ดินทำกินน้อยที่สุด

สำหรับนายถาวร สรรสมบัติ ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านคำปลาหลาย เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า ตนเองอพยพมาจากหมู่บ้านขุนด่าน เข้ามาอาศัยอยู่ที่หมู่บ้านคำปลาหลายตั้งแต่ปี พ.ศ. 2490 และได้ประกอบอาชีพทำนา ทำไร่เช่นเดียวกับชาวบ้านทั่ว ๆ ไป คือ ปลูกข้าวและพืชเศรษฐกิจ อย่างอื่น อาทิ มันสำปะหลัง ผลผลิตที่ได้เหลือกินและขายเป็นรายได้ส่วนหนึ่ง มีชีวิตความเป็น อยู่ดีขึ้นในระดับหนึ่ง ในชุมชนมีความพออยู่ พอกิน ชาวบ้านมีความสุข ไปมาหาสู่กันมิได้ขาด

พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน แต่ก่อนพื้นดินทำกินอุดมสมบูรณ์ มีป่าไม้มาก ฝนก็ตกต้องตามฤดูกาล น้ำมีพอเพียงสำหรับทำนาและอาหารตามธรรมชาติก็มีมาก ของกินไม่อดไม่ยาก ได้แก่ ปลูก ปลา กุ้ง หอย กบ เขียด อีง เห็ดต่าง ๆ ผักหวาน หน่อไม้ หน่อหวาย นก ไก่ ฯลฯ ต่อมาอีก ประมาณ 30 ปี การทำมาหากินเริ่มฝืดเคืองขึ้น อยากรู้อะไรก็ต้องพึ่งพาดตลาด เมื่อปลูกพืช ชนิดเดียวซ้ำกันเป็นเวลาหลาย ๆ ปี อาทิเช่น ปลูกข้าว มันสำปะหลังและโดยเฉพาะอย่างยิ่ง มันสำปะหลังทำให้ดินจืด ขาดปุ๋ยที่เป็นสารอาหารของพืช ปลูกอะไรก็ไม่งาม ได้ผลผลิตลดลง ไม่พอกินจึงต้องใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์และสารเคมีฆ่าแมลงเพื่อเพิ่มผลผลิตมากขึ้นทุกปี เป็นเหตุให้ ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ถึงกระนั้นก็ตาม ผลผลิตที่ได้และราคาก็ไม่แน่นอน กล่าวคือ ราคาเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ซ้ำยังถูกพ่อค้าคนกลางกดราคา ผลสุดท้ายไม่มีเงินทำทุนต้องกู้หนี้ยืมสิน เมื่อทำการเกษตรไม่ได้ผลทำให้ครอบครัวขาดแคลนอาหาร และไม่มีเงินใช้หนี้ก็ต้องนำครอบครัว เดินทางเข้ากรุงเทพฯ เพื่อไปหาทำงานรับจ้างเลี้ยงชีพหลังจากเกี่ยวข้าวและกั่มันสำปะหลังเสร็จ แล้ว พอถึงฤดูฝนก็กลับมาทำไร่ ทำนาเช่นเคย เป็นวงจรอยู่อย่างนี้แทบทุกปี เมื่อหนี้สินเพิ่มมากขึ้น ในที่สุดต้องขายที่ดินใช้หนี้หนี้โอไว้ทำกินเพียง 16 ไร่ นายถาวร สวรรสมบัติ แสดงความคิดเห็นว่า หมู่บ้านคำปลาหลายกำลังตกอยู่ในภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจ กล่าวคือ พื้นที่ทำกินปลูก อะไรก็ไม่งาม ราคาผลผลิตตกต่ำ ชาวบ้านยากจนรวมทั้งสุขภาพทรุดโทรมด้วยโรคภัยและสิ่งแวดล้อมถูกทำลายจนยากที่จะฟื้นฟูให้กลับสู่สภาพเดิมได้

ในปี พ.ศ. 2537 มูลนิธิคุณนิมิต แห่งประเทศไทย ได้ให้การสนับสนุนพาเกษตรกรไป ศึกษาดูงานเกี่ยวกับการทำไร่นาสวนผสมและเกษตรอินทรีย์ในหลายจังหวัด เช่น บุรีรัมย์ สุรินทร์ นครราชสีมา ลพบุรี ชัยภูมิ ขอนแก่น ฉะเชิงเทรา เป็นต้น ปรากฏว่าเกษตรกรให้ความสนใจ เป็นจำนวนมากและได้เก็บเกี่ยวประสบการณ์โดยการสังเกต เรียนรู้ รวมทั้งได้ตามวิถีปฏิบัติและ ข้อเสนอต่าง ๆ จากเกษตรกรผู้มีชื่อเสียงในเรื่องนี้ อาทิเช่น พ่อผาย สร้อยสระกลาง พอมหาอยู่ สุนทรชัย พ่อจารย์ทองดี นันทะ พ่อคำเตื่อง ภาษี ลุงชาติ มาระแสง พระครูพิพิธประชานาถ คุรุบาทุทธินันท์ ปรีชญพฤทธิ เป็นต้น

การศึกษาดูงานได้สิ้นสุดลงในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2537 และนายถาวร สวรรสมบัติ ได้ตัดสินใจขุดสระเลี้ยงปลาขนาดกว้าง 30 เมตร ยาว 50 เมตร ลึก 4 เมตร จำนวน 1 สระ และขนาดกว้าง 30 เมตร ยาว 60 เมตร ลึก 3 เมตร จำนวน 1 สระ ที่บริเวณพื้นที่เนินดินเป็น ดินทรายและลูกรังล้วน ๆ ซึ่งได้ปล่อยทิ้งไว้เป็นที่รกร้างมานานปีด้วยเงินของตนเองและเงินกู้จาก โครงการปรับโครงสร้างระบบการผลิตทางการเกษตรในเดือนมกราคม พ.ศ. 2538 โดยให้เหตุผล ว่าเพื่อจะได้เก็บน้ำไว้สำหรับใช้ในการเกษตรอย่างพอใช้และเลี้ยงปลาไว้รับประทานในครอบครัว หลังจากนั้นราว ๆ เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2538 นายถาวร สวรรสมบัติ ได้ชักชวนสมาชิกกลุ่ม

เกษตรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย อาทิเช่น พ่อแสง สิงห์น้อย พ่อบุญมี จันทร์โสม นายเสน สาราษฎร์ เป็นต้น เพื่อซื้อพันธุ์ไม้ผลยืนต้นและไม่ใช้สอย ได้แก่ ก้อยน้ำว่า มะพร้าว ขนุน มะขามหวาน มะม่วง สะเดา ไม้ ตะไคร้หอม ไม้ประดู่ ไม้มะค่า ไม้แดง เป็นต้น และนำมาปลูกไว้บนขอบสระเลี้ยงปลา โดยปลูกก้อยน้ำว่าให้เต็มพื้นที่ก่อนอย่างไม่เป็นแถวเป็นแนวให้แต่ละต้นห่างกันพอประมาณ เมื่อดันก้อยน้ำว่าติดรากเจริญเติบโตจึงปลูกพืชไม้ผลยืนต้นหรือไม่ใช้สอยแซมคู่กับต้นก้อยน้ำว่าเป็นคู่ ๆ เพื่อให้ต้นก้อยน้ำว่าเป็นพี่เลี้ยงคอยให้ความชุ่มชื้นแก่ไม้ยืนต้น หลังจากนั้นใช้จอบพรวนดินรอบ ๆ ต้นไม้แต่ละต้นให้เป็นวงกลมรัศมีเท่ากับความยาวของรากต้นไม้ นั่นคือ ใบของพืชถึงไหนรากจะถึงนั่น แล้วใส่ปุ๋ยคอก เช่น มูลวัว มูลควายทุกต้น ประมาณ 1 – 3 กิโลกรัม แล้วรดน้ำให้เปียกชุ่มพร้อมใช้ฟางข้าวคลุมดินบริเวณโคนต้นไม้ให้หนา ประมาณ 3 – 4 นิ้ว นายถาวร สรรสมบัติ ให้เหตุผลว่าเพื่อเพิ่มปุ๋ยให้กับดินโดยทางอ้อม เนื่องจากฟางข้าวจะเน่าเปื่อยรวมทั้งสิ่งมีชีวิตในดิน อาทิ ปลวกจะกัดแทะทำลายฟางข้าวให้กลายเป็นปุ๋ยบำรุงต้นไม้ไปในที่สุด แล้วรดน้ำให้เปียกชุ่มอีกครั้งหนึ่ง เมื่อปลูกต้นไม้จนเต็มพื้นที่บริเวณขอบสระเลี้ยงปลาแล้ว สมาชิกในครอบครัวทั้งนางพันตรี สรรสมบัติ และลูก ๆ จะช่วยกันรดน้ำต้นไม้ ใส่ปุ๋ยคอกหรือกำจัดวัชพืชอย่างสม่ำเสมอ นอกจากนี้ ยังปลูกมะม่วง มะขามเปรี้ยว ขนุนและมะนาว อย่างละ 3 – 5 ต้น ที่บริเวณพื้นดินที่เป็นเนินใกล้ ๆ สระเลี้ยงปลาด้วยกรรมวิธีเดียวกับที่ปลูกพืชยืนต้นในครั้งแรก (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์นายถาวร สรรสมบัติ สมาชิกกลุ่มเกษตรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย)

นายถาวร สรรสมบัติ เล่าว่าประมาณเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2538 ในช่วงนี้จะมีฝนตกลงมาไม่ขาดระยะ น้ำฝนส่วนหนึ่งจะถูกกักเก็บไว้ในสระเลี้ยงปลาและตนเองจะหาซื้อพันธุ์ปลากินพืช ที่มีจำหน่ายในท้องถิ่นมาเลี้ยงไว้ในสระเพื่อเป็นอาหารในครอบครัว ราว ๆ 10,000 ตัว ได้แก่ ปลาตะเพียน ปลายี่สก และปลานวลจันทร์ ปลาเหล่านี้จะถูกเลี้ยงรวมกันไว้ในสระ ให้หาอาหารกินเอง อาทิเช่น พืชน้ำและสัตว์เล็ก ๆ ที่อาศัยอยู่ในน้ำ จอก แหน ผักกะเฉด ผักบุ้ง ฯลฯ ในบางครั้งนายถาวร สรรสมบัติ จะให้ปลาได้กินอาหารอย่างอื่น ๆ อีก เช่น มะละกอสุก พืชผักที่เป็นผลผลิตส่วนเกิน รำข้าว เศษอาหาร เป็นต้น นอกจากนี้ ยังได้ติดตั้งหลอดฟลูออเรสเซนต์ขนาด 18 วัตต์ จำนวนสระละ 1 หลอด เพื่อล่อแมลงให้มาเล่นไฟและหล่นลงไปเป็นอาหารของปลา ประมาณ 6 เดือน ก็สามารถจับปลามาประกอบอาหารได้แล้ว สำหรับไก่พันธุ์พื้นเมืองซึ่งมีอยู่แล้วก็ได้รับการดูแลเอาใจใส่เลี้ยงไว้เป็นอาหารผลัดเปลี่ยนกับปลา โดยปล่อยให้ไก่หาอาหารกินเองในบริเวณทุ่งนา อาทิเช่น เศษอาหารที่ตกหล่นอยู่ตามพื้นดิน แมลงต่าง ๆ และพืชผักที่เป็นผลผลิตส่วนเกินในบางโอกาส ได้แก่ มะละกอสุก ข้าวโพดอ่อน ข้าวเปลือกและรำข้าว

พอถึงช่วงเวลาทำนาราว ๆ เดือนมิถุนายน ของแต่ละปี นายถาวร สรรสมบัติ จะเริ่มทำนาด้วยการเลือกแปลงนาสำหรับตกกล้า กล่าวคือ เป็นบริเวณที่มีปุ๋ยที่เป็นอาหารของต้นข้าวอันอุดมสมบูรณ์ และอยู่ใกล้แหล่งน้ำโดยใช้รถไถนาเดินตามไถตะและคราด นายถาวร สรรสมบัติ ให้เหตุผลว่า รถไถนาเดินตามมีความสะดวกสบายหลายอย่าง อาทิเช่น จะใช้เวลานานใดก็ได้ไม่ต้องคอยดูแล รั้วมัดระวังไม่ให้เหยียบย่ำที่พืชพันธุ์ต่าง ๆ และไม่ต้องนำไปเลี้ยงให้กินน้ำ หญ้าให้เสียเวลา หลังจากไถตะแล้วขังน้ำทิ้งไว้ ประมาณ 3 วัน จึงใช้รถไถนาเดินตามปรับพื้นที่ให้เรียบเสมอกันหมดทั้งแปลง เสร็จแล้วจึงตกกล้าโดยหว่านเมล็ดพันธุ์ข้าวซึ่งแช่น้ำไว้ 1 คืน เมื่อต้นกล้ามีอายุได้ ประมาณ 30 - 45 วัน จึงถอนนำไปปลูกในพื้นที่ทำนา ประมาณ 5 ไร่ ซึ่งใช้วิธีการเตรียมดินเช่นเดียวกับการเตรียมดินสำหรับตกกล้า เสร็จแล้วจึงลงมือปักดำ นายถาวร สรรสมบัติ แสดงความคิดเห็นว่าพื้นที่ทำนา จำนวน 5 ไร่ ก็ได้ข้าวพอกินซึ่งสามารถประหยัดต้นทุนแรงงานและประหยัดเวลาได้มาก ที่สำคัญ คือ ทำเพื่อกิน ไม่หวังขายข้าวซึ่งตนเองเคยขาดทุนมาแล้วในอดีต หลังจากนั้นก็ดูแลน้ำให้พอเพียงแก่การเจริญเติบโตของต้นข้าว กำจัดศัตรูข้าวไม่ให้มาทำลายกัดกินต้นข้าว เช่น หนอน ปูนา เป็นต้น

ในระหว่างช่วงเดือนพฤศจิกายน ก่อนที่จะลงมือเกี่ยวข้าว นางพันตรี สรรสมบัติ จะทยอยปลูกพืชผักสวนครัวไว้รับประทานตลอดปี ทั้งพริก มะเขือ มะเขือพวง ตะขอม สาระแหน่ ผักกาดขาว มะละกอ ฯลฯ โดยปลูกไว้ที่บริเวณขอบสระเลี้ยงปลาส่วนหนึ่งและใกล้ ๆ บริเวณสระเลี้ยงปลาอีกส่วนหนึ่ง คิดเป็นเนื้อที่ทั้งหมด ประมาณ 2 งาน นางพันตรี สรรสมบัติ ให้เหตุผลว่าปลูกผักสวนครัวในฤดูหนาวจะไม่ค่อยมีแมลงศัตรูพืชมารบกวนเท่าใดนัก ประกอบกับได้ปลูกกะเพราและแมงลักแซมเป็นจุด ๆ เพื่อป้องกันไม่ให้แมลงมาทำลาย กัดกินพืชผัก ทั้งพืชไม่ผลยี่งต้น ไม่ใช้สอยและผักสวนครัวจะได้รับการเอาใจใส่เป็นอย่างดี กล่าวคือ ใส่ปุ๋ยคอก กำจัดวัชพืชโดยใช้วิธีถอนออกแล้วนำไปคลุมไว้บริเวณโคนต้นพืชยืนต้นและรดน้ำต้นไม้โดยใช้เครื่องสูบน้ำชนิดเบนซิน ขนาด 5.5 แรงม้า ต่อเข้ากับท่อ PVC เส้นผ่าศูนย์กลางขนาด 1 นิ้ว ตรงปลายสุดต่อเข้ากับสปริงเกอร์ใช้รดน้ำผักได้สะดวกสบาย นายถาวร สรรสมบัติ อธิบายว่าการใช้เครื่องสูบน้ำและสปริงเกอร์เป็นอุปกรณ์รดน้ำจะช่วยผ่อนแรงและประหยัดเวลาได้มาก จะทำให้มีเวลาทำงานอย่างอื่นได้อีก เช่น เก็บผัก ใส่ปุ๋ยคอก พรวนดิน ฯลฯ ผักสวนครัวที่ปลูกไว้ระยะเวลาประมาณ 60 - 90 วัน ก็โตพอที่จะนำมาเป็นอาหารรับประทานได้ เพราะได้รับน้ำและปุ๋ยอย่างอุดมสมบูรณ์ ทุกคนในครอบครัวของนายถาวร สรรสมบัติ จึงมีผักสวนครัว ผลไม้บางชนิดได้แก่ ขนุน มะม่วง มะนาว กล้วยน้ำว่าสุก มะละกอ มะขาม ปลาและไก่พันธุ์พื้นเมืองรับประทานอย่างพอเพียง ประมาณเดือนธันวาคม ข้าวที่ปลูกไว้ก็แก่เต็มท้องนารอการเก็บเกี่ยว นายถาวร สรรสมบัติ และครอบครัวจะลงมือเกี่ยวข้าวจนกว่าจะแล้วเสร็จด้วยแรงงานของตนเอง

ซึ่งในแต่ละปีจะได้ข้าว ประมาณ 250 ตัน และพอกินตลอดปีสำหรับสมาชิกในครอบครัว จำนวน 5 คน นางพันตรี สรรสมบัติ กล่าวว่าในแต่ละปีครอบครัวของตนจะมีอาหารรับประทานหลาย ชนิดอย่างไม่ขาดแคลน นอกจากจะใช้รับประทานในครอบครัวแล้ว ยังแจกจ่ายเพื่อนบ้านได้รับ รับประทานและจำหน่ายเป็นรายได้แทบทุกวัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งจำหน่ายให้แก่เกษตรกรที่มา ศึกษาดูงานเกษตรกรรมทางเลือกที่แปลงเกษตรของตน ในรอบปีที่ผ่านมามีสามารถขายผักและปลา เป็นเงินจำนวน ประมาณ 30,000 บาท

หลังจากเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว ผลผลิตข้าวที่ได้จะใช้บริโภคในครัวเรือนตลอดปี ส่วนฟาง ข้าวที่ได้จากการนวดข้าวจะถูกเก็บไว้เพื่อใช้เป็นอาหารของวัว ควาย รวมถึงใช้เป็นวัสดุคลุมดิน เพื่อปลูกต้นไม้ทุกปี สำหรับแปลงนาซึ่งเสร็จจากการเกี่ยวข้าวที่เต็มไปด้วยตอฟางข้าว จะปลูกพืช ตระกูลถั่ว ได้แก่ ถั่วลิสง ถั่วเขียว เป็นต้น ระบบการผลิตแบบนี้ นายถาวร สรรสมบัติ บอกว่า นอกจากจะทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้นถึงแม้จะไม่คาดหวังในรายได้ก็ตาม แต่ก็ทำให้มีอาหารบริโภค ไม่ต้องพึ่งพาตลาดเสียทุกอย่างกล่าวได้ว่าเป็นการออมอีกวิธีหนึ่ง ยิ่งไปกว่านั้นยังมีผลต่อความ อุดมสมบูรณ์ของดิน ที่ไร่ ที่นา เพราะซากและเปลือกของถั่วที่ถูกทิ้งไปในแปลงนาจะส่งผลให้ผล ผลิตข้าวเพิ่มขึ้น อีกทั้งไม่ต้องลงทุนซื้อปุ๋ยมาใช้ ส่วนพื้นที่ที่เหลือกรรมของนายถาวร สรรสมบัติ บอกว่า ตนเองจะใช้เป็นพื้นที่สำหรับขุดสระเลี้ยงปลาเพิ่มขึ้นทุกปี ซึ่งปัจจุบันมี จำนวน 4 สระ ด้วยกันและปลูกพืชนานาชนิดเต็มขอบสระเขียวขจีไปหมด และเพื่อเก็บน้ำไว้ใช้ในการ เกษตรตลอดปีและยังใช้เลี้ยงปลาได้อีกด้วย

สวนพ่อบุญมี จันทร์โสม ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่หมู่บ้านคำปลาหลายและประกอบอาชีพทำ ไร่ ทำนา คือ ปลูกข้าวเป็นหลักและทำไร่มันสำปะหลังบ้าง แต่ก่อนฝนดีและพื้นที่ทำกินมีความ อุดมสมบูรณ์ ทั้งข้าวและมันสำปะหลังต่างก็เจริญงอกงามให้ผลผลิตต่อไร่สูง ดังนั้น การทำนา ทำไร่ในแต่ละปีจึงได้ข้าวพอกินและขายมันสำปะหลังได้เงินใช้จ่ายในครอบครัวพอประมาณ ประกอบกับสมัยก่อนทรัพยากรธรรมชาติยังมีมาก อาทิเช่น ป่าไม้ซึ่งเป็นแหล่งอาหารตาม ธรรมชาติก็มีมากเช่นเดียวกับพืชและสัตว์ต่าง ๆ ที่ใช้เป็นอาหาร เช่น นก แอ้ กระรอก กระแต เห็ด ผักหวาน หน่อหวาย หน่อไม้ ฯลฯ และสัตว์น้ำที่ใช้เป็นอาหารอีกมากมาย เช่น ปลา กุ้ง หอย ฯลฯ เรียกว่า ครอบครัวของตนและชาวบ้านคำปลาหลายมีอาหารกินอิมตลอดปี มีคุณภาพ ชีวิตที่ดีในระดับหนึ่ง คนในชุมชนมีความสามัคคีไปมาหาสู่กันตลอด ต่อมาพื้นที่ที่เคยทำกินมา เป็นเวลานาน ขาดความอุดมสมบูรณ์ ปลูกพืชไม่งาม ผลผลิตที่ได้ก็ยังไม่ค่อยจะพอกิน ต้นทุน ในการผลิตก็สูงขึ้นและถูกพ่อค้าคนกลางกดราคา เมื่อคนในครอบครัวไม่มีอาหารกินอิมและไม่มี เงินใช้หนี้ติดต่อกันหลายปี ครอบครัวอดอยาก มีฐานะยากจน ผลที่ตามมาคือ ต้องขายวัว ขาย

ควาย จำนวน 8 ตัว เพื่อใช้หนี้และซื้อข้าวกิน (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์พ่อบุญมี จันทรโสม รองประธานกลุ่มเกษตรกรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย)

พ่อบุญมี จันทรโสม บอกว่าในช่วงนั้นรู้สึกที่ตนเองมองไม่เห็นช่องทางที่จะนำพาครอบครัวให้หลุดพ้นจากความยากจน ถึงแม้จะไม่ร่ำรวยแต่ก็ขอให้ได้อยู่ มีกินก็พอ ในขณะนั้น พ่อแสวง สิ่งเล็กน้อย นายถาวร สวรรสมบัติ และนายเสน สาราษฎร์ กล่าวกับผู้วิจัยว่าพวกตนได้รับข้อมูลข่าวสารจากสื่อวิทยุ โทรทัศน์และสื่อบุคคลตลอดจนสื่อสิ่งพิมพ์ในประเด็นที่ผู้บริโภคนำมาให้ ความสนใจบริโภคผักปลอดสารพิษอยู่เสมอ ๆ ประกอบกับบุคคลเหล่านี้ได้พูดคุย สนทนาเกี่ยวกับ ผักปลอดสารพิษกับตนเองเป็นประจำ จากที่กล่าวมาแล้วครั้งหนึ่งตนเองได้มีโอกาสพียงนายแพทย์ อภิสสิทธิ์ อารงวรารังกูร ศาสตราจารย์ นายแพทย์ ประเวศ วะสี และศาสตราจารย์เสนห์ จามริก เสนอทางออกให้แก่เกษตรกรผู้ประสบปัญหาทางด้านผลผลิตทางการเกษตร ที่มุ่งหวังกอบโกยผลประโยชน์จากธรรมชาติได้รู้จักวิเคราะห์ปัญหาที่เกิดขึ้นกับชุมชน ซึ่งปัญหาเหล่านี้เชื่อมโยงกับความปลอดภัยในชีวิตและร่างกาย กล่าวคือ การผลิตที่เป็นการลงทุนมาก ๆ การใช้สารเคมีบำรุงดินและสารพิษฆ่าแมลงจนส่งผลร้ายต่อร่างกาย นำมาซึ่งการพึ่งพาธรรมชาติทางการเกษตร ตรงกันข้ามกับการผลิตที่พึ่งพาธรรมชาติ ไม่ทำลายและเอาเปรียบธรรมชาติและยังเป็นการลดต้นทุนการผลิตให้ใกล้เคียงกับศูนย์มากที่สุด คือ ทำแต่พอกินในครอบครัว เหลือก็กินจึงขาย เรียกว่า การทำไร่นาสวนผสมและเกษตรอินทรีย์ พ่อบุญมี จันทรโสม สนทนากับนายแพทย์ อภิสสิทธิ์ อารงวรารังกูร และคณะของท่านเกี่ยวกับเรื่องนี้หลายครั้งพร้อมทั้งได้พิจารณาไตร่ตรอง เกี่ยวกับการผลิตดังกล่าวเรื่อยมา และตัดสินใจไปศึกษาดูงานการทำไร่นาสวนผสม การปลูกพืชตระกูลถั่วหลังทำนา การทำสารสมุนไพรควบคุมแมลง และการปลูกป่าร่วมกับเกษตรกรชาวบ้าน คำปลาหลายที่ประสบปัญหาเดียวกันในปี พ.ศ. 2537 โดยความอนุเคราะห์จากมูลนิธิศุภนิมิตแห่งประเทศไทย ปรากฏว่าพ่อบุญมี จันทรโสม และเกษตรกรหมู่บ้านคำปลาหลายที่ร่วมเดินทางไปศึกษาดูงานมีความสนใจในการผลิตดังกล่าว รวมทั้งได้ซักถามปัญหาและวิธีปฏิบัติเกี่ยวกับการทำไร่นาสวนผสม การปลูกพืชตระกูลถั่วหลังทำนา การปลูกป่า ฯลฯ จนเกิดความมั่นใจที่จะนำแนวทางปฏิบัติมาสู่ไร่ นา ของตนได้ จึงกล่าวได้ว่า เป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจากการผลิตเพื่อขายมาเป็นผลิตเพื่ออยู่ เพื่อกิน

เมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2538 พ่อบุญมี จันทรโสม ได้ขุดสระเลี้ยงปลาด้วยเงินของตนเอง ขนาดกว้าง 25 เมตร ยาว 60 เมตร ลึก 3 เมตร จำนวน 1 สระ เพื่อใช้สำหรับกักเก็บน้ำไว้ใช้ในการเกษตรและเลี้ยงปลาไว้เป็นอาหารในครัวเรือน พ่อบุญมี จันทรโสม อธิบายว่าจะได้ปริมาณน้ำที่พอใช้ในการเกษตร ไม่ต้องเป็นหนี้เป็นสินและยังใช้เลี้ยงปลาได้อีกด้วย หลังจาก

ชุดสระเลี้ยงปลาได้ตามต้องการแล้ว จากนั้นจึงนำมูลวัว มูลควาย มาโรยที่ก้นสระให้ทั่วทั้งสระ ให้นำประมาณ $\frac{1}{2}$ นิ้ว ฟอบุญมี จันทรโสม ให้เหตุผลว่าเพื่อเป็นปุ๋ยของพืชที่เป็นอาหารของปลา คือ เมื่อฝนตกลงมาและมีน้ำขังอยู่ในสระจะทำให้พืชต่าง ๆ ที่เป็นอาหารของปลาเกิดขึ้นมากมาย หลังจากนั้นก็จัดหาพันธุ์ไม้ผลยืนต้นและไม่ใช้สอยอย่างละเอียดละน้อยจากเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคอีสาน เช่น กัลยน้ำว่า มะพร้าว มะม่วง ไข่ สะเดา ไม้ประดู่ ไม้มะค่า ไม้แดง ฯลฯ เพื่อนำมาปลูกในพื้นที่ขอบสระเลี้ยงปลาในฤดูฝนโดยปลูกกัลยน้ำว่าให้เต็มพื้นที่ขอบสระก่อนเพื่อเป็นที่เลี้ยงคอยให้ความชุ่มชื้นแก่พืชต่าง ๆ อย่างไม่เป็นแถวเป็นแนวให้ระยะห่างกัน ประมาณ 2 เมตร หลังจากนั้นจึงปลูกพันธุ์ไม้ผลยืนต้นหรือไม่ใช้สอยแซมคู่กับต้นกัลยน้ำว่าเป็นคู่ ๆ คละเคล้ากันไปจนกว่าจะครบตามจำนวนที่ต้องการและสอดคล้องกับทุนสำหรับปลูกต้นไม้ (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ฟอบุญมี จันทรโสม รองประธานกลุ่มเกษตรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย)

หลังจากปลูกพืชไม้ผลยืนต้นและไม่ใช้สอยในปริมาณที่ต้องการแล้ว ตนเองจะซื้อพันธุ์ปลาน้ำจืดที่มีจำหน่ายในท้องถิ่นและนำมาเลี้ยงไว้สำหรับประกอบอาหารในครอบครัวราว ๆ เดือนมิถุนายน พ.ศ. 2538 ได้แก่ ปลาตะเพียนและปลานวลจันทร์ ประมาณ 5,000 ตัว พร้อมทั้งนำพืชต่าง ๆ มาปลูกไว้ในสระให้เป็นอาหารและที่อยู่อาศัยของปลา รวมทั้งช่วยบดบังแสงอาทิตย์ นอกจากนี้ ฟอบุญมี จันทรโสม จะให้อาหารอย่างอื่นแก่ปลา เช่น รำข้าว เศษอาหารที่เหลือจากรับประทาน พืชผักสวนครัวที่เป็นผลผลิตส่วนเกิน เช่น ข้าวโพดอ่อน ผักบุ้ง เป็นต้น หลังจากนั้นประมาณ 6 เดือน คือ ราว ๆ เดือนธันวาคม ปลาที่เจริญเติบโตพอที่จะนำมาประกอบอาหารในครอบครัว ผู้คนในชนบทหมู่บ้านคำปลาหลายนิยมบริโภคเนื้อปลาเป็นอาหารเพราะราคาถูกรสชาติอร่อยและมีประโยชน์ต่อร่างกาย นอกจากนี้ ฟอบุญมี จันทรโสม ยังปลูกข้าวเหนียวในพื้นที่ราบลุ่มที่อำนวยความสะดวกต่อการปลูกข้าว จำนวน 6 ไร่ เป็นอาหารหลักควบคู่กับการปลูกพืชอย่างอื่นและเลี้ยงสัตว์นานาชนิดไปด้วย กล่าวคือ ตนเองจะทำนาประมาณเดือน มิถุนายน ซึ่งอยู่ในช่วงฤดูฝนและมีฝนตกลงมาในปริมาณที่พอเพียงสำหรับทำนา ฟอบุญมี จันทรโสม อธิบายว่าทำนา 6 ไร่ จะได้ปริมาณข้าวที่พอกินตลอดปี เหมาะสมกับแรงงานในครอบครัวและทุนที่ใช้ในการปลูกข้าว เมื่อปลูกข้าวเสร็จแล้วจะคอยดูแลน้ำในแปลงนา ปูนา หนุณาที่จะคอยทำลายต้นข้าวและหญ้าทั้งในแปลงนาและบนคันนาให้สะอาดอยู่เสมอจนกว่าข้าวจะแก่ได้เวลาเก็บเกี่ยวข้าวจึงจะให้ผลผลิตต่อไร่สูง ประมาณเดือนพฤศจิกายนของทุกปีเป็นช่วงเวลาเริ่มต้นฤดูหนาว ฟอบุญมี จันทรโสม จะทยอยปลูกพืชผักสวนครัวไว้รับประทานตลอดปี คิดเป็นเนื้อที่ราว ๆ 1 งาน เช่น ผักกาดขาว พริก มะเขือ สะระแหน่ ชะอม มะเขือเทศ มะละกอ ฯลฯ แต่จะงดเว้นการใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์และยาฆ่าแมลงโดยเด็ดขาดเพราะสิ้นเปลืองเงินและส่งผลร้ายต่อร่างกาย

ระยะเวลาประมาณ 60 - 90 วัน พืชผักสวนครัวก็นับว่าโตพอที่จะนำมาประกอบอาหารรับประทานได้แล้ว นอกจากนี้ ยังเลี้ยงเปิดและไก่พันธุ์พื้นเมืองไว้กินเนื้อและไข่อีกด้วย จำนวนประมาณ 170 ตัว โดยปล่อยให้หาอาหารกินเอง อาทิเช่น เศษอาหาร หลัเก่า แมลงต่าง ๆ ผักผลไม้ที่เหลือจากรับประทานและให้รำข้าว ข้าวเปลือกในตอนเย็นก่อนที่จะนำไปขังไว้ในเล้าเปิดประมาณเดือนธันวาคม พ่อบุญมี จันทรโสม และสมาชิกที่เป็นแรงงานในครอบครัว จำนวน 5 คน จะช่วยกันเกี่ยวข้าวและนวดข้าวจนกว่าจะแล้วเสร็จซึ่งแรงงานในครอบครัวก็นับว่าพอเพียงกับปริมาณงานโดยไม่ต้องจ้างแรงงานจากภายนอกครอบครัวมาช่วยแต่ประการใด ในแต่ละปีจะได้ข้าวประมาณ 300 ถัง ผลผลิตข้าวที่ได้จะถูกแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนหนึ่งจะเก็บไว้ทำพันธุ์ในปีต่อไปและอีกส่วนหนึ่งจะเก็บไว้กินตลอดปีและยังเหลือกินเล็กน้อยได้ใช้เป็นอาหารของเปิดและไก่อีกด้วย พ่อบุญมี จันทรโสม บอกว่ากรณีครอบครัวของตนจะรับประทานอาหารที่ผลิตได้เองเป็นหลัก ได้แก่ ข้าว ปลา เปิดและไก่พันธุ์พื้นเมือง ไข่เปิด ผักสวนครัว ผลไม้บางชนิด เช่น มะม่วง ขนุน กล้วยน้ำว่าสุก เป็นต้น เรียกว่าในสวนมีอาหารกินหลายชนิด สามารถลดรายจ่ายทางด้านการศึกษาบริโภคได้เป็นเงินจำนวนไม่น้อย อาหารเหล่านี้สามารถบริโภคได้อย่างเต็มอิ่มตลอดปีและยังขายเป็นรายได้ส่วนหนึ่งเก็บออมไว้ใช้จ่ายในครอบครัว รวมทั้งซื้ออาหารและเครื่องอุปโภคบริโภคอย่างอื่นที่ไม่สามารถผลิตเองได้ เช่น เนื้อวัว เนื้อหมู น้ำตาล น้ำปลา ผงซักผ้า ฯลฯ พ่อบุญมี จันทรโสม ได้ตั้งข้อสังเกตว่าไม้ผลเริ่มให้ผลผลิตเพิ่มขึ้นทุกปี คาดว่าในอนาคตอันใกล้จะทำให้ครอบครัวของตนมีผลไม้บริโภคหรือขายเป็นรายได้บ้างก็อาจเป็นไปได้ ส่วนฟางข้าวที่เหลือจากการนวดข้าวจะถูกนำไปเก็บไว้เพื่อใช้เป็นอาหารของวัวและควาย อนึ่งเศษฟางข้าวที่เหลือจากวัวและควายกินในแต่ละวัน พ่อบุญมี จันทรโสม จะนำไปคลุมดินที่โคนต้นไม้ยืนต้นที่ปลูกเป็นประจำ ซึ่งถือว่าเป็นผลพลอยได้ สำหรับพื้นที่นาที่ใช้ปลูกข้าวจะปลูกพืชตระกูลถั่วประมาณเดือนมีนาคม หลังจากพื้นที่นาแห้งสนิทดีแล้ว ได้แก่ ถั่วลิสง และถั่วเขียว พ่อบุญมี จันทรโสม ให้เหตุผลว่าเพื่อให้ซากพืชตระกูลถั่วเป็นปุ๋ยบำรุงดินหลังจากที่ต้นข้าวได้ดูดปุ๋ยไปใช้ในการเจริญเติบโตเป็นเวลาเกือบปีและขายผลผลิตเป็นรายได้ส่วนหนึ่งถึงแม้จะเป็นรายได้เพียงเล็กน้อยก็ตาม (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ พ่อบุญมี จันทรโสม รองประธานกลุ่มเกษตรกรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย)

ส่วนพื้นที่ที่เหลืออีกประมาณ 8 ไร่ ที่เป็นดินทรายล้วน ๆ ซึ่งเมื่อก่อนใช้ปลูกมันสำปะหลังมาเป็นเวลามากกว่า 10 ปี เดียวนี้ปลูกอะไรไม่ค่อยงาม พ่อบุญมี จันทรโสม จะใช้สำหรับปลูกไม้เสริมทุกปี คือ ปลูกไม้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2539 เป็นต้นมา ได้แก่ ไม้มะค่า ไม้ประดู่ ไม้แดง ไม้รัง ไม้ไผ่ ไม้ตะเคา เป็นต้น เพื่อให้พื้นดินชุ่มชื้น เป็นร่มเงาอันร่มรื่นเย็นสบาย

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์พ่อบุญมี จันทรโสม รองประธานกลุ่มเกษตรกรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย)

นายหาร ประชาอุร และครอบครัว ในอดีตเดินทางเข้าสู่กรุงเทพฯ เพื่อหางานทำเป็นกรรมกรและผู้รับเหมาก่อสร้างตามสถานที่ต่าง ๆ อยู่ประมาณ 5 ปี มีรายได้เลี้ยงชีพไปวัน ๆ และมีเงินเก็บออมบ้างเล็กน้อย ต่อมาได้กลับมาใช้ชีวิตในชนบทหมู่บ้านคำปลาหลายและประกอบอาชีพทำไร่ ทำนา กล่าวคือ ได้แบ่งพื้นที่ทำกินที่มีอยู่ จำนวน 5 ไร่ เพื่อทำนาปลูกข้าวกิน จำนวน 4 ไร่ และไร่มันสำปะหลัง จำนวน 1 ไร่ บางปีฝนดีก็ได้ข้าวพอกินตลอดปีและขายมันสำปะหลังพอได้เงินใช้จ่ายแต่ก็ไม่คุ้มปี ต้องหารายได้อื่นเสริมแต่ถ้าปีใดฝนแล้งทำให้ข้าวและมันสำปะหลังตาย ตนต้องพาครอบครัวไปรับจ้างในตัวจังหวัดขอนแก่น ประกอบกับพื้นที่ทำกินเป็นดินทรายผสมกับดินลูกรังทำให้ปลูกพืชไม่ค่อยงาม ถ้าบางปีพอมีทุนก็ซื้อปุ๋ยวิทยาศาสตร์มาบำรุงเพื่อเพิ่มผลผลิต ถ้าปีใดมีทุนน้อยก็ปล่อยตามบุญตามกรรม ส่วนอาหารก็อาศัยซื้อกินจากตลาดเป็นหลัก คราวเจ็บไข้ไม่สบายก็ใช้เงินที่ออมไว้รักษาตนเอง นายหาร ประชาอุร กล่าวเสริมว่า ตนเองคิดอยู่เป็นเวลาหลายเดือนว่าถ้าเป็นอยู่อย่างนี้โดยที่ไม่มีอะไรเป็นหลักประกันที่มั่นคงให้กับชีวิตและนับวันแต่อายุจะมากขึ้นทุกวัน ในบั้นปลายของชีวิตถ้าทำกินไม่ไหวแล้วจะเอาอะไรกิน ในปี พ.ศ.2537 นายหาร ประชาอุร ทราบว่าพ่อแสง สิ่งน้อย พ่อบุญมี จันทรโสม พ่อมี่ สุดบับ พ่อดมัย แก้วลือชัย นายถาวร สรรสมบัติ นายเสน สาราษฎร์ และชาวบ้านคำปลาหลายอีกส่วนหนึ่งกำลังให้ความสนใจพูดคุยเกี่ยวกับการทำไร่นาสวนผสม ตลอดจนการปลูกพืชตระกูลถั่วหลังทำนา การปลูกป่า การทำสวนสมุนไพรควบคุมแมลง ฯลฯ แต่ตนเองไม่ค่อยให้ความสนใจเท่าใดนัก เนื่องจากคิดว่าคงเป็นไปไม่ได้ที่จะทำนาเพียง 5 ไร่ จะได้ข้าวกินอิ่มตลอดปี หรือปลูกพืชผักสวนครัว ผลไม้ เลี้ยงสัตว์เพียงเพื่อกิน เหลือกินจึงขาย ฯลฯ จะทำให้มีอาหารกินอิ่มอะไรทำนองนี้ นายหาร ประชาอุร คิดว่าแล้วจะเอาเงินจากที่ไหนมาใช้จ่ายเพราะในแต่ละปีครอบครัวของตนใช้เงินซื้ออาหารและใช้จ่ายอย่างอื่นเป็นจำนวนมาก ทั้งหลายเหล่านี้ถึงแม้ว่าตนเองจะมีแนวความคิดสวนทางกับกลุ่มบุคคลดังกล่าว แต่ก็ยังไปมาหาสู่ พบปะสังสรรค์ พูดคุยและเฝ้าดูพฤติกรรมของบุคคลเหล่านี้มาโดยตลอด

(จากการสัมภาษณ์นายหาร ประชาอุร สมาชิกกลุ่มเกษตรกรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย)

นายหาร ประชาอุร บอกว่าได้เห็นการเปลี่ยนแปลงทางการเกษตร การดำรงชีวิตที่เรียบง่าย ความมีมนุษยสัมพันธ์ รายได้ของเกษตรกร ฯลฯ เหล่านี้เป็นไปในทางที่ดีขึ้นอย่างแปลกหูแปลกตา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา กล่าวคือ พืชผัก ไม้ผลยืนต้นและไม่ใช้สอย นานาชนิดเขียวเต็มแปลงนาของเกษตรกรไปหมด ปลา เป็ด และไก่พันธุ์พื้นเมืองที่ใช้เป็นอาหารก็มากมาย นายหาร ประชาอุร แสดงทรรศนะว่าเกษตรกรเหล่านี้ผลิตอาหารกินเองอย่างพอเพียง

ตลอดปี โดยไม่ต้องซื้อกินเสมอไปและมีเงินเก็บออมจากการขายผัก ผลไม้ ปลา ทั้งเปิดและไก จนในที่สุด นายหาร ประชายูร จึงตัดสินใจสมัครเป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรผสมผสาน หมู่บ้าน คำปลาหลาย ในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2541 และได้ลงมือขุดสระเลี้ยงปลา ขนาด 1 ไร่ ด้วยเงินของตนเองเพื่อใช้สำหรับเลี้ยงปลาไว้เป็นอาหารรับประทานในครัวเรือนและเก็บน้ำไว้ใช้ในการเกษตร เช่น ตกกล้า รดผัก รดน้ำต้นไม้ เป็นต้น

ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2541 นายหาร ประชายูร ได้ซื้อพืชไม้ผลยืนต้นและไม้ใช้สอยที่มีจำหน่ายในท้องถิ่น เช่น มะพร้าว มะม่วง มะขามหวาน ขนุน ไม้ สะเดา ไม้มะค่า ไม้แดง ไม้ประดู่ เป็นต้น เพื่อนำมาปลูกไว้บนขอบสระเลี้ยงปลาพร้อมทั้งอธิบายว่าตนเองจะปลูกพืชผลไม้ยืนต้นในปริมาณเพียงแค่ออกกิน ประมาณชนิดละ 1 – 3 ต้น ส่วนไม้ใช้สอยนอกจากจะปลูกบนพื้นที่ขอบสระเลี้ยงปลาแล้วยังปลูกในพื้นที่อื่นอีก จำนวน 1 ไร่ เนื่องจากต้องการใช้ประโยชน์ในอนาคตซึ่งไม่เหลือนี้ในวันแต่จะหายาก และเป็นร่วมเงาให้กับสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ตามธรรมชาติ ใบของต้นไม้ที่หล่นทับถมบนพื้นดินจะกลายเป็นปุ๋ยให้พืชได้ใช้เป็นอาหารอีกต่อหนึ่ง หลังจากนั้นจึงปลูกพืชผักสวนครัวไว้ประกอบอาหารในปริมาณที่พอกินโดยไม่หวังขาย คือ ปลูกอย่างละเล็กละน้อยโดยปลูกไว้ตามพื้นที่ว่างบนขอบสระเลี้ยงปลา ประมาณ 1/2 งาน อาทิเช่น มะละกอ พริกทอง สะระแหน่ พริก มะเขือ หอมจีน ข่า ตะไคร้ ฯลฯ ในช่วงเช้าหรือเย็น นายหาร ประชายูร และภรรยาจะช่วยกันรดน้ำต้นไม้ ใส่ปุ๋ยคอก ถอนหญ้าแล้วนำมาคลุมดินรอบ ๆ โคนต้นไม้ยืนต้น ในปีต่อมาจึงใช้ฟางข้าวแทนโดยให้เหตุผลว่าปลวกและสิ่งมีชีวิตเล็ก ๆ ในดินจะกัดทำลายฟางข้าวให้กลายเป็นปุ๋ยได้เร็วกว่าหญ้าต่าง ๆ ดินก็ร่วนซุยพืชจึงเจริญงอกงามเร็ว ปฏิบัติเช่นนี้เป็นประจำ ประมาณ 2 – 3 เดือน ผักสวนครัวยังโตสามารถนำมาประกอบอาหารในแต่ละวัน

นายหาร ประชายูร กล่าวต่อไปว่า ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2541 ซึ่งอยู่ในช่วงฤดูฝน น้ำฝนจะไหลจากริมถนนลาดยางสายอุบลรัตน์ - เขาสวนกวาง มาบรรจบกันแล้วไหลลงสู่สระเลี้ยงปลาของตนเองจนเต็ม ขั้นตอนต่อไป คือ ตนเองจะเลี้ยงปลา ได้แก่ ปลานิล ปลาตะเพียน จำนวน 3,000 ตัว และเลี้ยงไก่พันธุ์พื้นเมืองที่มีอยู่ จำนวน 40 ตัว ไว้เป็นอาหาร นายหาร ประชายูร เล่าต่อไปว่าหลังจากนั้นตนเองจะทำนาในพื้นที่ที่เหลืออยู่จำนวน 3 ไร่ โดยปลูกข้าวเหนียวรับประทาน คือ ใช้รถไถนาเดินตามไถตะกอน 1 ครั้ง นายหาร ประชายูร กล่าวว่า เครื่องยนต์ของรถไถนาเดินตามสามารถนำมาใช้ประโยชน์อย่างอื่นก็ได้ เช่น สูบน้ำ สีข้าว ฯลฯ ประกอบกับครอบครัวของตนมีสมาชิก 2 คน คือ ตนเองและภรรยาเท่านั้น แต่ก็สามารถใช้แรงงานคนในครอบครัวปักดำจนเสร็จและถางหญ้าบริเวณคันนาให้สะอาด และดูแลเรื่องน้ำให้มีปริมาณพอเหมาะสำหรับการเจริญเติบโตของต้นข้าว ตลอดจนกำจัดศัตรูข้าว ราว ๆ เดือน

ธันวาคม ข้าวก็ออกรวงได้เวลาเก็บเกี่ยว ดังนั้น นายทหาร ประชาชน และภรรยาจึงช่วยกันเกี่ยวข้าว นวดข้าวและนำมาเก็บไว้ในยุ้งข้าว ในแต่ละปีจะได้ข้าว ประมาณ 120 ถัง ซึ่งก็มากพอกินสำหรับครอบครัว นอกจากนั้น ก็หว่านถั่วเขียวและปลูกถั่วลิสงในพื้นที่นาเพื่อเป็นรายได้เล็ก ๆ น้อย ๆ และอาศัยให้ซากของพืชตระกูลถั่วกลายเป็นปุ๋ยบำรุงดิน

ในช่วงที่รอเก็บเกี่ยวผลผลิตของถั่ว นายทหาร ประชาชน จะคอยดูแลไม้ผล ไม้ใช้สอย ผักสวนครัว ได้แก่ ใ้ปุ๋ยคอก รดน้ำ กำจัดเพลี้ย ป้องกันแมลงศัตรูพืชไม่ให้มาทำลายพืชพันธุ์ นายทหาร ประชาชน เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่านับตั้งแต่ที่ตนเองได้เปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจากการผลิตเพื่อขายมาเป็นปลูกข้าว ผักสวนครัว เลี้ยงสัตว์เล็ก ๆ น้อย ๆ เพื่อใช้รับประทานในครอบครัว โดยไม่หวังขาย จากลักษณะดังกล่าวจะเห็นได้ว่าครอบครัวของตนมีอาหารสะอาด ปลอดภัยปราศจากสารเคมี ตกค้างรับประทานอย่างไม่ขาดแคลนตลอดปีทั้งผักสวนครัว ปลาและไก่พื้นเมืองซึ่งอาหารเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ผลิตได้เองทั้งสิ้น ไม่ต้องพึ่งพาตลาดทั้งหมด เป็นการประหยัดและ อดออม ครอบครัวมีความอบอุ่นและกระชับความสัมพันธ์ไมตรีระหว่างคนในชุมชนให้แน่นแฟ้น ยิ่งขึ้น

วิเคราะห์ระบบคิดและวิธีการปฏิบัติของเกษตรกรในระบบเกษตรกรรมทางเลือก

ในอดีตชาวบ้านค้าปลาหลายทำการผลิตเพื่อเลี้ยงชีพ ต่อมาได้เข้าสู่การผลิตเพื่อการค้า เรียกว่า ระบบเกษตรกรรมแผนใหม่ ซึ่งเป็นระบบการผลิตที่ต้องนำเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาช่วยในการผลิต เช่น เครื่องจักร สารเคมีสังเคราะห์ และพันธุ์พืชใหม่ ๆ ทำให้ต้นทุนการผลิตเพิ่มขึ้น แต่ไม่สามารถประกันในด้านรายได้จนเป็นเหตุให้เกษตรกรยากจนลง เป็นหนี้เป็นสินจนที่ดินถูกเปลี่ยนมือ อีกทั้งส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ดินเสื่อมคุณภาพ ป่าไม้ถูกทำลายส่งผลให้น้ำในลำคลองแห้งขอด อากาศแปรปรวน ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล สุขภาพของเกษตรกรทรุดโทรม ฯลฯ เหล่านี้นำมาซึ่งความตระหนักในคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมของชุมชน จนในที่สุดเกษตรกรส่วนหนึ่งได้เปลี่ยนแปลงแนวคิดและรูปแบบการผลิตที่มุ่งแต่ขยายปริมาณการผลิต การบริโภค และสะสมทุนเงินตราให้สูงขึ้นตามทฤษฎีการจำเริญเติบโตและหันมาหาหลักการและแนวทางใหม่ที่ส่งเสริมให้มนุษย์พัฒนาขีดความสามารถ เรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองและในขณะเดียวกันก็ได้เรียนรู้เพื่อพิทักษ์รักษาระบบชีวิต ระบบนิเวศอันเป็นต้นทุนของมนุษยชาติ ไม่ใช่เป็นเพียงสิ่งของ เป็นวัตถุที่ตีราคาเป็นเงินตราอย่างที่ถือปฏิบัติกันมาเหมือนทุกวันนี้

จากความล้มเหลวของระบบเกษตรกรรมแผนใหม่ทำให้เกษตรกรบางส่วนหาทางออกให้กับตนเองเพื่อให้หลุดพ้นจากวงจรอุบาทว์ นับเนื่องจากเกษตรกรดังกล่าวมีแนวคิด ความเชื่อและคุณค่าในระบบเกษตรกรรมทางเลือกว่าเป็นทางเลือกใหม่ที่นำมาซึ่งความมั่นคงในอาชีพและ

รายได้ มีอาหารที่สะอาด ปลอดภัยและมีหลากหลายชนิดบริโภคอย่างพอเพียงตลอดปี ซึ่งจะทำให้สุขภาพสมบูรณ์ แข็งแรงและเป็นการลดรายจ่ายทางด้านอาหารบริโภค ลดปัญหาหนี้สิน ลดความโลภทำให้มีเงินออม มีอยู่ มีกินตามสมควร รวมทั้งส่งผลให้คุณภาพชีวิตดีขึ้นกว่าเดิม นอกจากนี้ ยังมีป่าไม้เพิ่มขึ้นเป็นทวีคูณ ทั้งอากาศและแหล่งน้ำค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดี ความสัมพันธ์ในครอบครัวและชุมชนดีขึ้นเป็นลำดับ ชุมชนมีความเข้มแข็ง ชาวบ้านไปมาหาสู่ช่วยเหลือเกื้อกูลกันมิได้ขาด วิถีชีวิตดีขึ้นในระดับหนึ่ง

ผลจากการศึกษาวิธีการปฏิบัติของเกษตรกรในระบบเกษตรกรรมทางเลือก จำนวน 3 กลุ่ม สามารถวิเคราะห์ได้ ดังนี้

กลุ่มเกษตรกรที่มีที่ดินทำกินมากที่สุด เกษตรกรจะแบ่งพื้นที่ทำกินออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ พื้นที่ปลูกข้าว พื้นที่ปลูกพืชไม้ผล ไม้ต่าง ๆ และผักสวนครัว และพื้นที่เลี้ยงสัตว์ไว้เป็นอาหาร กล่าวคือ เกษตรกรจะทำนาปลูกข้าว ปลูกไม้ผล ไม้ใช้สอย ผักสวนครัว เลี้ยงปลา เปิดและไถพื้นที่พื้นที่เมืองไว้บริโภคในปริมาณที่พอกินตลอดปี ซึ่งการปลูกพืชและสัตว์ดังกล่าว สมาชิกในครัวเรือนสามารถดูแล บำรุงรักษาได้ทั่วถึง ส่วนพื้นที่ที่เหลือจะใช้ปลูกป่าเสริมในแต่ละปีและรักษาพื้นที่ป่าไว้เป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติรวมทั้งใช้เป็นที่เลี้ยงสัตว์ เช่น วัว ควาย เป็นต้น กระบวนการในการผลิตอาศัยแรงงานจากควายและแรงงานสมาชิกในครอบครัวเป็นหลัก ประกอบกับได้ใช้เทคโนโลยีพื้นบ้านและมีแรงงานในครอบครัวเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว จึงเป็นการประหยัดต้นทุนในการผลิตไปในตัว การผลิตดังกล่าวจะงดเว้นการใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์และสารเคมีปราบศัตรูพืชแต่จะใช้สมุนไพรควบคุมแมลง ปุ๋ยคอก และวัสดุในนาแทน เช่น มูลวัว มูลควาย มูลไก่ ชากพืชตระกูลถั่ว ฟางข้าว วัชพืช เป็นต้น ส่วนทุนที่ใช้ในการผลิตส่วนมากได้จากการขายผลผลิตทางการเกษตรที่เก็บออกมาไว้

กลุ่มเกษตรกรที่มีที่ดินทำกินปานกลาง เกษตรกรกลุ่มนี้แบ่งพื้นที่ทำกินออกเป็น 3 ส่วน เช่นเดียวกับกลุ่มแรก ได้แก่ พื้นที่ปลูกข้าว พื้นที่ปลูกไม้ผล ไม้ต่าง ๆ และพืชผักสวนครัว และพื้นที่เลี้ยงสัตว์ไว้ประกอบอาหารในครอบครัว ในสภาพปัจจุบัน กระบวนการในการผลิตเน้นการลงทุนแต่น้อย กล่าวคือ ปลูกข้าว ไม้ผล ไม้ยืนต้น ผักสวนครัว เลี้ยงปลา เปิดและไถพื้นที่พื้นที่เมืองให้พออยู่ พอกิน สำหรับสมาชิกในครอบครัวใช้บริโภคตลอดปี โดยไม่คำนึงถึงระบบตลาด ใช้แรงงานในครอบครัวและแรงงานจากควายเป็นสำคัญ นอกจากนี้ เกษตรกรจะใช้เครื่องมือและอุปกรณ์ในการผลิตที่หาได้ในท้องถิ่น เช่น จอบ เสียม มีด เคียว คาด แยก ไถ ฯลฯ รวมทั้งใช้ประโยชน์จากปุ๋ยคอกและวัสดุในนาอย่างเต็มที่ ได้แก่ มูลวัว มูลควาย มูลไก่ ชากพืชตระกูลถั่ว ฟางข้าวและวัชพืช ทั้งนี้จะงดเว้นการสารเคมีโดยสิ้นเชิง เท่านั้นยังไม่พอ

เกษตรกรจะสงวนพื้นที่ส่วนหนึ่งไว้เป็นป่าตามธรรมชาติ ใช้เป็นแหล่งอาหาร เป็นที่อยู่อาศัยของ สัตว์ป่าน้อยใหญ่อีกระบบนิเวศหนึ่งตลอดจนใช้เป็นปลูกป่าเสริมทุกปี

กลุ่มเกษตรกรที่มีที่ดินทำกินน้อยที่สุด เป็นกลุ่มที่แบ่งพื้นที่ทำกินเพื่อผลิตอาหาร ออก เป็น 3 ส่วน ดังได้กล่าวมาแล้วโดยผลิตให้พอกินตลอดปี สอดคล้องกับจำนวนสมาชิกในครัวเรือน แต่กระบวนการในการผลิตจะแตกต่างจากกลุ่มอื่น ๆ คือ นอกจากจะใช้แรงงานคนและควายใน การผลิตแล้ว เกษตรกรยังใช้เครื่องจักรกลและเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้าช่วย เช่น รถไถนาเดินตาม เครื่องสูบน้ำ บั้มสูบน้ำ สปริงเกอร์รดน้ำพืชผัก หลอดไฟฟ้าฟลูออเรสเซนต์ เป็นต้น ทั้งหลาย เหล่านี้เพราะเกษตรกรมีความเชื่อว่าจะสามารถเพิ่มผลผลิตและแบ่งเบาแรงงานได้มาก ทั้ง สามารถใช้เวลาช่วงนี้ทำกิจกรรมอย่างอื่นได้ด้วย เกษตรกรกลุ่มนี้ค่อนข้างจะมีผลผลิตออก จำหน่ายตลอดปี ได้แก่ ปลา เป็ด และไก่พันธุ์พื้นเมือง ผักสวนครัว มะม่วง ขนุน รวมทั้งมี เกษตรกรจากที่อื่นมาศึกษาดูงานเกษตรผสมผสานในแต่ละปีเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะแปลง เกษตรผสมผสานของ นายถาวร สรรสมบัติ เป็นที่รู้จักและมีชื่อเสียงอย่างแพร่หลาย

สรุป เกษตรกรในระบบเกษตรกรรมทางเลือกแต่ละครอบครัวจะแบ่งที่ดินทำกิน ออก เป็น 3 ส่วน ได้แก่ พื้นที่ปลูกข้าว พื้นที่ปลูกไม้ผล ไม้ใช้สอยและพืชผักสวนครัว และพื้นที่เลี้ยง สัตว์ไว้เป็นอาหารในครอบครัว การผลิตอาหารนับตั้งแต่จะปลูกข้าวก็ไร่ ขุดสระเลี้ยงปลาขนาด และจำนวนเท่าใดหรือปลูกไม้ผล ไม้ยืนต้นและพืชผักสวนครัวจำนวนเท่าใด ย่อมขึ้นอยู่กับจำนวน สมาชิกในครอบครัว กล่าวคือ เกษตรกรจะแบ่งพื้นที่ดังกล่าวเพื่อผลิตอาหารทั้งข้าว ผัก ผลไม้ ปลา เป็ด และไก่อย่างหลากหลายชนิดให้ได้ปริมาณพอกินตลอดปี โดยไม่คำนึงถึงระบบตลาด ว่าตลาดจะรับซื้อหรือไม่ ทั้งนี้ต้องเหมาะสมกับแรงงานในครอบครัวที่ทำการผลิต ดูแลรักษา หมายความว่า ไม่ต้องจ้างแรงงานภายนอกครอบครัวมาช่วย นอกจากนี้ ยังขึ้นอยู่กับลักษณะ ภูมิประเทศ เรียกว่า ทำการผลิตตามความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ที่จะอำนวย ไม่เน้นการลงทุน มาก ๆ โดยใช้เงินทุนของตนเองที่มีอยู่หรือเงินกู้จากโครงการปรับโครงสร้างระบบการผลิตทางการ เกษตรบ้างเล็กน้อย ซึ่งอยู่ในวิสัยที่จะชำระหนี้คืนได้ เนื่องจากเกษตรกรได้รับบทเรียนในอดีตมา แล้วว่าการลงทุนมาก ๆ ทำให้ต้องวิ่งตามระบบตลาดนำมาซึ่งการใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์และสารเคมี กำจัดแมลงศัตรูพืชที่ส่งผลร้ายต่อชีวิตและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนเป็นหนี้สินทำให้เศรษฐกิจล้ม ละลาย แต่ในทางตรงกันข้ามเกษตรกรในระบบเกษตรกรรมทางเลือกจะใช้เทคโนโลยีพื้นบ้านที่ สามารถจัดหาและประดิษฐ์ขึ้นใช้ได้เองในท้องถิ่น รวมถึงใช้สมุนไพรควบคุมแมลง มูลวัว มูลควาย มูลไก่ ใบไม้ ฟางข้าวและวัชพืชแทน

จากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนับเนื่องจากเกษตรกรมีความเชื่อว่ระบบเกษตรกรรมทาง เลือกเป็นระบบการผลิตที่ทำให้มีอาหารที่สะอาดปลอดภัยอย่างหลากหลายชนิดไว้รับ

ประทานอย่างพอเพียงตลอดปีซึ่งสามารถลดรายจ่ายทางด้านซื้ออาหารบริโภคได้เป็นเงินจำนวนมาก และไม่ต้องซื้อสารเคมีที่ใช้ในการเกษตร ซึ่งถือว่าเป็นการออมอีกวิธีหนึ่ง นอกจากนี้เกษตรกรยังแบ่งปันผลผลิตที่ได้ให้แก่ญาติ ๆ และเพื่อนบ้านได้รับประทานหรือจำหน่ายเป็นเงินออม การผลิตในระบบนี้จะลดเว้นการใช้สารเคมีโดยสิ้นเชิงจึงไม่เป็นการทำลายธรรมชาติ กล่าวได้ว่าเป็นระบบที่เกื้อกูลกันระหว่างพืชและสัตว์ในระบบนิเวศน์ ประกอบกับพืชไม้ผลและไม้ยืนต้นต่าง ๆ ที่ปลูกไว้หน้าบ้านแต่จะเจริญเติบโตให้ผลผลิตเพิ่มมากขึ้น ส่งผลให้เกษตรกรมีผลไม่รับประทานอย่างเต็มอิ่ม และขายเป็นรายได้อีกด้วย ทำให้มีหลักประกันในชีวิตในยามแก่เฒ่า มีความมั่นคงในอาชีพและรายได้อย่างยิ่งยืนสืบไป